

Сяржук
СОКАЛАЎ-ВОЮШ

КРЫВАВЫ ПАМОЛ

Сяржук
СОКАЛАЎ-ВОЮШ

Ідэя Вінцука Вячоркі

Аўтар дзякуе за дапамогу:

Арлову Ўладзіміру
Бандаруку Кастусю
Вяроўкіну-Шалюту Ўладыславу
Вячорку Вінцуку
Вячорку Франаку
Дубаўцу Сяргею
Іванову Міколу
Карнею Ігару
Мудрову Вінцэсю
Раманоўскаму Алегу
Солтану Алесю
Солтану Вінцэнту
Шчуру Максіму
Юрэвічу Лявону

*Кожнае заўважанае табой падабенства да
рэальных асобаў адпавядае сапраўднасьці
(пераклад тэксту, а таксама паасобных ягоных
кавалкаў на расейскую мову цягам трох гадоў
пасля першага выданьня забараняецца, а далей
толькі са згоды аўтара)*.*

---

* Перевод текста, а равно и отдельных фрагментов «Крывавага памолу» на русский (российский) язык на протяжении трех лет после первого издания запрещен, а далее только с согласия автора!

Сяржук СОКАЛАЎ-ВОЮШ

КРЫВАВЫ ПАМОЛ

трылер

Менск
«Беларускі кнігазбор»
2004

УДК 821.161.3-3

ББК 84 (4Бел)

С 59

ISBN 985-6730-61-9

© Сяржук Сокалаў-Воюш, 2004

© Віктар Корзун, вокладка, 2004

© Афармленьне,

МГА «Беларускі кнігазбор», 2004

КРЫВАВЫ ПАМОЛ

Дзьверы зачыніліся, я скінуў пляцак, які добра намуляў плечы, і сеў на падлогу. Усё выглядала як месяц таму, калі я пакінуў сваю кватэру й пусьціўся ў вандроўку па абшарах Полаччыны са знакамітым археолягам Z. Начныя немарасьці, на якія я пакутаваў апошнім часам, адступілі. Неаднойчы сасьнэны балаган у разрабаванай кватэры быў толькі насланьнём, а крывавыя плямы на сьценах — водбліскамі нашага экспэдыцыйнага вогнішча.

Незразумелай была толькі яна — жанчына, што ўрывалася ў мае сны й напаўняла стамлёнае за дзень цела шалёным імпэтам каханьня. Пасьля такіх начэй я амаль штورانіцы знаходзіў сваю руку ў

спальніку Вальжыны – маладзенькай асьпіранткі, якая спала побач са мной і зь якой я цягам дня наўрад ці перакідаўся й парай словаў... Яна ніколі не пратэставала супраць маіх нахабных уварваньняў у ейны інтым. Яна ніколі не адвяла маёй рукі, у якой часам апыналіся ня толькі цьвёрдыя, велічынёй з трохтыднёвыя гарбузікі, грудзі...

Першы такі выпадак з гарбузікамі адбыўся пасля таго, як нашыя рыдлёўкі адначасна падчапілі каменьчык у форме васьмёркі, на якім рукой далёкага продка па ўсім пэрымэтры былі праведзеныя сем лініяў-васьмёрак, чаго ня мог растлумачыць нават кіраўнік экспэдыцыі.

Наступнае раніцы, пасля шалёнае ночы з сасьнёнай незнаёмкай, я ўпершыню знайшоў у сваёй руцэ суседчыну цыцку. У заплюшчаных вачох яшчэ рэшылася начная прыгода, а сьвядомасьць ужо пачынала нашэптаваць пра рэальнасьць. Я разьмежыў вочы й заўважыў лёгкае трымценьне дзявочых павекаў. Ейная пакора маёй руцэ ад пачатку падалася мне мадэрным спосабам даць гарбуза, і я зьлёгка, нібыта ў сьне, прысьціснуў пальцы. Яна маўчала, і толькі начная растрата жыцьцёвых сілаў змусіла мяне спыніцца...

Але вось я дома. Трэба ўстаць з пад-

логі, дацягнуцца да душу, каб потым, пасья чарачкі брэндзі, разьняволіцца на бялюткіх прасьцінах, па якіх я ладна ўжо засумаваў. Божа, як цяжка ўставаць і валачыся ў ванну... Але што гэта? Я ніколі, нават выпадкова, не пакідаю на сталае ніякіх папераў!

Ізноў тэлеграма? Але як гэтым разам яна патрапіла сюды, пакуль мяне не было?

“Пам’ёр дзед Макар кр неўчародна прыяжджай кр суседзі кр”

Якое памёр і якія суседзі? Тэлеграма ў манеры самога дзеда Макара, а суседзяў на сваім хутары ён мае толькі далёкіх, ды й тых ня любіць... Я паклаў тэлеграму на стол і пацягнуўся ў душ.

Дзед Макар быў апошні з маёй некалі вялікай радні, і, калі ўжо быць зусім дакладным, даводзіўся мне стрыечным дзедам па кудзелі. Бачыліся мы толькі двойчы. Першы раз у часе пахаваньня маёй маці, а ягонаў пляменьніцы, якую ён штогодку віншаваў з 20-ым ліпеня – датай для мяне цёмнай і незразумелай. Са скурых матчыных згадак я ведаў, што ў першую ўсясьветную ён быў лётнікам на румынскім фронце, затым – нейкім савецкім работнікам, а ў выніку ледзь ня згніў у ГУЛАГу, адкуль усё ж вярнуўся дажываць свой век на родным хутары. Век учыніўся доўгім...

Я скончыў мыцца, улез у свой улюбёны бахматы чугай, наліў чарачку брэндзі й наўздагад выцягнуў з запаветнай паліцы кніжку. Гэта была рытуальная гульня. Кніжкі, а было іх каля дзвюх сотняў, я знайшоў на гарышчы майго даўна памерлага роднага дзеда па мячы, Якуба. Перавезены ў маю хату кнігазбор я выставіў на асобную паліцу й пастанавіў не разбіраць. Штораду, калі надыходзіла такая няпэўная часіна, як цяпер, я браў адну з тых кніжак і, прачытаўшы, ставіў на іншую паліцу. Так, пакрысе, з асалодай усведамляў сябе ўладальнікам унікальнай бібліятэкі. Высветлілася, што дзед Якуб не збіраў абы-што. Сярод прачытаных ужо пышыўся том “Гісторыі беларускай (крыўскай) кнігі”, Багушэвічава “Дудка...”, “Шляхціц Завальня” Баршчэўскага з аўтарскімі праўкамі, а таксама дзіўная й незразумелая рукапісная кніга “Па-Дэ-Дэ пад кулямі”. Напісаная нейкім патаемным пісьмом, яна так і не далася для прачытаньня, хаця й патрапіла ў лік прачытаных.

Гэтым разам у руках апынулася нешта лягчэйшае: “Беларускі соньнік і хіромантыя з дадаткам Аракула” Антона Васілеўскага. Я пацягнуў трунку й адразу ж знайшоў патрэбную бачыну:

“Дзяўчыну прыгожую ўбачыць – клопат с пераменай на радасьць”.

Які клопат? На якую радасьць? Антон Васілеўскі, што праўда, мог і памыляцца. Усё ж найперш ён быў хірамантам, і не абы-якім. У маім архіве ляжалі сякія-такія паперы пра гэтага незвычайнага чалавека, які прадказаў сьмерць біскупу Лазінскаму й пісьменьніку Аляхновічу...

Я адклаў кніжку й зноў пацягнуў брэндзі. За вакном зьбіралася на дождж. Цёплы чугай звонку й чароўны напой зь сярэдзіны хінулі ў сон. Я ўсё яшчэ пазіраў у вакно, калі бакавы зрок нечакана злавіў вандроўную незнаёмку. Гэтым разам яна была апранутая ў чорную празрыстую сукню.

– Калі ты зьявілася нават тут, значыць, гэта сур’ёзна.

Я загаварыў зь ёй упершыню, і яна ўпершыню адазвалася не салодкім стогнам, а незвычайна прыемным, з дамешкам аксаміту й пахам чабору, голасам:

– Гэта сур’ёзна. Нашыя дачыненні зайшлі занадта далёка.

– Пасьля такіх словаў жанчыны звычайна казалі мне пра цяжарнасьць.

– Добры пачатак. Але я ня буду казаць пра тое, пра што звычайна кажуць жанчыны. Наш шлюб – справа выраша-

ная. І якая розьніца – цяжарная я ці не.

– Шлюб у сьне – гэта цікава, – паспрабаваў я перахапіць ініцыятыву, але фраза прагучала наіўна й невыразна.

– Пярсьцёнкі на стале. Яны будуць пасаваць на тые пальцы, на якія ты захочаш. Вазьмі іх.

– Ты мусіла б сказаць: “Вазьмі іх, каханы”.

Яна відавочна не спадзявалася пачуць такое, і цень разгубленасьці сьлізгануў па дзявочым абліччы. Я зразумеў, што міжволі схапіў ключ, і цяпер самае гадоўнае было не выпускаць яго з рук:

– Ты ніколі не казалася, што кахаеш мяне, а такія рэчы звычайна робяцца перад шлюбам.

– Звычайна? Ад калі ты пачаў рабіцца звычайным?

– Ад часу, як трапіў у незвычайнасьць.

Фраза прагучэла досыць дэбільна, і цяпер мы ўдвох трымалі за паветны ключ, але ніхто ня мог адшукаць замка...

– Хто ты?

– Твой лёс.

– Вельмі арыгінальна. Амаль як у раманах. Таямнічая незнаёмка. Лёс. Самы час даведацца нечага фантастычнага.

– Самы час.

Яна зрабіла крок наперад, абапёрлася ці нават толькі дакранулася да стала й уздрыгнула. Ейны твар пачаў змяняцца. Яна прыгажэла. Вусны поўніліся прывабнасьцю, а вочы туманіліся, як хвілінай палб, калі ў намёце яны на момант расплюшчваліся, а я бачыў іх, нягледзячы на цемру. Але перад тым са зграбных плячэй спала сукня... Яшчэ нейкі час мы трымаліся. Потым я пачаў правальвацца некуды ў бездань. Апошняе імгненьне памяці з фатаграфічнай дакладнасьцю зафіксавала, што яна зьнікла...

Першае, што я ўбачыў праз стуленыя павекі, была раніца. Цяпер трэба вырашыць дылему: дома я ці ў намёце? Поўная аголенасьць, адсутнасьць спальніка й льяндавы пах прасьцінаў не пакідалі сумненьняў. Заставаўся апошні пытальнік, і я злёгка сьціснуў пальцы... Гарбузікі былі тут!

Праз момант тое, што ляжала побач, варухнулася, устала, зашамацела адзеньнем, затым схілілася да майго твару й прапала раней, чым я змог расплюшчыць вочы.

Але трэба ўставаць. Сённяя ўвечары ў археоляга Z. зьбіраецца кампанія з нагоды заканчэньня сэзону. Будуць цікавыя людзі. А пакуль трэба разабраць палявыя нататкі, якія яшчэ ў часе экспэдыцыі па-

чалі складацца ў кавалачкі гістарычнай аповесці з часоў князя Ўсяслава.

Я палез у заплечнік, выцягнуў паперы, пайшоў да стала, на якім усё яшчэ ляжала нібыта дзедава тэлеграма.

Гады са тры таму, калі я ўпершыню атрымаў падобны допіс і паімчаў да Макаравай хаты, дзед сустрэў мяне медам са сьвежымі гурочкамі, часнычнай зупай, якую, праз адсутнасць традыцыі, у нас не гатуюць, саганком варанай бульбы, цыбулевай салатай і нават пляшкай самагонкі, да якой ён сам у той дзень ані разу не прыклаўся.

Пасьля той паездкі я запісаў усё, што пачуў ад дзеда, і нават зрабіў з гэтага аповесць, але ў друк яе не ўзялі.

Рэдактар аднаго прыстойнага часопісу вывеў мяне ў калідор рэдакцыі, пужліва азірнуўся, уплішчыў мне рукапіс і раптам загаварыў па-расейску:

— Ты што, с ума сошел? Тебе что, тем мало? Давай договоримся так: ты мне этого не давал, а я этого не читал. Понял?*

Я “понял”, і рэдактар задаволена сышоў.

У часы, калі імперыя зла ўсё ж дыхнула на ладан і ўчарашнія стодзівы па-

---

* Ты што, звар'яцеў? Хіба табе тэмаў бракуе? Давай дамовімся так: ты мне гэтага не даваў, а я гэтага не чытаў. Зразумеў?

чалі абрынацца, крытыкі, а іх з'явілася
досыць, ацанілі мой твор як другарадную
літаратуру, а не літаратураваны аповед з
рэальнага жыцця.

Я адклаў свае дарожныя нататкі й
узяў рукапіс...

ЧОРНЫЯ ВАРАНЦЫ

Частка 1.
АЛЕНА

I

Шасьцёрка ляцела наўскапыт. Праз слоту й непагадзь, дождж і сьнег, сьпёку й шквар, празь дзень, праз ноч, праз час. Звонка ляскаў у паветры канчук, лужыліся са скуры магутныя варанцы, струнамі распачы зьвінелі напятыя пастронкі.

Возьнік, чый твар хаваўся пад шырокім брылём старасьвецкага капелюша, часам уздымаў галаву, і тады мінакі, якія

бачылі ягонае аблічча, пачыналі ксьціцца.

І ўсё ж чуткі пра таямнічую хурманку апярэдзвалі ейны лёт. Сонная Эўропа абуджалася, і яе ўладары высылалі напярэймы сваіх агентаў і нават вайсковыя аддзелы. Некаторыя зь іх зьніклі бяз знаку. Іншыя ж вярнуліся ні з чым, апрача застыглага жаху на тварах, няўцямнага мармытаньня заміж гаворкі й нядобрых агеньчыкаў у вачох. Іхныя рукі дрыжэлі, а скрываўленая апратка выразна крычэла пра гора... Якое? Адказу ня ведаў ніхто, а той, хто здагадваўся, толькі шчыльней зачыняў дзьверы й аканіцы, спускаў на ноч з ланцугоў сабак і маўчаў.

Незвычайныя падарожнікі шчасна міналі межы. Ды што межы для тых, хто лёгка пераадольваў пушчанскую нетру, згінныя дрыгвяністыя балоты, бязбродныя рэкі...

* * *

— Гэта кепска, што ты прыехаў, — зьбянтэжыў мяне сваёй гасьціннасьцю дзед Макар, — мой час яшчэ не надыйшоў, а калі надыйдзе — ты пра гэта дазнаеся ў іншы спосаб ... Але як ты ўжо зьявіўся, мушу з табой, казаў той, пага-

варыць трохі аб нашай долі-нядолі. У хату не запрашаю, бо горача, а тут, пад ліпай, і цянёчак і ветрычак. Аўтобус у горад толькі ўвечары... Акурат пасьпеш. Але спачатку – зупа. Дзе ты яшчэ такой зьясі...

Елі моўчкі, я – напэўна – пакрыўджана, а дзед Макар неяк удумна, засяроджана. Я крадком пазіраў на яго, і ён пакрысе пачынаў мне нагадваць паганскага вешчуна, які сьвятадзеяў над чароўным варывам. Пасьля апошняе лыжкі ён неяк дзіўна кінуў позірк на ліпу, як бы хуценька памаліўся нязнанаму патаемнаму стодзіву, і ўжо з усьмешкай наліў мне чарку:

– Ты пі, а я буду гаварыць, бо ўсё, што ты маеш сказаць, я ведаю, а ўсё, што скажу я, – будзе для цябе новым... Я здагадваюся, адкуль узялася гэтая тэлеграма. Нехта хацеў спраўдзіць, ці мы сапраўды з аднаго роду... Ну вось, спраўдзіў... Я нават прыблізна ня ведаю, што там у ягонай галаве, але магчыма, што гэта не апошні раз... Таму на падобныя тэлеграмы больш не рэагуй... Да таго ж ты – радня па кудзелі, а гэта нешта ды значыць... Пакуль я жывы, табе няма чаго хвалявацца, а я буду жыць яшчэ доўга й памру толькі пасля Дамінікі...

– Дамінікі?

— Гэта яшчэ адна твая бабуля. Наша з Гануляй родная сястра.

— Я ніколі пра яе ня чуў.

— Дзіва што! Хто б табе мог сказаць. Маці — ня мела права, а я — навошта? Бо ўсяму свой час.

— Прабачце, але ўсё гэта падобна на кепскія дэтэктывы, якія я...

— Што зробіш. Мы й жывем як у кепскім дэтэктыве, калі наагул яшчэ жывем. Але гэта, як цяпер кажуць, ня ў тэму.

— Ці вы не маглі б казаць больш выразна! — нечакана для сябе абурыўся я й кульнуў-такі налітую чарку.

— Глядзі ты, п'еш як Абруч-Жахоўскія, хаця й належыш да Шулякоў.

— Абруч-Жахоўскія?

— Гэта мусіш ведаць. Дзявочае прозьвішча тваёй бабулі й маё — гэта толькі палова праўды. Мы зь ёй, а значыць, у пэўным сэнсе й ты, належым да старадаўняга шляхоцкага роду. Маёнткі Абруч-Жахоўскіх былі на Полаччыне й Наваградчыне. Затым род зьбяднеў. На канец ХІХ стагодзьдзя заставаліся толькі мураваная хата ў Дзісьне ды маёнтак Дзічкі па дарозе ў Полацак. Наша сям'я ўжо больш выглядала на разначынную інтэлігенцыю, чымся шляхту: ані зямлі, ані сялянаў. Адное што

прозвьішча, герб ды выхаваньне. На шчасьце, для нас гэтага было досыць, каб не апусьціцца конча, але сям'ю чакала нешта горшае, чым страта маёнткаў...

Мы з тваёй бабуляй Ганнай нарадзіліся ў адзін дзень і былі апошнімі ў нашай немалой сям'і. Наш бацька Антон Абруч-Жахоўскі быў мескім судзьдзём і вялікім аматарам старасьветчыны. Маці ж, Аміля зь Янушэўскіх, па сканчэньні Менскай гімназіі неўзабаве выйшла замуж і далей займалася толькі нашым выхаваньнем.

Аднаго разу, калі бацька перабіраў у архіве старыя судовыя справы, яму на вочы трапіў акт, зь якога было відаць, што ў Абруч-Жахоўскіх, магчыма, застаўся яшчэ ладны кавалак зямлі ля Ярэмічаў. Можа зь цікавасьці, а можа й не, ён вырашыў ехаць. Дарога была далёкая, і маці параіла яму спыніцца ў ейнай стрыечнай цёткі Алены, зь якою яны ніколі ня бачыліся, але пра якую казалі як пра добрую й шляхотную жанчыну...

Вярнуўся бацька з той паездкі ў дзіўным гуморы. Сказаў, што зямля тая сапраўды нашая й давесьці гэта можна, але дужа няпроста... Пасьля ён пачаў ледзь ня соднямі прападаць у вархівах. Потым яшчэ пару разоў езьдзіў у Ярэмі-

чы. Мы яго бачылі ўсё радзей і радзей. Так прамінула некалькі гадоў.

Я пасьпяхова прайшоў хатнія ўнівэрсытэты й ужо вучыўся ў Віленскай гімназіі. На лета, як заўсёды, прыяжджаў на вакацыі ў Дзічкі. Падчас аднаго з такіх прыездаў я й пачуў тое, што цяпер пачуеш ты.

II

Мне было шаснаццаць. Я ўжо пачынаў заглядацца на дзяўчат. Асабліва падабалася мне старэйшая на два гады Наталя Вяршэвіч – дачка віленскага рамізьніка, якая ня так даўно была яшчэ Наталькай, і зь якой я, тады першакурснік, нават два разы прайшоўся віленскімі вуліцамі... Прайшоўся, напраўду, у грамадзе гэткіх самых падлеткаў і таму нават не дакрануўся да яе словамі.

Але прайшло чатыры гады, і Наталя так паланіла мае думкі, што я не знаходзіў сабе месца. Яна прыходзіла ў мае сны – невысокая, зграбная, усьмешлівая. Я даганяў яе, а яна зьнікала недзе ў Святаянскіх мурах, каб раптоўна зьявіцца ля ратушы. Я кідаўся туды, а яна ўжо заклічна махала мне рукой з гары Гедыміна. Я быў у распачы... Я пісаў ёй вершы, на-

зіркам блукаў за ёй па вуліцах і штораду зьбіраўся падысьці, загаварыць. Часам яна заўважала мяне. Мы віталіся, але далей справа ня йшла. Я баяўся. Сьветлавалася крывічанка здавалася мне вартай ня тых словаў, якія я для яе складаў, а нечага больш значнага, сур'ёзнага. Нарэшце, лежачы ў капешцы сена, я вырашыў, што пры наступнай сустрэчы абавязкова падыйду да яе й скажу пра сваё каханьне проста, без выкрунтасаў... Хай будзе што будзе...

Вакацыі ператварыліся ў пакуту. Штоночы я доўга ня мог заснуць і маляваў сабе драбноткі прызнаньня. Вось яна, вось я... “Добры дзень, Наталя”. У ейных чорных вачох скачуць гарэзьлівыя агеньчыкі: “Добры дзень!” Вецер гуляе з апалым восеньскім лісьцем... Не... Ня тое... Які “Добры дзень?” Пачаць трэба йнакш... Дый будзе ня вецер, а дождж... Нібы выпадкова мы апынемся побач у Вострай Бrame... Я распрастаю парасон... Адкуль у мяне парасон? Ага. Дажджу ня будзе. Будзе проста слотна...

З такімі думкамі я засынаў трывожнымі снамі закаханага юнака й зазвычай прачынаўся позна й у кепскім настроі. У снах была толькі Наталька, і мне хацелася, каб гэтыя сны цягнуліся як найдаўжэй. Ночы сталі для мяне адзіным

святаям, а родныя краявіды – невыноснай брыдой.

Аднойчы я прачнуўся ад дзіўнага гучу. Ён нагадваў камарыны піск, але піск нейкі трывожны, неабыякавы. Я высльізуў у калідор і ўбачыў там Ганулю. Яе таксама абудзіў гэты гук. Мы моўчкі пайшлі да сходаў на першы паверх, ля якіх была бацькоўская спальня. У дзяцінстве, калі начамі нас наведвалі найўныя жахі, мы беглі да таты й мамы. Але той час мінуў, і ногі самі панеслі нас на першы паверх. У гасьцёўні было цёмна. Адзінае сьвятло прабівалася ў шчыліну пад дзвярыма бацькавага габінэту. Заміж накіравацца туды, мы пайшлі ў невялічкі пакойчык, які бацька прыстасаваў сабе пад розную непатрэбшчыну, што заўсёды ёсьць у хаце й якой шкода пазбыцца. Там было шмат цікавых старых рэчаў, якія мы, малыя, часам выцягвалі на сьвет Божы й якія ў нас адразу ж адбіраліся й урачыста вярталіся на месца. Пакойчык меў адну цікавую ўласцьцівасьць, якую, напэўна, ведалі толькі мы з Гануляй. Калі бацька браў некага з нас да сябе ў габінэт “на выхаваньне”, мы імкнуліся трапіць у гэты пакойчык, бо там было ўсё чуваць. Адзінае, што было кепска, – рыпкія дзверы. Але ў тую ноч яны нават ня войкнулі.

– Я табе кажу, што гэта незвычайны й, магчыма, небясьпечны дакумэнт, – казаў бацька, – інакш чаму б ён быў не падшыты ў справу, а схаваны ў ёй.

– Ці мала чаму нейкая папера магла апынуцца ня там, дзе лічыш патрэбным ты.

– Я тут ні пры чым. Аднаго гэтага дакумэнту хапіла б, каб чалавек ужо больш ніколі не пабачыў дзённага сьвятла, а судовая справа – скончылася апраўданьнем. Гэта азначае толькі адно: альбо дакумэнт не фігураваў у разьбіральніцтве, альбо канчатковы вырак быў за неабьякавым чалавекам.

– Гэтай паперыне гадоў дзэвесьце, ня меней. Усё даўно скончылася, і калі б нешта ўзьнікла зноў – мы б ведалі.

– Добра. Калі ўжо пайшла такая гаворка – я табе скажу... А каб ты лепш уявіла й паверыла – хварбаў не пашкадую... Зрэшты, гэтую гісторыю я занатаваў для нашчадкаў адразу пасля падзеяў. Таму, каб нічога не прапусьціць, я лепш прачытаю...

III

Гадоў зь дзесяць таму, калі я першы раз вяртаўся з-пад Ярэмічаў, мне закар-

цела скарыстацца з тваёй парады й заехаць да Янушэўскай.

— Ты не казаў, што быў у яе.

— Стаяў цёплы вечар, і я, адпусьціўшы Мікіту, які тады кіраваў хурманкай, пайшоў пеша. Дзякаваць Богу, маёнтак было відаць здалёк, і мне заставалася прайсьці вярсты са дзьве. Спачатку лугам, а потым праз, як выглядала, невялічкі ці то парк, ці то гаёчак. Я бачыў, як хурманка схавалася за сьцяной дрэваў. Луг буяў тым перадвосеньскім жыцьцём, калі лета яшчэ красуе, але ў ягоным водары ўжо адчуваецца пах восені. Я пазіраў на багацьце красак, слухаў шматгалосае стракатаньне, цвырчэньне й гудзеньне, сачыў палёты мятлушак і стрэлак, і мне рабілася так прыкра за нашую зямлю — такую багатую, а бедную, бо гаротную й няшчасную. Я думаў пра людзей, якія тут жывуць і ня могуць скарыстаць з гэтае пекнаты напоўніцу. Яны звыклі думаць пра хлеб заміж пра жыцьцё, бо ўзялі за звычку мяшаць гэтыя рэчы. А яны ж зусім ня тое самае...

Я так задумаўся, што не заўважыў, як апынуўся ў лесе, поўным птушынага галасу, які раптам сьціх. Заместа яго я пачуў у паветры піск. Ад пачатку ён быў падобны да звону цішыні ў замкнёнай прасторы. Але чым бліжэй я падыходзіў

да маёнтку, тым больш трывожных нотак зьяўлялася ў гэтым гуку. На нейкі момант мне нават здалося, што гэта нехта выдурняецца на аднэй скрыпкавай струне, але гэта была ня йскрыпка...

Між тым дарога выйшла на прагаліну, сярод якой стаяў стары разложысты дуб. Пад ім, а таксама як хапала вока, маўкліва падняўшы галовы, нерухома сядзелі на зямлі невядомыя мне, але выразна большыя ад крумкачоў, чорныя птушкі. Я падняў руку пераксьціцца, і яны ўсе, як на загад, павярнулі да мяне галовы. Мне зрабілася ніякавата. Сонца села. Ніякага шамаценья, ніякага галасу, ніводнай рухомай істоты, толькі гэты трывожны піск і маўклівыя птушкі. Да маёнтку заставалася мэтраў з трыста. Я сагнуўся падняць сукаватую палку, што валялася пры дарозе, і раптам адчуў, як навокал пачаўся рух. У той самы момант нехта моцна штурхануў мяне ў сьпіну. Нейкім цудам я ўтрымаўся на нагах і на ўвесь дух пусьціўся да маёнтку. За сьпінай была цішыня. Каля ганку хапіла волі азірнуцца – нікога...

Я пагрукаў у дзьверы й на спакойнае: “Хто?” – назваўся. Хвілінаў пяць панавала маўчаньне. Відаць, пахолак хадзіў сказаць гаспадарам пра нечаканага гасьця. “Пакуль ён там швэндаецца, – паду-

маў я, лякавата пазіраючы ў цемру, – мяне даўно ўжо маглі задзяўбсьці гэтыя крумкачыскі”. Нарэшце, дзьверы адчыніліся, і высокі, хваравітага выгляду, сіваваты чалавек зь вялікай густой барадой, апрануты ў нешта накшталт чамаркі, прапусьціў мяне ў будынак, старанна зачыніў дзьверы, двойчы спраўдзіў засаўку й толькі пасля гэтага падаў руку:

– Эдмунд Дзяржынскі, гаспадар гэтай хаты й стрыечны дзядзька вашай жонкі пані Алены.

– Антон Абруч-Жахоўскі, – аказаўся я, паціснуў ягоную руку й глянуў на дзьверы.

Ён, нібыта наперад было знана, пра што я падумаю, адказаў:

– Ужо трэйці дзень як зачынся на ўсё што можна. У ваколіцах зьявіліся ліхія людзі, ды й жывем у пушчы... Але што ж гэта я, хадзем пакажу ваш пакой, – і, зноўку апярэдзіўшы думкі, дадаў, – прыслуга жыве ў Пятрылавічах, там і начуе, а ў хаце, апрача сям’і, ёсьць толькі дзед Габрусь – стары вартаўнік, якому хадзіць яшчэ лёгка, але пайсьці няма куды.

Мы ўвайшлі ў калідор, які падзяляў хату на дзьве паловы, і рушылі да дальніх дзьвярэй.

– Зьлева ў нас сьвятліца й кухня, а

тут, справа, спальні. – Пан Эдмунд папіхнуў палавінку дальніх дзвьярэй і падаў сьвечку. – Вы пакуль раскладайцеся... А потым выходзьце на вячэру. Пані Алена якраз ёю й занятая.

Раптам са сьвятліцы пачуўся бестурботны дзіцячы сьмех, і ў дзвьярох зьявіліся дзье дзяўчынкі, якія вялі маленькага хлопчыка. Кіраваў усёй гэтай кампаніяй іншы хлопчык, які з сур'ёзным выглядам загадваў:

– Ядзя! Тлымай Казіка! Аля! Дай яму дзвельы ў юцьку.

– Мае дзеці. Вучаць малодшага зачыняць дзверы, – сказаў пан Эдмунд і, павярнуўшыся да малых, клікнуў: – Зараз жа ўся кампанія сюды!

– А Казік? – запыталася адна зь дзяўчатак.

– Зараз дапамагу.

Пан Эдмунд узяў малога на рукі. Я падышоў бліжэй, і нас пазнаёмілі:

– Альдона – старэйшая. Колькі табе гадоў, дачушка?

– Сем.

– А табе, Ядзя?

Малая задумалася, і ў размову ўлезла старэйшая:

– Можна я скажу?

– Пачакай, – адказаў пан Эдмунд, – яна й сама ведае.

— Я ведаю, але цяпер забылася.
— А ты падумай: Аля мае сем, а Ядзя?..

— А Ядзя шэсьць! — выгукнуў раптам хлопчык, які кіраваў навучаньнем Казіка.

— Стась! — дакорліва пахітаў галавой бацька.

— Стась — гэта я, і мне пяць гадоў!

— Ну вось. А гэта найменшы, Казік. Колькі гадочкаў табе, сынку?

Малы выставіў адзін палец, паглядзеў на ўсіх і дадаў яшчэ адзін. Потым засаромеўся, схваў свой тварык у бацькаў плячук.

— А я — дзядзька Антон. Прыехаў да вас у госьці.

— А калі вы паедзеце ад нас у госьці?
— запыталася Ядзя.

— Такія рэчы ніхто не пытаецца, — сказала Альдона, — гэта непрыгожа. Праўда, тата?

— Так, гэта непрыгожа.

— Ды вось, пабуду крышку й паеду.

— А потым ізноў прыедзеце? — запытаўся Стась.

— Калі запросіце.

— Мы запрашаем, мы запрашаем, — загаманілі малыя.

— Дзякуй. Дзякуй.

— Малайцы, — сказаў пан Эдмунд, — а

цяпер хадзем на кухню – малачка й спаць. – І, глянуўшы на мяне, дадаў: – Ужо павячэралі.

– Малачко піць! Малачко піць! – панеслася па ўсёй хаце...

Я ўвайшоў у гасьцёвы пакой, і дзьверы за мной зачыніліся. Памяшканьне было невялічкае й утульнае. Чыста прыбраны ложак, столік пры вакне, дзічыная шкура пад нагамі... Толькі цяпер я зразумеў, што раскладацца няма як. Мае рэчы засталіся ў хурманцы, а тая, выглядае, недзе зьнікла...

Я паставіў сьвечку на стол, падышоў да вакна. У небе вісеў ветах. Ноч была сьветлая. У гэтым сьвятле я пабачыў сад, за якім на асновеці лесе цямнела гумно. “Цікава, што сталася з хурманам? Каб ён тут быў, то для гаспадароў мой прыход ня стаў бы навіной. Значыцца...” Нядобрая думка апякла мой розум, і я пасьпяўся адагнаць яе, каб не наклікаць...

У дзьверы пагрукалі. Я запрасіў. На парозе зьявіўся стары барадаты чалавечак:

- Просім васпана да стала.
- А ты хто?
- Ведама хто – Габрусь, паночку. Служу ў пана Эдмуся вартаўніком.
- Як ты назваў пана?
- Даруйце старэчую памяць. Я ж яго

на руках насіў. Вось як цяпер памятаю, паклікаў мяне пан Язэп – бацька Эдмуся... Даруйце – пана Эдмунда... І пытаецца: “Габрэль, куды гэта наш Эдмусь падзеўся?” “А куды ж яму падзецца – адказваю – толькі што па садзе на коніку-лазіне скакаў з шабелькай”. “Зь якой шабелькай?” – пытаецца пан Язэп. “А з той, што ў мінулым тыдні пан...”

– Ізноў, Габрусь, байкі баіш, – пачуўся з-за сьпіны старога голас і на парозе зьявіўся пан Эдмунд, – ты хіба ўжо паклікаў пана Антона вячэраць?

– Так, так, паночку, – замармытаў Габрусь і зусім зь нестарэчым спрытам высьлізнуў з пакою.

– Што ж, пане Антоне, – пачаў быў гаспадар хаты, але фраза перарвалася, бо з боку гасьцёўні пачуўся кароткі жаночы крык, зьмяшаны з выразным гукам падзення.

Мы выбеглі з пакою. Спыніліся ля накрытага стала, на якім гарэў з тузін сьвечак, і прыслухаліся. Усё было ціха. Нарэшце аднекуль справа, але зьнізу, як з-пад зямлі, да вушэй даляцеў стогн. Пан Эдмунд кінуўся на гук. Я абабег стол і праз тыя дзьверы, дзе яшчэ момант таму мільганула сьпіна гаспадара, апынуўся на ледзь асьветленай кухні. Вочы не прынялі раптоўнага прыцемку, а зьнячэўная

адсутнасьць каго б там ні было жывога бянтэжыла.

– Сьвечку!

Толькі цяпер я з жахам убачыў на падлозе палову гаспадара хаты... Ягоная галава нэрвова азіралася, а рукі неяк бязладна рухаліся ў паветры. Нічога падобнага яшчэ не даводзілася бачыць, і я адчуў, як ногі становяцца ватнымі, а паміж лапатак прабягае містычны халадок.

– Хутчэй!

Я нерашуча ўзяў сьвечку, якая трымцела на прываконьні, і асьлепла падаў яе гэтаму паўчалавеку. Той павярнуўся й пачаў правальвацца некуды пад падлогу. Зразумела – гэта былі сходы ў склеп. Я азірнуўся й пачаў спускацца сьледам. На халоднай глінянай падлозе ляжала жанчына.

– Алена, Алена... – пан Эдмунд прыўзняў галаву непрытомнай, падклаў пад яе скінутую ўжо чамарку. Лёгка паляпаў па твары – жанчына расплюшчыла вочы й слаба ўсьміхнулася. – Што сталася?

– Тое, што й мусіла, – сказала яна бяз злосьці, – нехта йзноў адчыніў вечка склепу, а я не заўважыла... Але ўсё добра, дзякаваць Богу. – Потым неяк трывожна глянула на мяне: – Хто гэта?

— Гэта пан Антон. Ён зараз пабудзе ля цябе, а я загадаю па лекара.

— Так, так, пан Антон, — слаба ўсьміхнулася пані Алена.

Гаспадар шпарка ўзьбег па сходах, і мы засталіся адны. Я ня ведаў, што сказаць, а яна таксама маўчала. Прыпол доўгай сукні крыху задзерся, агаліўшы белыя галёнкі. Пані Алена заўважыла мой позірк, паспрабавала сесьці, але зрабіла гэта неяк няўключдна. Нешта перашкаджала гэтай маладой яшчэ жанчыне, і тут я заўважыў, што яна... цяжарная. На шчасьце, зверху пачуліся крокі, і неўзабаве побач з намі ўжо быў пан Эдмунд.

— Габрэль пайшоў запрагаць, але ехаць адмаўляецца — страшна. Ну, ды нешта прыдумаем, а пакуль трэба цябе, даражэнькая, наверх.

— Я думаю, што магу й сама. Вось толькі ўстаць цяжка.

— Дапамажыце, калі ласка, — зьвярнуўся да мяне пан Эдмунд, падымаючы жонку.

Я дапамог, і яна сапраўды пайшла. Памалу, абапіраючыся на драўляныя парэнчы, выбралася са склепу, дайшла да стала ў гасьцёўні, села...

За вокнамі бліснула. Я адхінуў фіранку. Вецер гнаў па небе ірваныя хмары, якія наплывалі на веташок, але той яшчэ

прабіваўся празь іхныя мэтлахі й вырываў зь непрагляднае цемры кавалкі двара. Бразнула клямка, і адразу ж пачулася: “Паночку, коні гатовыя”. Відаць, Габрусь усё яшчэ стаяў у парозе, бо пасля невяліччай пярэвы пан Эдмунд запытаўся: “Што яшчэ?” “Дазвольце ня ехаць... Там на дождж зьбіраецца... Ужо разоў колькі палыхнула... Чуе мая душа – зараз лясьне”. Я не адрываўся ад шыбіны, на якую ўжо ўпалі першыя цяжкія кроплі. “І гэта кажа мой найлепшы пахолак – стары пушчанскі воўк, які ў маладосьці валіў мядзьведзя!” “Не кажэце так проці ночы, паночку... Пушча – яна ж усё чуе, яна ж пахвальбы ня любіць, а я й так перад ёй награшыў”. “Што ж мне, самому ехаць?” “Навошта ж самому? Дасьць Бог, да раніцы распагодзіцца, тады й зьезджу”. “Да раніцы немаведама што можа здарыцца. Чуе мая душа нядобрае... Недарэмна пані Алена ўпала. Ох, недарэмна”. “Вось жа й мая душа чуе, – гнуў сваё Габрусь, – ня трэба цяпер ехаць”... Усе замаўчалі, і я ўжо меўся адарвацца ад шыбіны, каб запытацца пра сваю хурманку, як раптам у цемры пачалося нейкае варушэньне. Ляснуў пярун, рэзнула па хмарах бліскавіца, і я згледзеў конную запрэжку, якая праз ладны ўжо дождж неслася да маёнтку.

- Пане Эдмунд, здаецца, нехта едзе.
- Сюды? Уначы? У такую непагадзь?
- Вось жа й я кажу, што нельга ехаць,
- утачыўся ў размову Габрусь.

Між тым маланка асьвяціла палову неба, і я ўбачыў, што хурманка, запрэжаная трыма цяжкімі коньмі, ужо тут. Яшчэ адзін полыск – і чалавек у чорным плашчы саскочыў на зямлю й, трымаючы рукой на галаве капялюш, павярнуўся да хурмана. “Ды яны ўжо тут”, – хацеў сказаць я, як у дзверы пагрукалі.

- Хто там? – запытаўся пан Эдмунд.
- Падарожнікі!
- Ці яны маюць імёны?
- Лекар Уладыслаў Дыба й асыстэнт Бруна.

Пан Эдмунд відочна занэрваваўся:

– Які Дыба? У гэтых мясьцінах ёсьць толькі адзін лекар – пан...

– Мы не тутэйшыя, – адказаў начны госьць з выразным нянаскім акцэнтам, – едзем у Менск.

– Заходзьце, – пасля кароткага роздуму сказаў пан Эдмунд і адчыніў дзверы.

З вуліцы сляпуча бліснула, і ў гэтым сьвятле я не заўважыў падарожных, якія тым ня менш апынуліся ў хаце ды пачалі здымаць дарожныя плашчы дзіўнага для нашых мясьцінаў крою. Пан Эд-

мунд нешта гаварыў, яны адказвалі, а я цалкам быў заварожаны гэтымі плашчамі. Нешта мяне трывожыла, але што? – адказу не было.

– Пан Антон Абруч-Жахоўскі, – пачуў я раптам сваё ймя й схамянуўся, – наш крэўны з-пад Полацку.

– Ці ня з тых Абруч-Жахоўскіх, што былі сваякамі Іштвана Баторага? – парукаўшыся, запытаўся прыезджы. – Лекар Дыба.

– Ёсьць такая легенда, – падлыгліва азваўся я й падаў руку наступнаму.

– Асыстэнт Бруна, а таксама, у разе патрэбы, рамізьнік пана Дыбы.

– Легенды, шаноўны, бываюць розныя, – працягваў лекар, – часам зь іх нават больш карысьці, чым з так званых рэальных гісторыяў.

– Але зазвычай найбольш шкоды, – сказаў пан Эдмунд і азірнуўся на дзьве-ры, ля якіх усё яшчэ нерашуча пераступаў з нагі на нагу Габрусь. – Што яшчэ?

– Дык ехаць ці не, паночку?

– Хто ж едзе па лекара, як ён ужо ў хаце?

– Дык я магу йсьці?

– Бадай што... Толькі пастаў на стол з кухні, што там ёсьць...

– А хто хворы? – запытаўся лекар.

– Хворых, пане Дыба, дзякуй Богу,

няма, – адказаў гаспадар, – але ёсьць пэўная непрыемнасць. Мая жонка ўпала са сходаў у сутарэньне, а яна ў цяжку. Як бы не пашкодзіла.

– Усё можа быць. А дзе яна? – азірнуўся пан Дыба.

Я глянуў на пустое крэсла, куды яшчэ зусім нядаўна села пані Алена, і перавёў позірк на пана Эдмунда.

– У спальні. Пайшла прылегчы, пакуль мы вас тут сустракалі.

– Што ж, з вашага, як кажуць, дазволу...

– Пэўна, што так... Я праводжу.

– А ваш асыстэнт?

– Яму яшчэ рана.

“Чаму ён лічыць, што яму яшчэ рана, і чаму наагул нешта рана асыстэнту?” – падумаў я, пазіраючы на паноў Дыбу й Дзяржынскага, якія якраз выходзілі са святліцы.

– Пан Дыба – цудоўны лекар, – сказаў ім услед Бруна, – асабліва калі справа тычыцца рудаведзтва.

– Рудаведзтва?

– Так. Гадоў зь дзясятак таму, у Лёндане, патолягаанатам Томас Адысан зь лякарні Гай-Госьпітал, той самы, што напісаў вядомую працу пра хваробу надныркавіцы, досыць пасьпяхова апісаў пэрніцыезную анэмію – па-тутэйшаму

згінную недакровіцу. Ён тэарэтычна пацьвердзіў практычныя назіраньні й высновы пана Дыбы... Гадоў пяць таму ягоную працу працягнуў немец Антон Бірмэр, і зноў усё супала зь ідэямі майго настаўніка... Зрэшты, вам наўрад ці гэта цікава.

– Кажыце, кажыце, – хутчэй з пачуцьця прыстойнасьці, чым зь цікавасьці, азваўся я.

– Але ўсё пачалося з грабіны Лізаветы Надашды з роду Баторых. Ня чулі пра такую? Шкада. Гэта сапраўды была постаць. Амарка рудаведзтва, аж да фанатызму. За што й пацярпела.

– Дык вось чаму...

– А вы думалі. Пан Дыба з асаблівай павагай ставіцца да якіх заўгодна сваякоў князя Іштвана, а павага пана Дыбы – гэта зусім не пусты гук. Павага пана Дыбы – гэта, калі хочаце, прошча.

– Проща чаго? Ці ён яшчэ й сьвятар?

– Не кажэце так... Нашыя веды адрынаюць рэлігію, і слова прошча мы ўжываем хутчэй у сьвецкім сэнсе.

– Во як! А хто гэта мы?

– Мы – гэта мы, – пачуўся раптам аддзвярэй голас пана Дыбы... – З пані Аленай пакуль усё судзержна, але ня выключана... Зрэшты, пачакаем, каб не наклікаць.

Дыба спыніўся ля стала й задумаўся, а я ўпершыню зірнуў у ягоны твар, які падаўся мне да болю знаёмым. Недзе я ўжо бачыў гэты просты нос, даўгія русыя валасы, шырокія вочы, над якімі простаі ламанай лініяй цягнуліся бровы, сярэднія й досыць звычайныя, але прыцягальныя для ўвагі вусны.

— Я параіў пані Алене ляжаць, але ў гэтым — яна выразны тып мясцовай шляхцянкі... Зараз прыйдзе, і ўсё што ёсьць — на стол... Што ж да слова мы, то... А вось і гаспадары!

Праз хвіліну ўсе ўжо былі за сталом, на якім рупнасьцю Габруся стаялі місы зь печанымі на кмене шчупакамі, варанай з кропам бульбай, маласольнымі гурочкамі й марынаванымі грыбамі. На талерках чырванеў тонка нарэзаны кіндзюк, бялела й ружавела чаўленая кумпячына, пышыліся горы ягадаў і дасьпелай ужо садавіны. Паміж усёй гэтай аквітнасьці рознымі колерамі вясёлкі зьзялі букаткі й пляшкі з хатнімі лікворамі й наліўкамі ды бутэлька куплёнай гарэлкі.

— Шчыра дзякуем, — сказаў пан Дыба, — але мы з маім асыстэнтам, у мэтах мэдычнага экспэрымэнту, не ямо. Пры гэтых словах ён так выразна глянуў на Бруна, што яны здаліся мне ня толькі кан-

статацыяй ці напамінам, а нечым большым, чаму я адразу не знайшоў аніякай назвы.

– А што гэта за экспэрымэнт? – зацікавіўся пан Эдмунд.

– Калі каротка, то нас цікавяць зьмены ў крыві пацыента ў часе й пасля гадаваньня.

– Тады хоць па чарцы, – дамагаўся гаспадар.

– Шчыра дзякуем, – ізноў паўтарыў пан Дыба, і пры стале запанавала няёмкае маўчаньне, якое парушыў пан Эдмунд:

– Што ж, калі дзеля навукі... Я й сам, ведаеце, спрабаваў, а таму разумею... Вядома, ня ў сэнсе – ня есьці, а ў сэнсе фізыкі, матэматыкі...

– То можа хоць гарбаты, – прапанавала пані Алена, але, атрымаўшы яшчэ адну падзяку, змоўкла.

– Вы тут не саромцеся й улягайце, а я буду вас цешыць рознымі гісторыямі. Дарэчы, як там на дварэ? Ці можна куды паставіць коней?

– Габрэль! – клікнуў пан Эдмунд і, калі стары зьявіўся, загадаў: – Дагледзь коней пана лекара.

– Адзін ня справіцца, – падняўся з-за стала Бруна.

– Бадай што, – ухваліў ягоны намер лекар і, счакаўшы, пакуль асыстэнт з па-

холкам выйдучь, сказаў: – Баюся, каб не спакусіўся на ежу.

Уся гэтая гісторыя відочна бянтэжыла пана Дзяржынскага, і ён, каб разладаваць атмасфэру, узняў чарку:

– За вашае здароўе, пане Дыба!

Мы чаркануліся, выпілі й адразу налілі па другой. Я адчуваў, што пану Эдмунду, як і мне, моташна ў гэтай кампаніі, а таму трэба было неяк разьняволіцца, пазбыцца пачуцьця няёмкасьці, ператварыць сытуацыю ў больш натуральную, на што мужчыны найчасьцей ужываюць радыкальны сродак – даводзяць сябе да той мяжы, калі, пры пэўным захаваньні чалавечага аблічча, ужо не зьвяртаюць увагі на некаторыя непрыемныя рэчы.

– Нехта абяцаў нам цікавыя гісторыі, – прапанавала сваю разьвязку пані Алена, і лекар, які, здавалася, ня надта пераймаўся нашай чаркавай атакай, з гатовасьцю адгукнуўся.

– Цікавых гісторыяў безьліч. Калі займаеся лекарскай практыкай, а таксама любіш падарожжы, заўсёды трапляеш у нешта такое, пра што пазьней почасту прыгадваеш – часам з усьмешкай, а часам і са сьлязьмі.

Аднойчы, гады са тры таму, мы з Бруна вярталіся ад хворага. Ноч была,

як сёнья. Вось мы едзем і бачым, што паперадзе нашай хурманкі нехта йдзе. Клікнулі мы яго, а той не спыняецца й не паварочваецца. Клікнулі яшчэ раз – тое самае. А дождж лупіць, грымоты, маланкі шугаюць. Хацелі мы гэтага падарожнага аб'ехаць – ды дзе там: мы ўправа й ён управа, мы ўлева й ён улева, а сам не азіраецца. Бруна коней хвошча, а тыя ўпарцяцца – ані хутчэй. Тады Бруна мне й крычыць праз залеву: “Пане Ўладыславе, дазвольце пугай!” Я, добра ўжо раззлаваны, махаю яму: “Давай!” І толькі Бруна хацеў перацяць небараку, як той зьнік... Можаче сабе ўявіць: сёнья, як толькі мы зьвярнулі з гасьцінцу да вашага маёнтку, – тая ж гісторыя. Толькі гэтым разам Бруна не замахваўся на падарожнага, і той, раней чым знік, павярнуўся да нас. Твару было не разабраць, але мы абодва чамусьці падумалі, што гэта жанчына... А як там на дварэ? – зьвярнуўся пан Дыба да свайго асыстэнта, які акурат пасярэдзіне аповеду ўвайшоў у хату са старым Габрусём і, каб не замінаць, сеў на ўслон пры ўваходзе.

– Ліе. Але маланкі з грымотамі сьціхлі.

Пан Дыба, як мне падалося, задаволена хітнуў, глянуў на пана Эдмунда.

– Пра падобныя выпадкі, – сказаў

той, – нашыя сяляне ўжо даўна апавядаюць. Вашая сустрэнка – жанчына вядомая. Калі яна зьяўляецца, чакай няшчасця... Людзі называюць яе Чорнай Выдмай. Пасля яе альбо войны, альбо пошасці, альбо што заўгодна, але заўсёды дашчэнтэ.

– Што дашчэнтэ? – запытаўся Бруна.

– Выдзьме. Таму й выдма – куча пяску, якую пераносіць зь месца на месца вецер. Нешта накшталт пустэльных дунаў.

– Мы, праўда, з панам Эдмундам у гэтае прызначэньне Чорнай Выдмы ня надта верым, – сказала пані Алена.

– Дзіва што, – улучыўся й я, – за вакном дзевятнацатае стагодзьдзе канчаецца. Якія ўжо тут Выдмы.

– Але ўсё адно адчуваньне нядобрае, – пачаў гаспадар ды, прыкрыўшы рот сурвэткай, закашляўся.

– Не падабаецца мне ваш кашаль, – сказаў Бруна, і я заўважыў, як лекар Дыба зацікаўлена глянуў на асыстэнта:

– А што вам не падабаецца, Бруна?

– Магу йсьці ў заклад – гэта сухоты... Зараз пан Эдмунд пакажа нам сурвэтку, і там будзе кроў.

– Ну, ведаеце! – Гаспадар рэзка ўстаў, але кашаль наваліўся на яго з новай сілай.

– Дарэмна вы, – сказаў пан Дыба, калі керханьне съціхла й пан Эдмунд паклаў сурвэтку на стол. – Мы ўсё ж лекары, а чужых тут няма.

– Так, чужых тут няма... Ды гэта й не сакрэт. Кожны ведае, што сухоты былі падставамі майго сыходу з Таганроскай гімназіі й вяртаньня ў Дзержынова.

– У такім разе дазвольце ўсё ж вашу сурвэтку.

Як і прадказваў Бруна, на сурвэтцы была кроў. Вочы асыстэнта ўспыхнулі, і я міжволі захапіўся такой адданасьцю маладога чалавека навуцы й працы.

– Што вы яшчэ можаце сказаць, шаноўны?

– Яшчэ? – Бруна на хвіліну задумаўся. – Хвароба доўжыцца гады са тры, але ня больш як чатыры. Пах крыві пяты.

– Пах крыві? Што гэта? Першы раз чую, – зацікавіўся пан Эдмунд.

– Я ўжо казаў пану Антону, што мой настаўнік у часе практыкі робіць некаторыя адкрыцьці, якія пазьней знаходзяць тэарэтыкі. – Бруна глянуў на мяне, і я згодна хітнуў.

– Як цікава, – пані Алена падалася наперад, – і што ж гэта за пахі? Раскажыце, пане Ўладыславе. Далібог, гэта цікавей ад Чорнай Выдмы.

– Сёньня Карлу йдзе ўжо дзясяты год.

Ягоны тата, Леапольд Ляндштайнэр, па-мёр чатыры гады таму. Я быў ля ягонага сьмяротнага ложку, і ён папрасіў мяне як сябра дагледзець малога. Я заўсёды быў вялікім прыхільнікам акультызму й таму ведаў, што з хлопчыка й без таго вырасьце добры лекар. Але, каб ня крыўдзіць Леапольда, паабяцаў. Цяпер мая задача толькі накіраваць ягоную працу ў слушнае рэчышча.

З уласнае практыкі ведаю, што кроў аднаго чалавека, патрапіўшы ў арганізм іншага, паводзіць сябе па-рознаму. Шматгадовы досвед навучыў мяне адрозьніваць пяць пахаў крыві, і я нават ведаю, як гэтыя пахі стасуюцца паміж сабой. Але што гэта азначае з гледзішча навукі – мне невядома.

Вось жа Карл і пастараецца даведацца пра тое. Але чакаць давядзецца, даруйце, яшчэ гадоў зь пяцьдзясят – ня меней.

За вокнамі палыхнула. Зноўку ўдарыў Пярун. Я прыгадаў быў свайго возьніка й быў падумаў, што во цяпер акурат самы час запытацца пра яго, як Пярун ляснуў яшчэ раз. Пасьля гэтага выбуху пані Алена неяк зьбялела, сагнулася амаль удвая, потым выпрасталася й нават, мне здалося, выгнулася дагары брухам. Дзяржынскі й Дыба адначасна

ўскочылі са сваіх месцаў, кінуліся да жанчыны.

– Што зь ёй!? – крыкнуў пан Эдмунд.

– Дачасныя роды, здаецца, – азваўся пан Дыба, – усе прэч! Застаецца толькі Бруна! Што вы не зразумелі, пане Антоне? А вы, пане Эдмундзе?

У гэтай агульнай разгубленасьці я згледзеў, як Бруна паклаў скрываўленую насоўку пана Эдмунда ў кішэню й зрабіў крок да мяне:

– Прашу вас.

– Што за пытаньні? – Я борзда павярнуўся й пашыбаваў у бок свайго пакою. Скраем вока бачыў, што пан Эдмунд таксама пакідае гасьцёўню й вялікімі крокамі шыбуе на кухню.

Калі дзьверы майго пакою зачыніліся й я застаўся на самоце, у памяць палезлі згадкі пра нараджэньне маіх дзяцей. Досьвед, канешне, невялікі, але дзеля параўнаньня прыдатны. Дый занятку іншага не было. Самую парадзіху я, вядома ж, бачыць ня мог, але ейнае мэцасапрапа, якое цяпер пэрыядычна зрывалася ў фальцэт, наўрад ці можна было схваць за хай сабе й дыхтоўнымі дубовымі дзьвярыма. Усё гэта мяшалася зь цьвёрдым голасам пана Дыбы, які крыху ўсхвалявана паўтараў: “Пхаць! Пхаць!” “Бруна! Трымайце ёй ногі!” “Пхаць!” “І

не спадзявайцеся!” “Пхаць!” “Дзякуй, пані Алена, дзякуй”... “Бруна! Ані важ!” “Бруна! Ты мяне чуеш?” “Ані важ!”

Момант раптоўнай цішыні пасля гэтага недарэчнага тут воклічу, літаральна аглушыў, каб амаль адразу ж запоўніцца іншым крыкам. Гэта новы чалавечак прывязваўся да нашага сьвету: вітаўся са сваёй доляй, якая ўвайшла ў яго зь першым зямным уздыхам.

Праз хвіліну з гасьцёўні пачуўся ўздаваны голас пана Эдмунда:

– Хлопец!

– І пры тым абсалютна здаровы, – адказаў пан Дыба.

– Гэта трэба адзначыць! Габрусь! Дзе Габрусь? Габрусь, кліч пана Антона! Дзеці няхай сьпяць. Для іх сьвята пачнецца заўтра.

– Пане Антоне, – без дазволу ўбілася ў расчыненую палавінку галава старога пахолка, – вас да стала, у паноў Дзяржынскіх сьвята!

Я выйшаў у гасьцёўню.

– Пане Антоне, – кінуўся да мяне гаспадар, – прашу за стол. Сёньня ў сьвет прыйшоў яшчэ адзін Дзяржынскі.

– Віншую, пане Эдмундзе, віншую.

Пані Алена, накрытая коўдрай, ляжала тут жа на старасьвецкай скураной канапе. Малы спаў побач. Я падышоў:

– Добры дзень, малеча. Жадаю табе вырасьці вялікім чалавекам, уславіць твой старажытны род і памножыць славу продкаў. Вось табе першы падарунак: адзін рубель за ўчора, адзін на сёньня й адзін у заўтра.

– Дзякуй, пане Антоне, – адказала гаспадыня й пасьміхнулася.

Я вярнуўся да стала. Пан Эдмунд ужо наліў адмыслова прынесеныя на гэта куляўкі:

– Пане Ўладыславе, пане Бруна, не адмоўце з гэтай нагоды.

– Далучаемся ў думках, – адказаў за абодвух лекар.

– Што ж, тады, паводле старога звычаю, першую за тых, што пайшлі.

Мы тройчы чаркануліся й выпілі. Слава ім!

– Цяпер па другой, за тых, што прыйшлі, – кіраваў працэсам пан Эдмунд, – але тут ужо чаркануцца належыць толькі двойчы.

– Ну й трэйцюю, за тых, што прыйдуць, і простым чаркаваньнем, – сказаў пан Дыба, які зь цікавасьцю назіраў гэты стары шляхоцкі звычай.

– А як жа! Канешне, за тых, што прыйдуць, толькі чаркавацца трэба ізноў тройчы.

Гарэлка была хаця й крамная, але

добрая. Пакуль мы закусвалі, рэй узяў пан Дыба:

— Роды былі на дзіва ўдалыя. Калі ўлічыць, што пані Алена перад тым упала са сходаў, то й наагул гэта шчаслівы выпадак. Дарэчы, ваш сын, пане Эдмундзе, нарадзіўся ў кашулі.

— З пасьледам? — сказаў зь веданьнем справы гаспадар.

— З пасьледам. А гэта знак, што жыцьцё ягонае будзе вартае, — лекар павярнуў галаву ў бок пані Алены. — Як чуемся?

— Шчаслівы выпадак, — паўтарыла яна словы пана Дыбы.

— А як так, то й імя яму трэба шчаслівае, — сказаў лекар і нечакана зьвярнуўся да Бруна. — Што на гэта думае мой асыстэнт?

— Думаю, што Фэлікс было б якраз.

— Фэлікс, — паўтарыў пан Дзяржынскі, — Фэлікс, калі з лаціны, так і ёсьць — шчаслівы... А маленькі Фэлікс — Еля... Алена, што ты думаеш?

— Думаю, што пан Бруна мае рацыю й Фэлікс будзе якраз.

— А вам як, пане Антоне?

Ад нейкага моманту ўсё, што адбывалася ў маёнтку, пачало мне здавацца нейкай загадзя напісанай пастаноўкай. Я яшчэ ня быў зусім пэўны, але мне пада-

лося, што начныя госьці зьявіліся тут невыпадкова. Яны нагаварылі процьму нечуваных рэчаў, прынялі роды й вось цяпер нязмушана намовілі гаспадароў на гэтае ймя. Ухвальныя позіркi, якімі яны раз-пораз узнагароджвалі адно аднаго, таксама трывожылі. Была ў гэтым нейкая іхная, схаваная ад іншых, радасьць. Мне хацелася зрабіць нешта насуперак, і я выразна сказаў: “Кепска”. Але заміж гэтага прагучала ня менш выразнае:

– Цудоўна...

IV

Першае, што я ўбачыў наступнае раціцы, былі мае згубленыя напярэдадні рэчы. Яны ня проста стаялі недзе ў куточку, а былі раскладзеныя такім чынам, якім гэта мог зрабіць толькі я сам...

Пры дзвьярох дыхала парай мядніца на ўмываньне. Я салодка пацягнуўся й глянуў на вакно. Імжыў дожджык. З гасьцёўні чулася прыглушаная размова. Я прыслухаўся. Словы гучалі няўцямна, але суразмоўцы пазнаваліся досыць лёгка. Паводле тону, выглядала, што пан Эдмунд нешта загадвае Габрусю, а той ізноў адмаўляецца. “Чортавы лібэралы, – падумаў я, – распусьцілі народ. Цяпер кож-

ны пахолак агрызаецца, нібыта ўсё яго-
нае жыццё не аплочанае па магчымасці
шчодра з гаспадарскай кішэні. Але ў
Дзержынове – гэта не мая справа. Затое
ў Дзічках ніхто не пярэчыць. Жывуць,
працуюць і маюць. Ня з ласкі, а як нале-
жыць. Таму й чуюцца беларусамі, а ня
быдлам, ня тыцкаюць у вочы ўяўнай
пальшчызнай альбо расейшчынай. Веда-
юць, хто яны й якім чынам усё ўладжана
ў гэтым сьвеце. А гонар свой выстаўля-
юць напаказ па-за маёнткам, бо ў самім
маёнтку ўсе маюць той самы гонар”.

Між тым гаворка ў гасьцёўні сьціхла.
Уставаць не хацелася, але й валяцца ў
ложку больш не выпадала – гадзіннік
паказваў на дзясятую, а гэта ўжо сон, як
у новага шляхціца. Я ўстаў, памыўся,
прыбраўся й выйшаў з пакою.

– Маглі б яшчэ спаць, – сустрэў мяне
пан Эдмунд, – але як ужо ўсталі – добрай
раніцы.

– Добрай... Як пані Алена? Як сын?

– Дзякаваць Богу.

– А пан Дыба й ягоны асыстэнт яшчэ
сьпяць?

– Які пан Дыба?

– Ну, лекар, што прымаў роды.

– Лекар?

Зьдзіўленьне пана Эдмунда было
такім натуралёвым, што я сумеўся.

– Жонка нарадзіла бязь лекара...

– Як жа так?

– А што тут дзіўнага? Габрусь прывёз арандарову жонку, дзякаваць Богу, жыве недалёка.

Пан Дзяржынскі глядзеў на мяне як на вар’ята, і я... здаўся:

– Даруйце. Напэўна, учора хапілі лішняга... Канешне, канешне... А можа быць, сон... Ці насланьё...

Першы раз у жыцці я з судзьдзі ператварыўся ў блазна... Калі б той хвілінай пабачыў мяне, прыкладам, Зорыч – можна не сумнявацца, што я адразу быў бы залічаны ў труп... Але не выглядаць жа было на ідыёта ў чужой хаце...

– Дзіва што – пасля такой ночы, – сказаў пан Эдмунд, – мяне таксама да раніцы даймалі розныя немарасьці... Сьніліся, ведаеце, розныя... – гаспадар зайшоўся кашлем, і я заўважыў як ён сугаргава й марна пачаў шукаць у кішэні насоўкі.

– А дзе цяпер арандарова жонка?

– Ды дзе ж ёй быць? Зьехала дадому адразу, як вы пайшлі адпачываць... Але што ж мы стаім. У вас як там, пад Полацкам, з раніцы гарбату ці каву?

– Па-рознаму.

– Ну то й добра.

Пакуль Дзяржынскі наліваў гарбату,

я стаяў ля вакна й перабіраў у памяці ўчорашнія падзеі. Начныя госьці сапраўды не пакінулі па сабе аніякіх сьлядоў, калі не лічыць насоўкі пана Эдмунда. Яны не дакрануліся ні да пітва, ні да ежы. Дождж змыў сьляды іхнае хурманкі, і нехта, больш магутны, чым можна сабе ўявіць, сьцёр успамін пра іхны побыт у гэтых сьцепах... Але чаму я памятаю ўсё? Чаму нехта захацеў, каб мяне лічылі вар'ятам? А можа, рэч зусім не ўва мне? Альбо...

— Сядайце, пане Антоне. Мы ж з вамі яшчэ так і не паразмаўлялі.

— Але. Нават не паразмаўлялі.

— Вы, як я разумею, у нашых мясьцінах упершыню?

— Так, але продкі мелі надзел на Наваградчыне, і я ездзіў глянуць на былую веліч. “Навошта я схлусіў? Чаму не сказаў пра справу зь зямлёй пад Ярэмічамі?”

— Любіце старасьветчыну? “Маніш, даражэнькі. Рамантызм скончыўся яшчэ ў сярэдзіне стагодзьдзя. Зрэшты, не мая справа”.

— І старасьветчыну таксама. “Ну, хоць напаўпраўду”.

— А што, Абруч-Жахоўскія сапраўды былі ў сваяцтве з Батурамі?

— Былі. Але, як цяпер кажуць, неафіцыйна. Кароль абраў спадарычну, а тая

й зацяжарала. “Адкуль ён ведае пра Батураў, калі ня памятае начных візытантаў?”

– Разумею. Ну й, адпаведна, пасады, маёнткі...

– Ані.

– Жорстка.

– Абруч-Жахоўскія. Гвалт нават каралям не даруюць. “Навошта яму гэта? Сямейнае паданьне мусіць заставацца сямейным... Аміля Абруч-Жахоўская сапраўды сыпанула паскудніку атруты пасья Полацку. Счакала, пакуль землі Вялікага Княства вернуцца, і сыпанула. Вось ныркі ў караля й ня вытрымалі”.

– Мы, палякі, прасьцей глядзім на такія рэчы.

– Палякі?

– Як і вы.

– Магчыма, пане Эдмундзе, вам будзе прыкра, але мы – не.

– Ну й дарэмна. Наш продак, ратмістра Мікола Дзяржынскі, таксама быў тутэйшы. І што яны цяпер – гэтыя тутэйшыя? Ты ім волю, яны табе няўдзячнасьць, ты да іх па-людзку, яны да цябе па-хамску... Вы толькі не падумайце, што я іх ненавіджу. Наадварот, я люблю іх. Сярод іх трапляюцца й здольныя, але ўсё гэта выглядае сьмешна пад бокам у двух

вялікіх народаў, вялікіх культураў. Вось мы з вамі гаворым на іхнай мове, карыстаемся гэтым, так бы мовіць, атавізмам, але ўжо нашыя дзеці могуць выйсьці на іншы шлях. І слухна зробіць.

— А што вам перашкаджае паставіць тутэйшых на месца? Што вам замінае ўжыць гаспадарскую ўладу?

— Даражэнькі пане Антоне. Я выхаваны ў іншых традыцыях. Я скончыў унівэрсытэт, дзе была й вольная думка, і мары пра людзкае грамадзтва. Ну й што? Пакуль яшчэ працаваў у Таганроскай гімназіі, жыў сярод інтэлектуалаў — ідэі сяк-так працавалі. Ды й народ расейскі мае вялікія магчымасьці. Але варта было захварэць і прыехаць сюды, варта было сутыкнуцца зь мясцовымі людзьмі, як мары мае пахіснуліся. Вось вам і канфлікт духовы, і вынікі...

— Даруйце, пане Эдмундзе, але я ўсё гэта бачу крыху йнакш. Ня трэба далёка хадзіць па прыклады. Пасьля скасаваньня прыгону хто паўстаў за справядлівасьць? Паўсталі тыя, каму вы адмаўляеце ў людзкасьці.

— Паўсталі палякі. А тутэйшыя іх толькі прадавалі.

— Палякі паўсталі ў Польшчы.

— Ну, каталікі. А гэта на нашых землях амаль тое ж самае.

– Цяпер я разумею, чаму вам так цяжка. У мяне ў Дзічках усё йначай... У мяне яшчэ памятаюць вунію, ведаюць пра беларускасьць. Але тут – усё гэта ў вашых руках.

– У маіх... Ды тутэйшыя мяне паважаюць. Слова Дзяржынскага – гэта слова, і цана яму вядомая – гэта з аднаго боку. З другога... Вось хоць бы й сёння з раніцы. Пасылаю я Габруся паглядзець вашых коней, а ён мне: “Хурман пана Антона працнеца, ён і дагледзіць”. Я яму пра гасьціннасьць, а ён мне...

Далей я ўжо ня слухаў. Значыцца, мой хурман тут, коні на месцы, рэчы ў пакоі... Што яшчэ? Ага, згадаў:

– Пане Эдмундзе, а што гэта за птушак я бачыў учора ў вашым лесе?

– ???

– Такія вялікія, падобныя да крумкачоў, але значна большыя.

– А пры тым не сустрэлася вам часам жанчына ў чорным?

– Чорная Выдма?

– Го, на Полаччыне таксама пра яе ведаюць?

– Так.

– Вось вам і яшчэ адзін прыклад. Цемра несусьветная. Выдумалі нейкую Выдму й крумкачысак – ейных нібыта спадарожнікаў. Байкі гэта ўсё.

— Але ж, пане Эдмундзе, гэта я іх бачыў... Я.

Дзяржынскі няўцямна паціснуў плячыма... Гаворка для абодвух рабілася непрыемнай.

— А вам даводзілася бываць у нашых мясьцінах?

— Толькі праездам, па дарозе ў Пецярбург.

— Дык прыяжджайце. Пройдземся вулкамі першай сталіцы. Сядзем на човен да Дзісны. А лепш усёй сям'ёй на Каляды. У нас яшчэ сям-там засталіся Кулігі. Чулі пра такое? Лібэралам, зразумела, ня надта, але ў памяць па старых звычаях чаму б і не пагуляць, як некалі ратмістра Мікола?

— А й сапраўды, чаму б не, — хутчэй зь ветласьці пагадзіўся пан Эдмунд.

І ўсё ж размова стала лягчэйшай. Мы пагаманілі пра сем'і, панаракалі на зьменлівае надвор'е, якое яшчэ можа пасьпець папсаваць рэшткі ўраджаю, і я пачаў разьвітвацца. Зайшлі да пані Алены, якая якраз карміла навароджананага.

— Добры хлопец, — сказаў я.

— Яшчэ які. Цмокча прагна, як цыган піпку.

— Ну, значыцца, свайго ў жыцьці не прапусьціць.

— Свайго мы не прапусьцім, праўда,

Еля, – сказала пані Алена й адняла ма-
лога, які адразу ж пачаў шукаць вуснамі
матчыну цыцку.

– Дык як наконт Калядаў? – запы-
таўся я ў пана Эдмунда ўжо на ганку.

– Пабачым, але сёлета наўрад ці.
Дзеці, – ён азірнуўся на маёнтак, і я ўба-
чыў у адным з вокнаў чатыры ўсьмешлі-
выя пыскі. Малыя махалі ручанятамі на
разьвітаньне.

Я таксама памахаў, параўкаўся з па-
нам Дзяржынскім і ўскочыў у хурманку.
Цяпер мяне цікавіла, што распавядзе пра
ўчора мой возьнік.

V

Хурманка імчала да тракту. Калі пра-
жджалі лясок, я заўважыў, што хурман
разы са два трывожна азірнуўся й пе-
раксьціўся. Выехалі на поле. Такое сьвя-
точнае ўчора, сёння яно выглядала бляк-
лым. Кветкі схаваліся ад дожджыку, які
ўсё яшчэ імжыў, нягледзячы, што неба
сьвятлела. Недзе далёка, амаль ля небак-
раю, з-пад хмараў пачалі прабівацца со-
нечныя промні. Я яшчэ думаў, як лепш
запытацца ў хурмана пра ягоны прыезд
у маёнтак Дзяржынскіх, як ён зірнуў на
мяне й сказаў:

— Спадару Антоне, вы, даруйце, учора, як ішлі празь лясок, што мы кагадзе прамінулі, нічога не заўважылі?

— А што я мусіў заўважыць, Мікіта?

— Ды так...

— А ты, як ехаў, нешта заўважыў?

Хурман маўчаў. Я не прысьпешваў, бо ведаў, што ў гэтыя хвіліны ён парадкуе думкі й разважае, як ямчэй сказаць пра свае прыгоды. Так было заўсёды, і заўсёды Мікіта знаходзіў словы, якія забіралі найменш часу, але выразна малявалі кожную сытуацыю.

— Ня ведаю, як і сказаць... Там, у лесе, ёсьць прагаліна з дубам... Учора, калі я на яе выехаў, дарогу мне пераляцела й села пад дуб нейкая вялікая птушка. Коні захрыпелі й спыніліся. Я пераксьціўся й ужо хацеў ехаць далей, як узяла мяне цікавасьць. Дай, думаю, гляну, што за птушка. У нашых жа мясьцінах гэткай няма... Падыходжу бліжэй і бачу, што птушка то яна птушка, але твар як бы чалавечы... і ня тое што сказаць твар чалавечы, як вочы, а зь іх і ўсё аблічча... Кажу так, бо падышоў досыць блізка... І ўжо хачу я назад кінуцца, а павярнуцца не магу... Увесь стаў як дзераўляны... І тут чую: нехта мне па сьпіне водзіць і дыхае, а потым штосьці мокрае ў шыю...

Паверце, спадару, голас адняўся...

Адна надзея – пугу трымаю ёмка... А птушка да мяне твар... даруйце – галаву павярнула, у вочы пазірае, а па ўсёй прагаліне піск... такі танюсенькі, танюсенькі... А тое, на сьпіне й шыі – мокрае, раптам як захрыпіць... Ну, усё, думаю – канец табе, Мікіта.

І тут – верыце, не – згадаў я вашыя словы, што продкі нашыя ніколі сьмерць сьпінай не сустракалі. Азірнуўся я, а гэта нашыя коні з хурманкай. І Зорка пырхае ды мне пысай у сьпіну тыцкае...

Ня памятаю, як ускочыў на козлы, ды бачу – зямля перада мной дамавінаю падымаецца, а ў ёй дзюрка, бы пячора. І няма як з хурманкай разьвярнуцца, ды і наперад нямажна. Шасьцёрка варанцоў адтуль проста на мяне ляціць... Заплюшчыў я вочы й сам сабе: Ратуй Божа! Ратуй Божа! Ратуй Божа! Крыкам крычу, а шэптам чую. Аж тут як лясне нешта над вухам, як войкне ўгары, і ўсё сьціхла...

Я сяджу ні жывы ні мёртвы. Варушыцца баюся, коней ня чую. Аж раптам ізноў: пырх, пырх. Тут я ўжо пазнаў Зорку. Расплюшчыў вочы. Цёмна. Мясьціна незнаёмая. Ні дарогі, ні дубу, ні прагаліны... Паветра густое – на дождж зьбіраецца... Паспрабаваў быў ехаць – коні ня йдуць. Зьлез. Узяў Зорку за аброць – весьці... Але куды, як нічога не відно? І

тут чую, што з усіх бакоў пад нагамі багна...

Даруйце, спадару Антоне, але вырашыў я значаваць у хурманцы. Залез. Уклаўся. Ня сьпіцца. Страшна. А дожджык ужо пачынаецца. Ну, думаю, прапаў Мікіта, а як так – то давай маліцца. Ня так, як ля той, даруй Божа, труны, але па-людзку, як у царкве... Так з модламі й заснуў...

Мікіта замаўчаў. Я не прысьпешваў. Сонца ўжо добра праглянула з-за хмараў і нават пару разоў правяло промнямі па нашай хурманцы. Высока ў небе кружыў каршун. Я сачыў ягоны лёт і думаў, што каб не мая ноч у Дзержынове, наўрад ці паверыў бы пачутаму...

Прайшло колькі часу, і мы выехалі на гасьцінец. Насустрач пачалі трапляцца сялянскія вазы зь сенам, зрэдку – шляхоцкія каламажкі, аднаго разу згледзелі далёка ад дарогі цыганскі табар.

– Ну й чым усё скончылася? – ня вытрымаў я.

– Чым скончылася? – Мікіта зьняў шапку, павярнуўся да мяне. У ягонай русявай чупрыне я заўважыў выразную сіваю пасму, якой дагэтуль не было.

– А як ты апынуўся ў маёнтку?

– Ня ведаю... Раніцой прагнуўся,

вочы расплюшчыў – ляжу ў пуні на сене.
Конікі пад павецьцю авёс ядуць...

– І ўсё?

– Прыйшоў стары, сказаў – запрагаць трэба, бо, ён сказаў, пан Антон ехаць зьбіраецца... Вось едзем...

– Цябе хоць пакармілі?

– Дзякаваць Богу.

– Ты, Мікіта, вось што – пра гэтае здарэньне маўчы... Тут шмат цёмнага... Ды й каб за вар'ята не прызналі.

– Я сам пра тое думаю... Вы таксама нікому не кажыце... Але адно мяне непакоіць – споведзь.

– Тады я з айцом Мікадымам перш сам паразмаўляю, а як ён табе скажа, што адпускае дарожныя грахі, то лічы, што ўсё добра.

– Не магу я так.

– І я не магу... Але трэба... Можа, некалі пазней сам яму скажаш, а цяпер патрывай хоць да Калядаў. Добра?

Мікіта неяк няўцямна сьцепануў плячыма, і на тым размова скончылася. Мы ехалі дадому. Чаму я папрасіў маўчаць да Калядаў – ня ведаю, але якраз перад Калядамі Мікіта памёр... Я так і не паспеў палагодзіць гэтую справу са сьвятаром, і грэх цяжкім камянём ляжаў на маім сумленьні.

Частка 2 ЭДМУНД

I

Мінула чатыры гады. Увесь гэты час я, апрача судовай працы, шукаў доказаў на зямлю ля Ярэмічаў і, пры нагодзе, збіраў народныя легенды, паданьні, прымхі. Менавіта ў іх хацелася мне знайсці хаця б якія тлумачэньні той ночы ў Дзержынове. Ня можа быць, думаў я, каб нідзе не засталася ніякіх згадак пра такія зьявы й ніякіх да іх камэнтароў. Але праца гэтая была выпадковая й непаслядоўная...

Набліжаліся Каляды 1881 году. Якраз напярэдадні зь Віцебскага судовага архіву мне прывезлі чарговую скрынку старых справаў, якія я хацеў перагледзець як наконт зямлі, гэтак і з асабістай цікавасьці да старасьветчыны.

Стаяў дзівосны зімовы вечар. Адзін з тых перадкалядных вечароў у Беларусі, калі лёгкі марозік аблямоўвае хутрам шэрані галіны засьнежанага саду, а блакітныя гурбы зьзяюць водбліскамі сусвету й сваім часовым зіхценьнем перагукаюцца з адвечным зіхценьнем зорак; калі прыцярушаны сьнегам лёд аж да бэзава-

га выбраў за дзень нябёсныя блакіты й цяпер пакрысе праменіць іх сьветлай ночы, поўнячы паветра марозным, да чарноўця сінім водарам свайго дыханьня; калі рыпкая белая бохмаць пад нагамі мінака запамінае ягоны сьлед, а кароткая шугавейніца хавае яго да адлігі. А над усёй гэтай раскошаю белым зімовым лебедзем плыве месяц, і кожны мах ягонага залатога а срэбнага скрыдла за жменяй жменю сее на дол тонкія парасткі сваёй відочнай таямнічасьці й характва.

Быў той вечар, у які вандроўнік, апынуўшыся недзе на ўзьлеску альбо на дарозе да мястэчка, зазвычай спыняецца й доўга ня можа наглядзецца на краявід, варты пэндзлю Апалінара Гараўскага альбо Рушчыца; краявід, які найчасьцей усё ж адбіваецца на радне якога-небудзь мясцовага пэцкаля й сканчае сваё йснаваньне на сьцяне ў пакойчыку дробнага чыноўніка ці сярэдняй руці векавухі.

У вокнах запальваліся агеньчыкі. З комінаў цягнула апошнім перадсонным дымком, раз-пораз праляталі па вулцы санкі, зь якіх чулася зухаватае рамізьніцкае: “Дав-в-а-а-ай! Дав-в-а-а-ай!” Марознае паветра падхоплівала гэты покліч, выстуджвала, ледзяніла й рассыпала на зямлю лёгкімі каляднымі зоркамі сьняжынак.

Я ўжо канчаў працу й зьбіраўся ў Дзічкі, куды на Каляды паехала ўся сямейка, калі раптам у дзьверы пагрукалі. Гадзіннік паказваў чвэрць на дзявятую вечара. Самы час для загадкавых і таямнічых візытаў. Настрой у мяне быў цудоўны, і я крыкнуў: “Заходзьце!”

Дзьверы адчыніліся адразу ж, і на парозе зьявіўся мужчына. Адна сьвечка на маім стале не давала магчымасьці ўбачыць ягонага аблічча, а вялікі кажух аніак не выяўляў паставы гасьця. Хіба толькі шуплевая барада аддалена нагадвала пра нешта напаўзабытае.

– Добры вечар! – Візытант зрабіў крок, і я ледзь не падскочыў ад нечаканасьці:

– Пане Эдмундзе! Гэта ж колькі часу ня йшлі тыя Каляды, і вось нарэшце. Добры вечар. Добры вечар.

Мы тройчы пацалаваліся, і я замітусіўся, ня ведаючы, што прапанаваць – ці тут гарбату, ці адразу ж дадому на вячэру?

– Божачка, а сямейка вашая, напэўна, у санках чакае?

– Не хвалюйцеся, пане Антоне. Я адзін і ненадоўга.

– Як жа ненадоўга? Зараз паедзем у Дзічкі, пабачыце пляменьніцу, дзяцей. Пад сьвежанінку па чарачцы. Усё ж Каляды.

– Дзяцей... Калі ёсьць шклянка гарбаты – будзе досыць.

– Тады пачакайце. – Я выйшаў з пакою, гукнуў судовага вартаўніка, даў яму грошы, загадаў куляй ляцець у шынок па вячэру на дзэве асобы й вярнуўся. – Вы распранайцеся, пане Эдмундзе, сядайце, грэйцеся й кажэце – што здарылася?

– А хто вам сказаў, што нешта здарылася? – недаверліва глянуў на мяне Дзяржынскі, нэрвова захадзіў з кута ў кут, але ўзяў сябе ў рукі, сеў. – Зрэшты, тут няцяжка заўважыць.

– Тады кажыце.

– А куды вы толькі што выходзілі?

– Ды што здарылася?

– Добра... Мне папросту няма да каго зьвярнуцца... Признаюся, ваша кандыдатура не падаецца найлепшай, але іншых няма... Вы ня хочаце сказаць мне дзякуй за шчырасьць? Ну, як хочаце. Я ўсю дарогу думаў пра вас і сумняваўся... Вы – не паляк, хаця чалавек, мне здаецца, прыстойны... Уся шляхта вакол Дзержынова – быдла... Нават сваякі з Рудні й тыя... Я паспрабаваў гаварыць з адным-другім і падзякаваў Богу, што не сказаў усяго... Засьмяюць, – пан Эдмунд зайшоўся кашлем, і насоўка ўмомант стала чырвонай.

– Можа лекара?

– Ня трэба. Што маю – ведаю, і як

доўга – таксама. А таму прашу проста выслухаць... Горача тут у вас. – Пры гэтых словах Дзяржынскі нарэшце зьняў кажух, і я ўбачыў, што апрануты ён у лепшай тканіны, але такую самую, як дома, чамарку. Праўда, гэтым разам на паску вісела шабля. На нейкі момант мне здалося, што перада мною вар’ят. Чакай, выцягне пісталет ды пачне мажджэрыць куды павернецца. А ён, нібыта йзноў прачытаў мае думкі, сказаў: – Пісталета ня маю, але стрэльбы ў санках аж дзьве. Ды вы супакойцеся, пане Антоне... Дарэчы, а дзе гарбата? – ён ізноў пачаў кашляць, але гэтым разам без крыві.

У дзьверы пагрукалі.

– Хто гэта? – надзіва спакойна адрэагаваў пан Эдмунд.

– Зараз. – Я адчыніў палавінку, і ў пакой, разам з марознай парай, уваліўся вартаўнік:

– Вячэра на дзьве... гэтыя... На два чалавекі. Дазвольце накрываць.

– Давай.

– Даруйце, пане судзьдзя, час позьні, таму вялікага выбару ўжо не было, – і на стала пачаў зьяўляцца маленькі выбар: смажаніна з гарохам, вэнджаны вугор, сьвіны язык пад біскупскім сосам, кавалак пірага з баранінай, пляшка ганушоўкі

й палова бохана хлеба. – Можа нешта яшчэ, пане судзьдзя?

– Нічога больш. Дзякуй... Зрэшты, зрабі гарбаты, а потым (я падаў яму грошы) вазьмі рамізьніка пана Дзяржынскага й купеце сабе чаго пагрэцца.

Вартаўнік схапіў грошы, даў “Шчыры дзякуй” і накіраваўся да выйсьця.

– Чакай, – спыніў я яго ўжо на парозе, – ледзь не забыўся: пан Эдмунд прыехаў здалёк. На ўсялякі выпадак браў з сабою дзьве стрэльбы. Зрабі ласку, перадай ягонаму рамізьніку, каб стрэльбы прынеслі сюды.

Вядома, усё што цяпер адбывалася, было добрым парушэньнем духу гэтай установы, чаго ў іншых варунках я ніколі б не дапусьціў. Але сытуацыя выглядала настолькі незвычайнай, што ні пра які дух не даводзілася й думаць. Мы селі за стол, моўчкі кульнулі па чарцы й зьелі па кавалку смажаніны. У дзьверы ізноў пагрукалі, і на маё “Адчынена” ўвайшоў высокі, за два мэтры, хлопец гадоў дваццаці пяці зь дзьвюма стрэльбамі:

– Куды іх, пане Эдмундзе?

– Пастаў недзе... бліжэй.

– Я там, – сказаў ён, прыхінаючы стрэльбы да сьцяны, – з Хведарам адлучуся... Пагрэцца...

– Зь якім Хведарам?

– Але, зь якім?

– Хведар – гэта вартаўнік, той, што прынёс нам вячэру, – улез у размову я.

– Добра, толькі ненадоўга, – адказаў пан Эдмунд і, калі хлопец выйшаў, дадаў: – Андрэй зь Пятрылавічаў. Дужы, як зубр. Голай рукой цьвік у трохцалёўку – адным ударам наскрозь. А ў галаве, як у бубне... Зрэшты, вы іншае думкі пра тутэйшых.

Я падышоў да зброі. Пранцуская дубальтоўка сярэдзіны стагодзьдзя была так сабе, затое іншая – сапраўдная хвойніцкая “журавачка” – мара кожнага тутэйшага паляўнічага. Я міжволі загледзеўся на гэтую простую, але зручную й надзейную стрэльбу славутага беларускага збройніка.

Пан Дзяржынскі ўважліва назіраў за мной і, калі я адвёў позірк ад зброі, сказаў:

– Справа мая, пане Антоне, дужа незвычайная... Я нават ня ведаю, адкуль пачаць... Хіба з таго дня, як вы чатыры гады таму ад’ехалі зь Дзержынова...

Вы, пэўна ж, не забыліся, што ў ноч перад вашым ад’ездам у нас нарадзіўся Фэлікс. Наступным годам прыйшла на сьвет Ванда, яшчэ праз год Ігналік, і сёлета апошні – Уладыслаў.

Пасьля нараджэньня Ванды мая Але-

на занядужала. Роды былі цяжкія. Па іх тыдні са два не ўставала з ложку. Твар зьбялеў, вочы пачалі западаць, але гарачкі не было. Быў халодны пот на ілбе й нейкая абыякавасьць да ўсяго, што адбываецца навокал. Мясцовыя знахаркі не маглі даць рады, і я, запрэгшы коней, сам паехаў у Івянец па лекара... Выехаў адразу ж па паўдні. Адно – думаў: што там ехаць? Не ўпершыню ж... Другое – спадзяваўся прывезьці эскуляпа пад вечар, каб той застаўся начаваць і назаўтра мог з раніцы, перад ад’ездам, яшчэ раз агледзець хворую.

Але дзень склаўся не зусім удала. Якраз перад маім прыездам івянецкі лекар, пан Іля Шванскі, які, як, дарэчы, і вы, любіць усё тутэйшае й нават кажа, што імя ягонае трэба казаць Гальляш, толькі што ад’ехаў да хворага. Найбольш крыўднае – хворы быў мой арандар Мікола Капцэвіч, які жыве амаль побач са мной.

Каб не марнаваць часу, я борзда накіраваўся ў бок Дзержынова, спадзеючыся пераняць Шванскага па дарозе, а яшчэ лепш – засьпець яго ў арандара.

Дагэтуль не магу зразумець як, але я згубіў дарогу. Дакладней, не згубіў, а чамусьці выбраў даўжэйшую. Я не заснуў, не задумаўся. Я проста паехаў не туды, і далейшыя падзеі паказалі, што гэта было

невыпадкова. Калі такое здараецца ўночы – людзі кажучь “чорт водзіць”. Але ж быў яшчэ вечар і садзілася сонца.

Хата, дзе жыў Капцэвіч, яшчэ здалёк падалася мне нейкай нежывой. Вакол яе не было таго звычайнага адчування руху, які ёсць каля кожнай абжытай сядзібы. Нейкая цьмяная трывога кранула мяне, але я пастараўся адагнаць ліхія думкі.

Напраўду, у пушчы й ваколіцах здараецца рознае, але арандар быў не з палахлівых, дый зброі ў хаце хапала на ўсю ягоную немалую сям’ю: жонка, трое дарослых сыноў і чатыры дачкі, наймалодшай зь якіх перад тым споўнілася шаснаццаць. Усе яны дружна абраблялі нашыя чатыры з паловай валокі*, а сёлета як ніколі ўлягалі ў працу, бо двое старэйшых ужо заклалі каламажкі ў сваты. Трэці ж сын збіраўся падавацца ў навуку, і на тое таксама трэ было мець нейкую капейку.

І ўсё ж нешта мяне непакоіла.

Браму ў двор адчыніў сам Капцэвіч, але я, пакінуўшы каня ў прыбрамку, зайшоў звычайна, – Дзяржынскі азірнуўся, як бы чаго шукаючы. Паволі перавёў позірк на сьвечку. Выглядала, што той

---

*1 валок = 21.36 гэктару. Паводле гістарычных крыніцаў, Дзяржынскія мелі 98 гэктараў зямлі.

выпадак ён перажывае неяк асабліва й таму стараецца не прапусьціць ніводнай драбніцы:

“Мы парукаліся, і на маё пытаньне пра здароўе той адказаў, што ўжо забыўся, калі хварэў, і нават пажартаваў: маўляў, хвароба здалёк бачыць, хто на яе часу ня мае. А вось жонка, сапраўды, крыху занядужала, але пан лекар Шванскі сказаў, што ўсё будзе добра.

– А дзе ён сам? – запытаўся я.

– Ды толькі што зьехаў. Запрашаў застацца нанач, але ён сьпяшаўся, казаў, што яму яшчэ трэба да вас – у Дзержынова.

Мы выйшлі з брамы. Мой конь адчайна торгаў вушамі, не стаяў на месцы.

– Што гэта зь ім?

– Напэўна, ваўка чуе, – адказаў арандар, – тут мінулае начы адзін пад хлявы падыходзіў. З раніцы сьляды бачыў.

– Ну, тады трэба сьпяшацца, пакуль зусім не сьцямнела.

– Стрэльбу хіба маеце?

– А як жа! Журавачку ад самога пана Кандрата.

– Ды вы хіба знаёмыя?

– Лічы, што так... Калі перабіраўся ў Дзержынова, пайшоў купіць добрую стрэльбу, а мне людзі й кажуць: ідзі, маўляў, да мясцовага кавача Жураўскага,

сённяя да яго з Хвойнікаў брат прыехаў, мо што й прывёз. “А што прывёз?” – пытаюся. “Ды што ж, – адказваюць, – калі ён на ўвесь сьвет знаны збройнік”. Вось так і маю.

– Але, але, – кіўнуў Капцэвіч, – дык бывайце, ці што?

– Бывай, – адказаў я, крануўшы лейцамі неспакойную жывёлу, якая, здавалася, толькі гэтага й чакала”.

Пры гэтых словах пан Эдмунд уздыхнуў, а я падумаў, што зь яго мог бы атрымацца драматург. Так натуралёва гучалі ў апаведзе падмацаваныя рухамі ды інтанацыямі дыялёгі. Выглядала, што той кавалак жыцця ён толькі што перажыў ізноў, а цяпер пачаў вяртацца ў рэчаіснасьць, бо рухі зрабіліся сьціплейшымі, а інтанацыі прыглушыліся:

– Ад’ехаўшы ладны кавалак дарогі, я зразумеў вытокі свайго неспакою: у арандаровым двары, як звычайна, не было чуваць сабачага брэху, а я ведаў напэўна, што Капцэвічы маюць паляўнічага ганчака й вартавога кудлу – вялізнага пса нязнанае мясцовае пароды, прадукта тутэйшай выпадковай сэлекцыі... У добрых руках такія сабакі становяцца пачынальнікамі заводу, але ў тутэйшых...

Пры гэтых словах пан Эдмунд глянуў на мяне й вырашыў не працягваць,

каб ня зьбіцца з тропу й не пайсьці ў не патрэбную цяпер спрэчку. Мы памаўчалі. Нарэшце ён узяў пляшку, напоўніў кілішкі і, пакінуўшы іх без увагі, працягнуў аповед:

“Крыху бянтэжыла й тое, што Шванскі накіраваўся ў мой маёнтак. Скуль ён ведаў, калі хвароба пані Алены была непажаданай тэмай нават у сям’і?

Лекарская каламажка стаяла ў нашым двары. Калі я зайшоў у хату, Шванскі сядзеў у гасьцёўні й нешта чытаў. Мы прывіталіся, і я спытаўся:

– Што зь ёй?

– Нічога страшнага. Папросту падчас родаў згубіла зашмат крыві... Напэўна, было шмат парываў. Вось вам і незвычайная блядасьць і агульная зьнядужанасьць.

– Ванда ў нас шостая, і раней нічога такога не было.

– Магчыма, маладасьведчаная пупарэзіца...

– Яна прыймала й Фэлікса... А на конт крыві... Было як звычайна...

– Тое, што ў адным выпадку як звычайна, у іншым можа быць як замнога, – задуменна сказаў Шванскі, – а хто пупрэзаў?

– Альжбета Капцэвічавая, арандарова жонка.

– Цяпер разумею... А дакладней, ні д’ябла не разумею! Вы кажаце – яна прыймала й Фэлікса? Дазвольце мне глянуць на яго.

– Фэлікс здаровы, пане Шванскі. Зрэшты... калі хочаце. Фэлікс! Альдона, Ядзя! Дзяўчаты, дзе Фэлікс?

– Яны са Стасем маскаля б’юць, – сказала старэйшая, а малодшая дадала:

– Адзін – конь, другі – рыцар, а Казік – маскаль.

– Яны што – звар’яцелі? Гэтаму рыцару толькі гадок.

– Яны не звар’яцелі, – пралепятала Ядзя, – яны рыцара да каня прывязалі, і ён ня падае.

– А маскаль яго й так баіцца, – падзіцячаму супакойвала мяне Альдона.

Мне стала няёмка, і, мабыць, пачуўшы гэта, Шванскі сказаў:

– Значыцца, так. Скажэце каню й маскалю, што рыцар паранены й яго хоча бачыць лекар...

II

Пасьля агляду Фэлікса разгубленасьць Шванскага толькі ўзрасла.

– Нічога не разумею, нічога не разумею, – мармытаў ён сабе пад нос, бязмэтна блукаючы па гасьцёўні.

— Ды што здарылася?! — ня вытрымаў я.

— Што здарылася? Пра гэта я й сам хацеў бы дазнацца... Рэч у тым... рэч у тым, што Альжбета Капцэвіч мае тыя самыя сымптомы, што й пані Алена... Ад пачатку я падумаў, што гэта нейкая разная хвароба. Але чаму яе няма ані ў Фэлікса, ані ў Ванды? Выглядае, што абедзве жанчыны... як бы гэта лепш сказаць... абяскроўленыя, ці што? У пані Алены — зразумела, але чаму й у пані Альжбеты? Карацей, трэба пачакаць, а пакуль — поўны спакой і добрае харчаваньне: больш гарбаты — ягадаў, дзякуй Богу, хапае, — шчаўя, рыбы... Ну, а цяпер я мушу ехаць...

— А можа павячэраеце з намі?

— Дзякуй, не... Па дарозе яшчэ адзін хворы...

Да таго хворага лекар Шванскі не даехаў. Наступнага дня ягоны зьнясілены конь прыцягнуў у Івянец скрываўленую каламажку. Казалі, што небарака ледзь дыхаў, але пры набліжэньні чалавека, адкуль бяруцца сілы, пачынаў падскокваць, звар'яцела круціць вачыма й брыкацца, да крыві зьбіваючы аб перадок ногі. Пару дзён яго яшчэ трымалі, спадзеючыся на зварот гаспадара, а потым застрэлілі. Шванскага ж знайшлі праз

тыдзень ў забалочанай азярыне, за дзье вярсты ад дарогі. Зьедзены жамярой і дробным зьвяр'ём, труп пазналі па гадзінніку й пабітых акулерах. Высьветліць прычыну сьмерці не ўдалося...

Ад той нашай апошняй размовы ў мяне засталася адчуваньне, што Шванскі нешта ўтойваў... Выглядала, што ён сам баяўся сваіх ведаў і таму стараўся як найхутчэй зьнікнуць. Да таго ж высьветлілася, што ніякі хворы ў той вечар яго не чакаў.

Мая жонка, між тым, пайшла на папраўку. Яна ўжо выходзіла ў двор, бралася спраўляцца па гаспадарцы, пакрысе пачала займацца малымі. Усё гэта, зразумела, удзень... А ўночы... – Пан Эдмунд кульнуў чарку й наліў яшчэ адну. – А ўночы... Яна пачала патрабаваць мяне як ніколі... Я, зразумела, не хацеў бы распавдаць дэталю... Але што ўжо тут... Раней, перад прыездам у Дзержынова, яна таксама была апантаная каханьнем, і пакуль маё здароўе было добрае, мы кэпіліся досыць часта... Потым сухоты... Я пачаў слабнуць, але, дзякаваць Богу, пайшлі дзеці... Усё неяк усталявалася... І вось пасья нараджэньня Фэлікса, а найгорш пасья Ванды, у ёй прачнуўся нейкі шал. Гэта была ўжо ня тая палка-пяшчотная Алена... Гэта быў дэман. Яна йрвала на

мне апратку, пазногцямі ўпівалася ў скуру. І гэта нягледзячы на нараджэньне, праз год пасья Ванды, Ігналіка, а яшчэ праз два – Уладзі.

Аднойчы ў скупцы яна пачала губляць прытомнасць і клікаць незнаёмых мне людзей. Я... спалохаўся, пачаў нешта гаварыць – вяртаць яе да памяці, а яна ўстала з ложку й пайшла. Цалкам аголеная, з шырака расплюшчанымі, але невідучымі вачыма, яна як бы не крачалася падлогі, як бы плыла ў паветры, асьветленая промнямі поўні, што сьляпуча ўрываліся ў вакно. У кнігах пра такія рэчы пішуць прыгожа, але паверце – відовішча было страшнае й брыдкае. Ды й жонцы маёй ужо даўно не вяснаццаць, каб выглядаць на гераіню такога раману. Я ня ведаў, што рабіць, а яна падышла да дзвярэй – і неак стварыла, літаральна з паветра, хустачку, якой я звычайна карыстаюся ў часе прыступу. Хустачка была чырвоная ад крыві...

Пане Антоне, я чалавек не палахлівы. Я праз пушчу ўночы пайду. З палкай, з камянём... Мне нават нажа ня трэба... Але ў той момант..." – і пан Дзяржынскі кульнуў яшчэ адну чарку.

– Ды вы хоць бы закусвалі, пане Эдмундзе.

— Дзякуй. Ня хочацца. Хіба што кавалачак языка.

— Вазьміце, вазьміце. Цудоўны язык, пад біскупскім сосам.

— Пад якім, кажаце?

— Пад біскупскім.

Пан Эдмунд відочна завагаўся:

— У мяне ад гэтага сосу пякотка. Можа лепш яшчэ смажаніны?

— Можна й смажаніны.

Мы ўзялі па чарцы, і пакуль пан Дзяржынскі частаваўся, я запытаў:

— А якія імёны выгукала пані Алена тае начы?

Ён перастаў жаваць, кінуў кароткі, але ўважлівы позірк у мой бок і, крыху счакаўшы, адказаў:

— Разабраць было цяжка... Ды я й не стараўся... Памятаю нешта накштальт... Не... Не згадаю... А што?

— Ды так. Цікава.

Пан Дзяржынскі паціснуў плячыма, адсунуў талерку й утаропіўся на вагонь у каміне. Я прайшоўся па пакоі. За вакном была марозная, аж да паветранага рыпу, ноч. У вокнах пачыналі гаснуць вагні. Я падумаў пра сваю хату, сямейную бяседу, цёплы ложак і раптам схмянуўся: цёплы ложак... так, так, так... аповед гасьця пачаў набываць сэнс. Я пачынаў разумець калі ня ўсё, дык, пры-

намсі, лёгіку ва ўсім, пра што казаў пан Эдмунд. Думкі праносіліся як зьнічкі, чапляліся адна за другую й ткаліся ў суцэльнае радно. Так часам бывала ў судзе, калі справа рабілася конча тупіковай, і выйсьце сыходзіла ў выглядзе раптоўнага прасьвятленьня. Цяпер я ня мог зразумець толькі дзвюх рэчаў: ролі ва ўсім гэтым пана Эдмунда й сэнсу ягонага візыту да мяне. Я ўсё яшчэ глядзеў на бэзавы зімовы краявід, калі раптам адчуў позірк на сваёй сьпіне. Гэтае адчуваньне было досыць новае, і я прыслухаўся да сябе. Тое, што глядзеў мой нечаканы госьць, – не было загадкай. Загадкай было – як ён глядзеў. Позірк быў насьцярожаны. Так глядзіць чалавек, у чьёй душы ідзе змаганьне даверу зь недаверам, адкрытасьці й страху перад гэтай адкрытасьцю. Чалавека з такім позіркам лёгка замкнуць у сабе, але лёгка й адамкнуць.

– Што было далей, пане Эдмундзе?

– А што было за вакном? – адказаў ён на пытаньне пытаньнем.

– За вакном была перадкалядная ноч.

“Так, так... Была ноч. І насоўка, якую трымала мая жонка, пачала павялічвацца. Спачатку да памеру наміткі, потым прасьціны, якая ўмомант ператварылася ў крываваю сарочку. Я падняўся з лож-

ку, паспрабаваў наблізіцца, але ў гэты момант жонка загаварыла:

— Не падыходзь. Нічога не кажы, а толькі слухай. Са мной усё добра. Кепска з нашымі дзецьмі. Я ўратую іх, калі ты ня будзеш мне замінаць. І нават калі абрынецца цэлы сьвет, яны будуць жыць...

Раніцой, калі мы прачнуліся ў маладых ды моцных абдымках, жонка нічога не магла прыгадаць. Я ж таксама памятаў толькі тое, што распавёў вам...

Пане Антоне, сілы мае сыходзяць. Лекары даюць ня больш як тры гады, хаця я адчуваю, што застаецца шмат меней... Нейкі страшны праклён завіснуў над родам Дзяржынскіх.

Я ведаю толькі двух чалавек, ад якіх мог бы спадзявацца разуменьня й дапамогі — гэта вы й пан Юзаф Вінцэнты Пілсудзкі з Зулова”.

— Дык што ж вы не паехалі да пана Пілсудзкага?

— У пана Пілсудзкага за пяць сотняў валокаў, а ў мяне ледзь на чатыры з паловай цягне. Да таго ж вы судзьдзя. Калі што — у вашых руках справа... Таму й прашу вас, як будзе ў тым патрэба, дагледзець маю сям’ю. Пані Алена можа ня справіцца, асабліва пасля таго, што здарылася. І яшчэ... маю да вас асабістую

просьбу... Яна тычыцца аднаго з маіх продкаў – першага ўладара Дзержынова, ратмістры Міколы Дзяржынскага. Думаю, што калі й ёсць нейкі праклён, дык шукаць яго трэба ў тых часоў, а таму ці не магла б ваша пашукаць дзе якіх папераў, калі яны, вядома, засталіся з таго часу?

– Пра які час вы кажаце?

– Маёнтак быў куплены ў 1663 годзе.

– Год, калі ляснула канфэдрацыя войска Вялікага Княства й мы прагапілі магчымасьці ў вайне з Масковіяй... Наўрад ці нейкія паперы засталіся. Становішча ў краіне было – самі ведаеце... Што ж да вашых дзяцей, то, даруйце, пане Эдмундзе, дапамагчы ім не магу.

Такі нечаканы адказ відавочна зьбянтэжыў былога беларускага шляхціца. Ён устаў, неяк нэрвова прайшоўся па пакоі й рэзка павярнуўся да мяне:

– Значыць, ня можаце? Я быў пра вас лепшай думкі!

– А што вы хацелі? Прыехалі да мяне сярод ночы, распавялі казку пра крываваыя шпацыры й хочаце, каб я вам паверыў? Але Абруч-Жахоўскі – гэта вам не крэсовая панначка... Што за вакном? За вакном канчаецца XIX стагодзьдзе, пане Эдмундзе! Прымітыўныя байкі, якія пасуюць забабонным пыхлівым засьцянкаў-

цам, зусім не прыдатныя для адукаванай шляхты!

Твар Дзяржынскага пачаў зласьнець, і я пільна цікаваў кожны рух гэтага згубленага чалавека. Мой плян быў досыць просты. Я мерыўся сказаць яму ўсё, вывесці яго з раўнавагі й дакапацца праўды:

— О, не здзіўлюся, калі раптам высветліцца, што ваш продак учыніў-такі якое-небудзь паскудзтва! 1663 год. Спустошаны маскоўцамі край, неаплочанае войска. Першыя рэальныя спадзяваньні адплаты за зьдзек над краінай. Падрыхтоўка паходу да Дняпра й небяспека новых рабункаў краю. І ў гэты час ён, чалавек вайсковы, купляе маёнтак! За якія грошы й чаму бяз страху?

— Досыць!

— Не, ня досыць. Вы нават ня маеце хаця б якой сямейнай легенды ці паданьня, якіх зазвычай хапае ў нашых шляхоцкіх сем'ях. Зірнеце сабе пад ногі. На якім грунце вы стаіце? Ужо не патрэбныя тут, але й не прынятыя там. І пасля гэтага...

— Досыць! Я не прыехаў сюды выслухоўваць абразаў, за якія мае продкі каралі збройна!

— Дык падтрымайце традыцыю! Ня можаце? А хочаце, скажу чаму?.. Таму,

што ў гэтым уся ваша тутэйшасць. Таму што вы – такі ж паляк, як жаба кузурка.

– Што вы хочаце? – раптам спакойна запытаўся пан Эдмунд.

– Хачу дапамагчы вашым дзецям, але... Але вы мусіце распавесці мне праўду.

– Праўду? Якую?

– У такім разе нам няма пра што гаварыць.

– А чаму, уласна, вы думаеце, што я нешта хаваю?

– Пра аповед для крэсовых панначак я вам ужо сказаў. Пойдзем далей. Сёння за сталом вы елі толькі мяса. Гэта нават не па-польску. Вы спалохаліся біскупскага сосу, ад якога ў вас пякотка, але пагадзіліся на пякотчыну матку – смажаніну. Вы не згадалі імёнаў, якія казалі праз сон пані Алена.

– А пры чым тут гэта?

– А пры тым, што імя вашага найма-лодшага...

– Маўчыце, – пан Эдмунд спалохана азірнуўся па баках, і ягоная рука пацягнулася да журавачкі.

– Спадзяюся, вы ўжо наладавалі набой срэбнымі кулямі?

– Ды сьціхніце вы! – злосна прашаптаў ён і пачаў прыслухоўвацца... Ягоная постаць ператварылася ў напружаны пы-

тальнік, гатовы кожную сэкунду выпрас-тацца ў клічнік і дзейнічаць. Я, гледзячы на яго, таксама наструніў вуха. Але што я мусіў пачуць? Нарэшце пан Эдмунд супакоіўся, паставіў стрэльбу й сеў. – Скуль вы ведаеце?

– А чаму не?

Пан Дзяржынскі паціснуў плячыма, утаропіўся некуды ў цемру. Я бачыў, што чалавек збіраецца з думкамі, і не замінаў. Пачуцьцё трыумфу ад таго, што раскусіў таямніцу гэтага адукаванага недапаляка, які мог стаць неблагім беларусам, мяшалася ў маёй душы з пачуцьцём крыўды: “Як прыйшла бяда, дык і пане Базыль, – думаў я й згадваў ягоныя словы, што ўся шляхта вакол Дзяржынова – быдла, – ня з той шляхтай суполісься, пане Эдмундзе, ня з той! Напэўна, і ў вашых краёх хапае нармальных. Ды што “напэўна” – ёсьць. Быў. Ведаю”.

– Што ж, – загаварыў нарэшце Дзяржынскі, – выглядае, мушу ехаць ні з чым. Даруйце, патурбаваў вас, пане Антоне, але дзякуй, што хаця паслухалі – усё ж лягчэй стала. – Ён адхінуўся па футра, і гэтага было досыць, каб я ў імклівым кідку схапіў прыхінутую да стала журавачку:

– Сядзьце!

– Пакіньце. Месяцам больш, месяцам менш...

– З гэтакімі думкамі стрэльбамі ў да-рогу не запасаюцца.

– Можаце пакінуць яе сабе, як, зрэшты, і дубальтоўку. Хіба што Андрэй збаіцца парожне ехаць, дык яму адну дайце, як запытае.

Я глядзеў на яго, і пачуцьцё злосьці мяшалася ў маёй душы з радасьцю: трапіў чалавек у сытуацыю, і ўсю пальшчызну як адрэзала – ніякай фанабэрыі, ніякіх гістэрыкаў – тыповы беларускі шляхціц. Вось зараз выйдзе й дзьвярыма ня бразьне, але пакіне па сабе адчуваньне, што такі бразнуў.

– Што ж, пане Антоне, дзякуй за частунак. Даруйце – не падаю рукі.

– Бог даруе.

Ён павярнуўся сьпінай і неяк асуджана пайшоў у бок дзьвярэй. “Дзе гэты матэматык аблічыў мяне? Што я зрабіў ня так?” – панесьліся яму наўздагон імклівыя думкі. Адчуваньне няскончанасьці размовы, у якой было...

– Уладыслаў! – раптам вырвалася ў мяне, і ён спыніўся. – Вашая жонка называла ймя Ўладыслаў!

– Хто вам сказаў? – Дзяржынскі ўвесь неяк сьцяўся, сьціснуўся й, стоячы да мяне сьпінай, зьнерухомеў.

— А цяпер, калі хочаце, я распавяду вам пра нараджэньне Ванды, — сказаў я й наблізіўся да яго, — але напачатку скажэце мне: ці асыстэнт Бруна ўсё яшчэ крадзе вашыя насоўкі?

Адказ быў нечаканы. Сьцяты, скурчаны пан Дзяржынскі выпрастаўся як спружына й з развароту пацэліў мне сваім, як я даведаўся, жалезным кулаком проста ў сківіцу. Журавачка паляцела некуды пад стол, а я, пбдаючы дагары, толькі выпадкова не разьбіў галаву аб каміннае прычындальле. У наступны момант пан Эдмунд ужо замахваўся на мяне галавнцай бярданкі, і я ледзьве пасьпеў адсунуцца ўбок. Парцалянавая статуэтка Напалеона на прыкаміннай паліцы разляцелася на друзочкі.

— Ён мне раскажа пра нараджэньне Ванды, — сіпеў Дзяржынскі, — вылупіўся са сьмярдзючых мужыкоў і вырашыў, што можа навучаць польскую шляхту! — Чарговы ўдар прыйшоўся акурат ля маёй галавы. Галавнца рашчапілася аб падлогу. — Каб ня ты й не падобныя табе, мы б даўно ўжо жылі ў прыстойнай краіне! — Ён замахнуўся яшчэ раз, і тут я ўжыў наварад, якім некалі адзін з Абруч-Жахоўскіх паланіў вырадка зь беларускіх магнатаў князя Галіцына. Гэта быў родавы спосаб, які перадаваўся ў нас з пака-

леньня ў пакаленьне й выратаваў жыцьцё не аднаму з маіх продкаў: раптоўны скачок на ногі з адначасным ударам галавой у сківіцу супарата. Дзяржынскі вохнуў і зьнерухомеў на падлозе, а я ў думках падзякаваў свайму бацьку, які, пад абурэньне маці й праз мае дзіцячыя сьлёзы й енкі яшчэ з маленства вучыў гэтаму ўдару. Цяпер заставалася толькі зьвязаць непрытомнага, і гэта быў яшчэ адзін родавы спосаб, які ў нас называўся “пудзіла”. Папсаваная бярданка якраз пасавала на тое, каб на кароткі час уроскід прывязаць рукі пана Эдмунда да зброі, паклаўшы яе на рамяны...

III

Прайшло некалькі хвілінаў, пакуль Дзяржынскі чомаўся й спрабаваў зразумець сваё становішча.

– Вы што, звар’яцелі? – сказаў ён, спрабуючы падняцца.

– Ведаеце, спадар Дзяржынскі, я перадумаў апавядаць вам пра нараджэньне Ванды... Я хачу паразважаць, як вы – польскі шляхціц – дажыліся да такога.

– Ня вам пераглядаць маё жыцьцё!

– Ну, чаму ж ня мне? Ці вам падаецца, што герб Суліма лепшы ад гербу

Бродзіч? Адзіна што старэйшы на якія гадоў дваццаць, ды й тое яшчэ як сказаць... Але ня будзем заглыбляцца ў радаводы. Згадайма нядаўныя часы, калі ваш бацька, тады малады яшчэ Язэп Дзяржынскі, прагуляў у карты родавы маёнтак.

Бядака кінуўся шукаць дапамогі ў такой, як сам, шляхты, а тая, як звычайна, паказала на дзьверы, ня даўшы ні шэляга, каб сплаціць пазыку. Адзіны, хто паабяцаў нейкія грошы, быў Пятро Пілсудзкі. Але тут пану Язэпу сустрэлася працавітая Руфіна. Ня буду цяпер высвятляць, чаму гэтая нябедная прыгажуня ніяк не магла выйсьці замуж. Скажу толькі, што прапанова шлюбу ад абрынутага ў распач шляхціца была ёй вельмі дарэчы...

Мяркую, яшчэ зь дзяцінства вы адчувалі ненатуральнасьць стасункаў паміж сваімі бацькамі. Да таго ж, апынуўшыся йзноў пры грашах, Язэп Дзяржынскі хутка вярнуў сабе прыхільнасьць былых хаўруснікаў і пусціўся ў новыя разгулы. Пакрысе вы пачалі ненавідзець бацьку й усё зьвязанае зь ім. Польскае шляхоцтва пачало для вас рабіцца... як бы гэта лепш сказаць... непрывабным, ці што. Але сьвятое мейсца пустым не бывае, і вы ўсёй душой кінуліся да расейцаў.

– Pan jest głupcem, Panie Antoni. W Pańskim ptasim mózdzku zagnieździła się chorobliwa, nie wsparta żadnymi dowodami, fantazja. Kto Panu napłótl tych bzdur o moich rodzicach?*

– Пакіньце, спадар Дзяржынскі. Вашую здольнасьць высьлізгваць я добра ведаю, а вы можаце мне казаць што заўгодна... Але працягнем... Ненавісную атмасфэру родавага гнязда вы мяняеце на паўночную сталіцу імперыі. Але там вас чакае неспадзяванка. Ва ўнівэрсытэцкіх калідорах вы сустракаеце некага, хто зьвяртаецца да вас на мужыцкай мове. Больш за тое, гэты чалавек – шляхціц, які марыць пра вызваленьне ад расейскага хамута.

– Niedorzeczność! Pan nic o tym nie może wiedzieć... bo nic takiego nie było!**

– Не было? А хто сказаў: “Chłopska walka – gówno i pałka?”*** Таму – пакіньце. Пакіньце так, як пан Віктар пакінуў вас з вашай ідыёцкай фанабэрыяй... Калі ж выбухнуў 63-ці, вы ўжо гатовы былі кінуцца бараніць “матушку-Россию”, але: cherchez la femme – Аленка Янушэўская, якая разам зь сястрой патрабавала хат-

---

* – Вы – дурань, пане Антоне. У вашай хвораі галаве засела хваравітая фантазія, пад якой няма аніякага гунту. Хто вам наплявузгаў немаведама чаго пра маіх бацькоў?

** – Недарэчнасьць! Вы пра гэта ня можаце ведаць нічога... бо нічога падобнага не было!

***“Мужыцкая вайна – палка й ком гаўна”?

няга навучаньня дакладным навукам... Дарэчы, ці вам вядома, што ейны тата быў у патаемным таварыстве філярэтаў? Не? Ну дык будзеце ведаць, што ваш цесьць у васямнаццаць стайкаваўся зь беларускай шляхтай.

— Боже мой! Какой бред!*

— Вы добры актор, пане Эдмундзе. Так уваходзіць у ролю можа ня кожны... На чым мы спыніліся? Ага, на цётцы Алене. Прывід беларушчыны, які з пацінай пальшчызны лунаў у хаце прафэсара інжынер-палкоўніка Янушэўскага, крыху распусьціў атрамант на вашым носе. Трэба было нешта рабіць, і вы падтрымалі белы жонд. Зручная пазыцыя, праўда? З аднога боку — нібыта паўстанец, зь іншага — шляхціц, ну, а што паляк — дык хто ж цяпер не паляк? Праўда? Хіба такі мужчына, а вам ужо было дваццаць пяць, мог не спадабацца рамантычнай чатырнаццацігадовай патрыётцы?

Ня ведаю, якім навукам вы навучалі сёстраў Янушэўскіх, але адну навуку вы выкладалі дасканала. Урэшце, каб схаваць ганьбу сям'і, вас хуценька ажанілі й пад выглядам вучобы цёткі Алены правілі ў Харкаў. Зрэшты, вы й самі былі ня супраць даць драла ў глыбінку.

— Niech Pan posłucha, Panie Antoni. Gdyby nie

---

* — Божачкі! Якая лухта!

moje ręce, z przyjemnością zbiłbym Panu pysk. Kim Pan jest, że z butami włazi w moje życie!? Nawet jeżeli w Pańskim gorączkowym brędzeniu jest lut prawdy, to jakie ma Pan prawo!*

– “Не пагражай таму, у каго ў руках зброя!” Мяркую, ваш нашчадак ратмістра ведаў гэтую фразу ў арыгінале.

– Толькі не кажыце, што Януш Радзівіл сказаў гэта яго каралеўскай мосьці Яну Казімеру па-мужыцку.

– А вы думалі?.. І ўсё было б у вас добра, каб палякі не пачалі цягнуць коўдру паўстанцкай славы на сябе. Гэтаму ж спрыялі й расейцы, называючы паўстаньне ня йначай як польскім. Але, пакуль тое, вы ўжо зьмянілі Харкаў на Таганрог. Ваш цесьць, пан Ігнацы, урэшце раскусіў вас і палітычна, але ягоная дачка трымалася вашых, як вы казалі, бздурай і верыла ў ваш патрыятызм.

Вось жа ў Таганрогу вас і злавілі сухоты... А цяпер згадайце свой першы візыт да лекара. Што вам параіў чортаў эскуляп?

Дзяржынскі маўчаў, і я зразумеў, што намацаў слухную сьцежку. Зрэшты, прыдумак у маім аповедзе было ня так і

---

* – Слухайце, пане Антоне. Калі б не мае рукі, я з задавальненьнем набіў бы Вам пысу! Хто Вы такі, каб з ботамі ўлазіць у мае жыцьцё!? Нават калі ў вашых трызьненьнях і ёсьць драбчак праўды – якое Вы маеце права!?

шмат. Не знаёмыя раней зь цёткай Аленай, мы ўсё ж ведалі пра ейнае жыцьцё з вуснаў шматлікіх крэўных. Цяпер гэтыя аповеды папросту складаліся ў нейкі больш-менш зладжаны ланцужок і набывалі сэнсу. Галоўнае было не спыняцца:

– А сказаў ён вам, што час збірацца дадому, каб паправіць сваё здароўе там... Пры гэтым ён неяк забыўся, што Налібоцкая пушча добрае, але не найлепшае ў імперыі месца для сухотнікаў, так?

– Ён сказаў, – неяк няўпэўнена загаварыў раптам пан Эдмунд, – што так будзе лепш... Ён сказаў, што параіўся з калегамі...

– Зь якімі калегамі?

– Гэтага я ня ведаю, але...

– Вы йзноў хочаце зманіць.

– Ды не маню я вам. Яны шмат якіх сухотнікаў выпраўлялі ў родавыя маэнткі.

– А вам не здаецца гэта дзіўным? Вам не здаецца, што нехта адкладаў яйкі ў розных гнёздах, спадзеючыся нейкіх канкрэтных птушанят?

– Я пра гэта ня думаў.

– Цяпер і ў вашай галаве ўсё пачынае станавіцца на мейсцы. Вы ж матэматык – падрахуйце.

Дзяржынскі задумаўся. Я маўчаў. Выглядала, што задачка была для яго не

навіной, але мой лягічны ланцужок зрабіў папраўкі, і вынік мусіць быць іншы.

– Добра, – нарэшце сказаў пан Эдмунд, – але спачатку развязаце рукі.

Я шмаргануў завязкі, і бярданка глуха бразнула аб падлогу.

“Пасья вашага ад’езду зь Дзержынова ў маёнтку пачалі адбывацца дзіўныя рэчы. Спачатку моцна палепшала маё здароўе. Я перастаў задыхацца, амаль забыўся на кашаль. Мы з жонкай думалі, што Фэлікс будзе апошні, але я чуўся так добра, што неўзабаве знайшлася Ванда, потым Ігнась, дарэчы, у гонар дзеда. Але гэта толькі невялічкая частка. Ведаеце, калі чалавек добра чуецца, ён хутка забываецца на ранейшыя болькі, і таму дзіўнае было ў іншым. Па начох нехта пачаў перастаўляць у хаце мэблю. Раніцай прачнемся, а ў гасьцёўні стол у кут пастаўлены, як для нябожчыка, але не пад абразамі, а зь іншага боку. А на стала фатэль, як трон.

Мы спачатку марна стараліся падглядзець, хто гэта чыніць, а потым паклікалі ксяндза. Той памаліўся, папырскаў сьвянцонай вадой і зьехаў. Але стала толькі горш: пачалося рыпеньне масьнічынаў сярод ночы, таямнічыя шэпты ў дзіцячым пакоі й потым... гэтая гісторыя з гербам... Памятаеце, у нас на сьцяне

вісіць родавы герб? Яго, на стрыжнёвай дубовай тарчы?цы, намалювалі яшчэ ў часы ратмістры. Вы ведаеце, як выглядае Суліма. Дык вось, аднойчы раніцай я заўважыў, што ніжняя частка выявы (тая, дзе тры срэбныя камяні ляжаць у чырвоным полі) пачала бракнуць, і ад яе па сьцяне пацяклі кармінавыя струменьчыкі. Тое, што гэта не была хварба, я зразумеў толькі пасля таго, як да паўдня яны засохлі й набылі цёмна-брунатны колер. Мы выцерлі сьцену, але назаўтра ўсё паўтарылася.

Некалькі разоў мы асьцярожна спрабавалі паразмаўляць на гэтую тэму са знаёмымі, але кожны раз гаворкі сканчаліся нічым. Прайшоў год пасля нараджэння Ігнася.

Аднойчы ўвечары, калі жонка й дзеці ўжо памаліліся й палеглі ў ложках, у дзверы нехта пагрукаў. Я запытаўся: “Хто?” — і, не дастаўшы адказу, узяў стрэльбу ды асьцярожна выйшаў на двор. Вакол было ціха, як у склепе. Над лесам моўчкі вісела чырвоная, бы каліна, поўня. Здавалася, варта толькі стрэліць, і яна выбухне барвянай залевай. Я абыйшоў маёнтак, зазірнуў у гумно, пастаяў у садзе, дзе нядаўна йшчэ зялёныя яблыкі наліваліся сорамам першага граху, і ўжо сабраўся быў пайсьці ў хату, як раптам па-

чуў тонкі піск. Роўным халодным голасам гэты гук выплываў аднекуль зь лесу, атуляў маёнтак і, кранаючыся вуха, поўніў трывожнай тугой усю маю істоту. Я падыйшоў да хаты і, як злодзей, зірнуў з-за рогу. Па двары, тулячыся да зямлі, слаўся густы туман, якога я, выходзячы з хаты, не заўважыў. Раптам піск змоўк, і маё вуха выразна злавіла далёкае грукаценьне колаў, да якога праз хвілі дадаліся звонкія ляскі гарапніка. Неўзабаве зь лесу, у тым месцы, дзе ніколі не было ніякай дарогі, выскачыла хурманка. Праз колькі хвіляў яна станула ля ганку маёй хаты. Чалавек у старасьвецкім капелюшы саскочыў на зямлю й падаўся да дзвярэй. Сьледам пасьпяшаўся й хурман. Я мацней сьціснуў стрэльбу ды хацеў быў гукнуць някліканых гасьцей, але нехта ззаду, моцна абхапіўшы мяне за шыю адной рукой, заціснуў рот другой і зашаптаў у вуха:

– Не надумайся стрэліць! Зараз я цябе адпушчу альбо прыдушу. Усё залежыць ад таго, як добра ты чуеш і разумееш мае словы. Абурэньні й пытаньні пакінь на раніцу... калі дажывеш...

Па голасе было чуваць, што жартаваць тут ніхто не зьбіраецца. Да таго ж голас падаўся знаёмым... Тымчасам госьці спакойна зайшлі ў адчыненыя

дзверы маёнтку, і амаль адразу ж у вокнах гасьцёўні замігцела блядае сьвятло.

— Кінь стрэльбу, каб я ведаў, што ты ўсё зразумеў.

Я расьціснуў пальцы й без маруды быў вызвалены невядомым, які адразу ж дазволіў падняць зброю. Гэта крыху супакоіла. Я глянуў на незнаёмца: лямцавы капялюш з шырокім, загорнутым злева, крысом — падобны да тых, якія насілі гарматнікі й шарагоўцы Вялікага Княства, захінуты хусткай твар, чорная бурка, з-пад якой выглядала цавейка пісталету, кароткая шабля. На момант мне здалося, што ўсё гэта сон і чалавек перада мною — герой чытанай некалі прыгодніцкай кніжкі.

— Хто вы й што вам трэба каля хаты?

— Я ж сказаў: вашыя пытаньні — на раніцу, а пакуль — мае. Хто гэтыя людзі й што вы пра іх ведаеце?

— Я не абяцаў адказваць на вашыя пытаньні.

— Пане Дзяржынскі, ад гэтай ночы можа шмат што залежаць, а можа й нічога. Прынамсі, мы ня маем часу дыскутаваць. Там ваша сям'я й гэтыя... а мы тут. Я ваш сябра. Вы можаце цалкам пакладацца на мяне. Выглядае, што гасьцей вы ведаеце менш, чым я. Тады дапама-

жэце й скажэце – адкуль тут можна пачуць, што робіцца ў хаце?

– Ніхто не будзе хаты, каб звонку можна было пачуць, што там робіцца, – схлусіў я.

– Добра. Тады патрымайце мяне, пакуль буду стаяць ля вакна.

Незнаёмы лёгка скочыў на выступ падмурку, схапіўся за прываконьне. Я адварнуўся. Злосьць поўніла маю істоту. Хто тут гаспадар? І чаму я мушу некаму дапамагаць зазіраць у вокны сваёй хаты?! Калі празь некалькі хвілінаў я ўсё ж зірнуў на незнаёмцу: той стаяў нерухома, прыклаўшы вуха да трубка, другі канец якой упіраўся ў шыбіну. Стэтаскоп, здагадаўся я...

Можаце сабе ўявіць, пане Антоне, што адчувае чалавек, які ўночы, са стрэльбай у руках, стаіць ля ўласнай хаты, куды некалькі хвілінаў таму немаведама дзеля чаго ўвайшлі двое чужых, а трэйці цікуе за імі з вуліцы і, лічы, з тваёй згоды, падслухоўвае...

– Урэшце, я патрабую тлумачэньняў, – мой голас гучаў ціха, але дастаткова цвёрда. Падслухоўнік нават не варухнуўся. Я наблізіўся да яго й ужо хацеў быць сыцягнуць нягодніка за крысо, як той сам скочыў долу.

– Спадар Дзяржынскі, яны выход-

зяць. Прашу не замінаць ім зьехаць, пасьля чаго я вам скажу некаторыя рэчы.

Гэтае выпадковае “спадар” адразу ж паставіла ўсё на свае мейсцы.

– Шванскі? Вы?

– Маўчыце.

Дзьверы маёй хаты расчыніліся, і начныя візытанты моўчкі спусьціліся па прыступках. Селі ў хурманку. Ляснуў гарапнік...

IV

– Гадоў пяць таму, – пачаў свой аповед лекар Шванскі, – я заўважыў цікавую зьяву. Некаторыя моцныя й жвавныя, як ваша жонка, кабеты пасьяля родаў надоўга палатнеюць й губляюць жыцьцёвыя сілы. Ад пачатку я прыпісваў гэта дрэннаму харчаваньню й страце крыві, але пасьяля некалькіх падобных выпадкаў зь нябеднымі шляхцянкамі зразумеў, што, прынамсі, харчаваньне тут ні пры чым. Крыві таксама часту гублялася мала, і я кінуўся чытаць адпаведную літаратуру, гутарыць з бабулямі-пупарэзіцамі ды занатоўваць сабранае. Вялікі збор сьведчаньяў часам дапамагае зразумець дзеякія зьявы. Вось я й спадзяваўся...

Мы сядзелі пры стале, які йзноў быў

перастаўлены ў іншы кут гасьцёўні. Мяне білі дрыжыкі, і я супакойваў свае нэрвы невялічкімі кілішкамі ганушоўкі. Ілья Шванскі спытаўся мятнага ліквору, якога мы ніколі не рабілі, і ўрэшце задаволіўся мятнай гарбатай зь медам... Зь ягонага аповеду, які далей быў густа перасыпаны лекарскімі словамі й паняткамі, я зразумеў, што падобныя зьявы ўжо былі апісаныя ў адмысловай літаратуры зусім не мэдычнага характару. Шванскі казаў пра нейкія пlynі нейкага “Ордэну Чорнага Цмока”, пра модны цяпер акультызм і патаемныя таварыствы масонаў, пра Розэнкройцараў і Тампліераў ды шмат пра што яшчэ, чаго я ня меў ахвоты запамінаць, а цяпер – прыгадваць. Усё гэта лекар звязваў з народнымі легендамі й паданьнямі, густа перасыпаў расповед цытатамі неведомых мне аўтараў, казаў пра замовы. Я слухаў безь цікавасьці й ужо нават пачаў засынаць, калі адна фраза раптам адабрала мой сон і вярнула ўвагу:

– Падчас родаў гэтыя людзі нябачна зьяўляюцца ў хату парадзіхі. Сям’я звычайна лічыць, што запрашала знаёмую пупарэзіцу, а тая кажа, што й сапраўды прыняла немаўлятка.

– Прабачце маю няўважлівасьць, але пра каго вы толькі што казалі?

Шванскі цяжка ўздыхнуў, пачаў амаль ад пачатку, але значна карацей і больш выразна:

— Я кажу вам пра чорную арыстакратыю — нобіляў, крэўна зьвязаных з вупарамі-каралямі, вупарамі-царамі, вупарамі-халіфамі й ім падобнымі. Вы можаце пасьміхацца колькі заўгодна, але гэта, даруйце, усмешка шыбеніка... Пакуль мы ня маем адказу, чаму чорныя арыстакраты зацікавіліся нашай Богам забытай старонкай, але яны тут.

— Хто гэта — мы?

— Мы — гэта моўная хвігура.

— Але, мне здаецца, вы нешта казалі пра роды.

— Менавіта. Бо гэта пакуль адзіная рэч, да якой яны прывязаліся тут. Сярод вашых знаёмых яны бываюць у маёнтках Пілсудзкіх і Маліноўскіх. Былі ў вашага арандара Капцэвіча ды ў вас. Зразумела, Капцэвіч ніякая ня шляхта, і гэта тым больш дзіўна. У мяне ствараецца ўражаньне, што тут рыхтуецца нешта надта ж паскуднае.

— А чаму яны зьяўляюцца падчас родаў?

— Рэч у тым, што чорныя арыстакраты трымаюцца дзе-якіх паганскіх рытуалаў. Праўда, паганства гэтае зьмененае да непазнавальнасьці. Ад сапраўднага паган-

ства там засталася толькі прывязанасьць да крываваых ахвяраў. Прывязанасьць гэтая перадаецца з пакаленьня ў пакаленьне, а разам зь ёю – схільнасьць да вупарства. Калі на сьвет прыходзіць новы чалавек, дасьведчаная пупарэзіца можа перапыніць ягоны першы ўздых – ня даць яму зьяднацца зь ягоным лёсам. Такім чалавекам лёгка кіраваць. Трэба толькі ведаць як. У вупараў добрая школа, дзе веды ніколі не губляюцца, а назапашваюцца стагодзьдзямі. Найлягчэй ператварыць у вупара чалавека схільнага, але часам патрэбнага матэрыялу папросту няма пад рукой, і тады яны ствараюць новы.

– Вы хочаце сказаць...

– Хутчэй – не, чым – так. Вупарства й схільнасьць да яго – рэчы розныя. Ня кожны схільны робіцца вупарам. Да якой катэгорыі належаць Дыба й Бруна, я пакуль ня ведаю.

– Дыба й Бруна?

– Так. Вашыя начныя візытанты... Іхная справа – нейкія маніпуляцыі зь дзецьмі. Але гэта толькі тое, што мы ведаем... Упэўнены: сэнс ляжыць значна глыбей. Вось толькі ў чым ён? У чым?

Пасьля ад'езду Шванскага я перадумаў усё пачутае й верыце – не, пане Антоне, згадаў, як вы назаўтра пасья на-

раджэньня Фэлікса запыталіся пра нейкага пана Дыбу. Той хвіляй я нават падумаў, што вы зь іхнай хэўры, бо скуль бы вам ведаць, га?”

— Што ж, шчырасьць за шчырасьць, — сказаў я й агульна распавёў пану Дзяржынскаму таямніцу нараджэньня ягонага сына.

— Але чаму гэтага ня бачыў я, а бачылі вы? І што ўсё гэта мусіць азначаць?

На першую палову ягонага пытання я меў пэўны адказ. Прынамсі, выглядала, што ёсьць тут нейкая сувязь з маім сваяцтвам з Батурамі. Апошнім часам я адмыслова цікавіўся гэтым трансylvанскім родам і пасьпеў такі сёе-тое даведацца... Але навошта пра тое казаць пану Эдмунду, калі яно не дапамагае знайсці адказу на другую палову?

V

Было ўжо далёка за поўнач. Пытаньне Дзяржынскага ўсё яшчэ зьвінела ў цёмным паветры. Пакінутыя без адказу словы марна шукалі спакою. Як сьляпыя кацяняты, яны тыцкаліся ў маўчаньне, рассыпаліся на асобныя кавалкі, складаліся ў новыя камбінацыі гукаў, якія не знаходзілі свайго месца ў мове й таму

асуджана адступалі, перагрупоўваліся, як касінеры пасья наступу, і наплывалі зноў. Раптоўны парыў ветру расчыніў вакно, і марознае скуцьце ашчаперыла фразу, якая ўмомант заледзянела, упала на падлогу, са звонам рассыпалася. Я прахапіўся й адразу нават не зразумеў, што спаў.

– Даруйце, пане Антоне, што пабудзіў вас. – Рукі Дзяржынскага былі ў крыві.

– Што здарылася?

– Шклянка. Я таксама пачаў быў засынаць і, напэўна, ужо сасьніў нешта нядобрае, бо шклянка лопнула ў маіх пальцах як бурбалка. Даруйце.

– Зараз гляну, чым завязаць.

– Не турбуйцеся. Крыві больш, чым раны, – адказаў ён, вымаючы з кішэні насоўку, – скажэце лепш, што мне рабіць?

– Да раніцы знойдзем, а пакуль... Ці не маглі б вы адказаць на некаторыя пытаньні?

– Што ўжо там...

– Ды я пра тое самае: біскупскі сос, смажаніна й усё такое...

– Ня ведаю... Напраўду ня ведаю... Нешта зламлася ў маіх адчуваньнях смаку...

– А што кажа пан Шванскі пра падслуханую размову Дыбы й Бруна?

— Нічога... Гісторыя пра сьмерць лекара праўдзівая.

— А арандар?

— Жывы-здоровы... А сыны ягоныя так і не ажаніліся. Капцэвічы, ведаеце, здаўна былі вядомымі ў нашых краях самотнікамі.

— А як даўно вы іх бачылі?

— Сыноў — нават і не згадаю, а Міколу зь месяц таму. Ягоная Альжбета ўсё яшчэ хварэе, дык ён нават ня йдзе да касьцёлу. Дома моліцца. Дзяўчаты ж ягоныя... Тры старэйшыя выйшлі замуж і жывуць недзе пад Пінскам, а малодшая, Вэраніка, у нас бывае. Прыходзіць, як жонцы трэба дапамагчы з малымі. Яна да зямлі ня надта. Ёй бы асьвету якую — дзяўчына здольная. Але Мікола ад сябе не адпускае. Кажа, патрэбная па гаспадарцы.

— Зразумела. А вам не здаецца ўсё гэта дзіўным?

— Хіба толькі зараз. Але ня дужа выразна. Няма лягічнае ніткі. Бракуе галоўнага — што яны задумалі й чаму мая хата? Калі б паны Дыба й Бруна былі вупарамі, яны даўно б выссалі з нас кроў. Магчымасьцяў было колькі заўгодна, калі яны пры кожным нараджэньні зьяўляюцца ў маёнтку ды вырабляюць што ім захочацца.

– Магчыма, разгадку трэба шукаць у гісторыі з Карлам Ляндштайнэрам. Згадайце, што Дыба й Бруна ведаюць лёс некаторых наперад. Магчыма, і вашыя дзеці ўжо, крыў Божа, у іхным чорным сьпісе.

– Крыў Божа. – Пан Эдмунд падняўся, падышоў да вакна й, зрабіўшы мне знак рукой маўчаць, на хвілю зьнерухомеў: – Усё здаецца, што чую той піск. Хаця пакуль ехаў сюды, ня чуў ані разу. Дома ж – здараецца. Але найчасьцей ня ў хаце. Ён, пане Антоне, як прадвесьце. Запішчэла – чакай нядобрага.

– Як ваша рука?

– Дзякуй, нічога, – ён раскруціў насоўку й прыгледзеўся, – гоіцца. У Дзяржынскіх заўсёды ўсё добра гоіцца. Вось толькі мае сухоты не здаюцца... Але й тут канец не за гарамі. Сьмерць ужо паставіла пад маім жыцьцём свой подпіс... Вы не запыталіся, а я чакаў, што вас зацікавіць мой адказ на імя Ўладыслаў.

– Мы абодва чакалі. Вы – пытаньня, а я – шчырасьці.

– Ну, дык і маеце... Мая жонка сапраўды паўтарала гэтае імя ў сьне, і мы вырашылі, што яно – нейкі Боскі знак. Калі вы нечакана й недарэчы сказалі: Уладыслаў, – мне здалося, што вы разгадалі й скралі нашу таямніцу, уварвалі-

ся ў нашае жыцьцё... Цяпер Уладзіку шэсьць месяцаў... Ён такі сьмешны, усім цікавіцца... Думаеце, ёсьць нейкая сувязь паміж ягоным імем і тым, што адбываецца?

– Думаю, ёсьць. Думаю – гэта той самы подпіс, пра які вы толькі што казалі. Мы тут гаворым, прыгадваем, складаем у адзінае. Мы тут паўтараем: Дыба, Бруна, Дыба, Бруна... Але ж Дыба таксама Ўладыслаў...

– Што вы кажаце?!

– А то.

– Па-вашаму, мой сын названы ў гонар гэтага Дыбы!?

– І зь ягонае задумы, як і Фэлікс.

За вокнамі стаяла глухая ноч. Але ў ейнай цемры ўжо жыло прадчуваньне барвянага ўсходу – гэтулькі нябачнае крыві было ў паветры. Каб неяк зьняць напругу, я падышоў да стала, наліў па чарцы:

– Цяжкаватая ноч, але ж і Каляды.

– Каляды, – сумна ўздыхнуў пан Эдмунд, – трэба ехаць.

– Са сьвятам. І няхай усё будзе добра. – Мы чаркануліся й адным дыхам асушылі кілішкі. – А што, пане Эдмундзе, ад лекара Шванскага засталіся якія-небудзь паперы?

– Калі нешта й засталася, дык ў

сьледчых архівах, бо нашчадкаў, здаецца, у яго не было...

Мы апрануліся й выйшлі ў двор.

– Дзе, думаеце, мой хурман? – пытаўся пан Дзяржынскі.

– Ды дзе ж яму быць – у Хведара.

– У таго самага, што мусіў нам прынесці гарбаты?

– О, я пра гарбату й забыўся.

– Ну, нічога, наступным разам.

– Хведар! – пагрукаў я ў дзьверы вартуёні, якія адразу ж адчыніліся. Нядобрае прадчуваньне зачাপіла душу, калі за палавінкай, заміж звычайнай постаці вартуёніка, згледзеў глухую цямрэчу. – Хведар! – У пакоі было ціха, як у магільным склепе.

Пан Эдмунд запаліў агарак:

– Андрэй!

На стала ляжала пустая пляшка, валяліся рэшткі ежы. Дзяржынскі як запраўдны сьледчы ўзяў бутэльку, нюхнуў рыльца:

– П'юць розную брыду. Андрэй!

Куча рызьзя на ляжанцы зварухнулася, і з-пад яе вытыркнулася калматая галава хурмана:

– Што, ужо едзем?

Скраем вока я заўважыў, як Дзяржынскі прытлуміў абурэньне:

– Едзем.

Праз момант з таго самага рызьзя высунулася галава Хведара, і я падзякаваў Богу, што мае прадчуваньні ня спраўдзіліся. Мы вярнуліся на панадворак. Амаль сьледам выйшаў Андрэй:

– Даруйце, пане Эдмундзе.

– Што ўжо там. Па дарозе пагаворым, а пакуль тое, забяры журавачку. Бярданку я пакідаю на памяць пану Антону.

– Як загадаеце, – кінуў хлопец дышпарка пашыбаваў па коней і стрэльбу.

– Вось вам і ваш народ, – не стрывайцеся да мяне Дзяржынскі.

– А то палякі ці расейцы ня п'юць.

– На жаль, на жаль.

– І ўсё ж, пане Эдмундзе, вы можаце разьлічваць на мяне... Ня так ужо й ведаю ў чым, але ў разе патрэбы...

– Я напішу вам, пане Антоне. А калі што якое – жонка напіша. Ды й вы пішэце, як нешта новае... А яшчэ – даруйце за начное ўварваньне.

– І вы даруйце.

Мы парукаліся, і ён ускочыў у санкі:

– Як надумаеце сказаць пра мой прыезд сямейным – перадавайце паклон.

– А вы сваім, – сказаў я наўздагон, а потым яшчэ доўга глядзеў на апусьцелую дарогу, нібыта прадчуваў, што неўзабаве яна станеца маёй і выведзе мяне зусім на іншы жыцьцёвы прастор.

ФЭЛІКС

I

Прайшло дзесяць гадоў...

Тэлефонны званок... Божа! Які тэлефонны званок?! Я азірнуўся й добрую хвіліну прыходзіў да сябе... Ага... Гэта быў толькі рукапіс, а тэлефон – тут і цяпер. Ён вырваў мяне з майго дзевятнаццатага... Няможна быць такім упартым... Я не хачу ніякіх званкоў! Ды мой тэлефон і ня мае званка. Ён павінен граць Манюшку! Ага... Ну, вось цяпер Манюшка. Але я не хачу ні з кім размаўляць! Ну, гэта ўжо занадта. Так непрыстойна не чапляюцца нават апошнія прастытуткі. “Прайшло дзесяць гадоў... Прайшло дзесяць гадоў!” Я працягваю чытаць... вось толькі дзе мой рукапіс?! Напэўна, трэба ўзяць слухаўку.

– Калі ласка!

– О, нарэшце. Я быў упэўнены, што ты дома!

– Хто гэта?

– Не пазнаеш?

Вядома, я пазнаў гэтага нечаканага знаёмца, аматара-вудаля, які выпадкова зьявіўся ў нашай экспэдыцыі за некалькі дзён да канца. Ды й хто б не

пазнаў яго, зь ягоным саладжава-ра-
сейскім вымаўленьнем пры добрай лек-
сыцы.

– Я па тэлефоне нікога не пазнаю!

– Ды кінь ты! Гэта ж я – Жора!

– Рады цябе чуць. Як маесься?

– Еду да шэфа. Ты ўжо гатовы?

Хвілінаў празь пятнаццаць выходзь – пад-
кіну.

– Праз пятнаццаць не пасьпею.

– Добра, давай праз паўгадзінкі.

– Давай.

Я паклаў слухаўку й зірнуў на
гадзіньнік. Да сустрэчы ў археоляга Z.
заставалася яшчэ пару гадзінаў. Нават
пры найгоршым раскладзе мы будзем
мець у запасе каля гадзіны. Гэта значыць,
што каля гадзіны я буду слухаць байкі
гэтага нецікавага мне чалавека... Выйду
хвілінаў праз сорок. Хай чакае... Стоп.
Што значыць хай чакае? Дзе? Я яму свай-
го насылу не даваў... Тэлефону, здаецца,
таксама. Зрэшты, тэлефон ён мог дастаць,
а вось адрас, які ведаюць толькі najlep-
шыя сябры... Цікава, цікава.

Да археоляга Z. мы заўсёды пры-
ходзілі звычайна. Я расчыніў шафу й ужо
пацягнуўся да шэрай ваўнянай вязанкі,
як раптам на вочы трапіліся тры пляс-
тыковыя пакеты, пад якімі вісела самая
ненавісная мне вопратка – гарнітуры. Усе

яны трапілі ў мой гардэроб, можна сказаць, выпадкова. Два зь іх я нават ніколі не апранаў, але сённяя... Сённяя мне хацелася эпатажу ў сабе. Спадзяюся, ні рука часу, ні зубы молі не кранулі гэтага непатрэбнага скарбу... Чорная тройка будзе якраз. Недзе тут была яшчэ белая кашуля... Будзем сённяя прыкра афіцыйнымі. Дзе мае блішчастыя пантофлі?

“Гарнітур трэба заўсёды апранаць перад люстэркам”, – вучыла некалі мама, і я, як слухмяны сын, апранаўся перад люстэркам, у якім з кожнай новай адзежынай зьяўляўся новы, усё менш і менш падобны да мяне, чалавек. Апошняя дэталі – чорны, зь бел-чырвона-белай паласой пасярэдзіне, стужк – зрабіла мяне хоць крыху пазнавальным. Цікава, які быў бы малюнак, каб я меў кіёчак альбо кійковы парасон? Напэўна, сьмешны... Яшчэ чвэрць гадзіны, і можна выходзіць.

– Можна выходзіць, – пачуўся раптам недзе за сьпінай голас. Я глянуў у люстэрка. Ззаду нікога не было. – Дзевыры былі адчыненыя, а званок у цябе не працуе. Хочаш, папраўлю?

Я азірнуўся й нарваўся на шырокую шчырую ўсьмешку.

– Праходзь, Жора. Сядай.

– Ды я як бы ўжо прайшоў. А вось расьседжвацца часу няма.

- Адкуль ты ведаеш, дзе я жыву?
- Адтуль, – ягоны палец узьняўся ўгору, і я нечакана для сябе спытаўся:
- Ад КГБ?
- Ад Бога.
- А калі сур’ёзна?
- Сур’ёзьней не бывае. Патэлефанаваў шэфу спытаць дарогу, а ён мне й кажа: маўляў, будзеш ехаць ля хаты Шуляка – захапі.

Але Z. ня ведае... хацеў быў сказаць я, ды стрымаўся. Лавіць чалавека на хлусьні было не да месца, не лавіць – маім законам. Злоўлены, ён становіўся асьцярожны й далей хлусіў больш абачліва.

– Ты гатовы? – Жора прайшоўся па пакоі так, нібыта быў тут ужо неаднойчы.

– Едзем, – адказаў я, здымаючы зь вешака палітон, у кішэні якога ўжо ляжала пляшка Stock 84.

Ад пачатку ехалі моўчкі. Калі б мяне зьнянацку закінулі на адну з гэтых вуліцаў, я ўсё адно пазнаў бы, што гэта Менск, думаў я, пазіраючы на сумныя шэрыя будынкi “тыповай забудовы” за вакном Жоравага “Мэрсэдэсу”. Цікава, кім ён працуе? Зрэшты, якая розьніца. У гэты момант ён, безумоўна, аўтагоншчык. Няўжо на дарозе няма ніводнага ДАІшніка?

– У нас яшчэ ёсьць добрая гадзіна часу, можа па кілішку, дзеля разьмінкі?

– Можна й па кілішку, – згадзіўся я.

Жора адразу зьвярнуў налева. З разгону запаркаваў легкавік:

– Люблю Траецкае... Тут жылі мае продкі. Здаецца, і твае?

– Мае з-пад Полацку.

– Во як! Таксама сталіца. Я ў тыя месцы на рыбу ездзіў. Возера Моліна. Можа чуў?

– Не, ня чуў, – схлусіў я, – там шмат вазёраў.

– Мясцовыя дзядзькі казалі, што яно бяздоннае. А яшчэ казалі, што ёсьць зь яго падземны канал у нейкую рэчку. Толькі я ня веру. Калі малы быў – верыў, а цяпер не.

Мы зайшлі ў бар. Па дарозе да стойкі Жора прывітаўся зь некалькімі наведнікамі, усьміхнуўся ў бок размаляванай дзяўчыны, якая прытулялася да старэйшага ад яе разы ў тры дзядзькі, памахаў некаму рукой. Барнік – хударлявы здыхляк – зьявіўся імгненна:

– Хотите что-нибудь выпить, Георгий Алексанч?*

– Порцыю віскі і? – Жора запытальна паглядзеў у мой бок.

---

*Ці хочаце што-небудзь выпіць, спадар Георгі?

– Брэндзі.

– Кальвадос? Мэтакса? Фэрэйра?

– Mirabel Reserve.

Бармэн запытальна глянуў на Жору.

– Ну што стаіш? Просяць Мірабэль, значыць Мірабэль, – сказаў той і, глянуўшы ў мой бок, дадаў: – А ты не абышто, арыентуеся.

На маё здзіўленьне, гэта было сапраўды празрыстае сьлівовае брэндзі, зробленае паводле старажытнага эльзаскага рэцэпту.

– Падабаецца? – запытаўся Жора. Я хітнуў. – А мне ня надта. Іншая рэч – сьлівы, цёмна-жоўтыя, з чырвонымі крапінкамі, а вось брэндзі – не. Дарэчы, колькі ў ім?

– Мусіла б быць сорак пяць.

– А было...

– А было.

– Вось і добра, едзем!

Толькі ў машыне я падумаў, што ў бары ніхто не плаціў, але ўпэўненасьць неспадзяванага кампаньніка супакоіла. Зрэшты, ніхто й не пытаўся пра грошы...

* * *

У археоляга было цеснавата. Апрача нашых, прыйшлі ягоня калегі, пара

мастакоў, некалькі творчых, невядомага кірунку, асобаў ды кампазытар, які выпадкова завітаў, але зусім не выпадкова застаўся. Жора адразу ж кінуўся знаёміцца, пачаў пацяшаць публіку нейкімі гісторыямі, здаецца, нават сьпяваў.

Я скарыстаўся агульнай увагай да новага блазна й хацеў высьлізнуць на кухню. Трэба было нечага зьесьці. Мірабэль, ці не ўпершыню ў маім жыцці, усё ж спрацаваў напоўніцу... Не паспеў я зрабіць пары крокаў, як гамана за сьпінаю сьціхла. Я азірнуўся. Усе глядзелі на мяне.

– Як бачыце, – сказаў Жора, – пярсьцёнак апынаецца на пальцы ў гэтага маладога чалавека.

Ён падышоў і ўзяў мяне за руку, на якой змрочна ўспыхваў чырвоным вокам невядомы мне камень.

– Дзякуй, спадар Андрусь, але рэч трэба вярнуць на месца, – пярсьцёнак сасьлізнуў з пальца ў Жораву даланю й праз момант ужо зіхцеўся на руцэ Вальжыны. Усе запляскалі, загаманілі, пачуліся крыкі: “Яшчэ! Яшчэ!”

На кухні было пуста. Я хацеў запаліць сьвятло, але адчуў нейкую прысутнасьць і пачаў асьцярожна азірацца. Ад вакна, ці гэта мне толькі здалося, адскочыў цень, які я назваў бы чалавечым, каб ня сёмы

паверх. Цікаўнасьць штурханула да шыбаў, але ў гэты момант успыхнула лямпачка й аточаны захопленай публікай навааяўлены блазан-ілюзіяніст загарлаў:

— Андрусь! Братка! Што ты ад нас хаваеся й што хаваеш?!

Я міжволі зірнуў на пальцы. Пярсьцёнка не было, а Жора ўжо падыходзіў бліжэй і, як картачны штукар, рабіў рухі ў паветры, пакуль у пальцах не зьявілася немаведама адкуль жалудовая краля. Я пашукаў вачыма Вальжыну й заўважыў, што сярод грамады ведаю толькі яе.

— А чаму вы без гаспадара?

Маё пытаньне прагучэла спакойна й, я спадзяюся, на твары зьявілася прыязная добрая ўсьмешка.

— А ча-му мы без гаспадара! — выгукнуў Жора. — А таму што ён... папросту згарэў ад гасьціннасьці! Да!

“Калі ён граў п’янога, то блага, калі быў цьвярозы, то выглядаў п’яным”. У гэтым каламутным азначэньні было тое, што я бачыў перад сабой... Мае думкі пачалі блутацца... “Вальжына не жалудовая, а званковая... А Жора мне вельмі падабаецца, хоць і лысы... І пан Эдмунд — нішто сабе... Я абавязкова абараню ягоных дзяцей...” Барная стойка раптам пачала бурыцца. Я ўпаў на падлогу. “Мірабэль! — схіліўся да мяне кельнэр і зарага-

таў, – Мірабэль!” Госьці пачалі зьбірацца ля майго трупa, рагатаць разам над смуродным целам, якое зьнізу ўжо пайшло трупнымі плямамі. Я вішу? Не. Я ляжу... Я пратэстую! Не чапайце маіх плямаў! Пакіньце іх ззаду! І хто даў права Жору ўскрываць мой чэрап? Пайшоў прэч! Спынеце Манюшку!”

* * *

Вочы не хацелі расплюшчыцца, а рукі браць слухаўку. Адкуль зьявіўся гэты чорны сон і навошта? Цела б’юць дрыжкі толькі што перажытага... На вечарыну заканчэньня сэзону я, напэўна, ужо спазьніўся... Слухаўку ўсё ж давядзецца ўзяць. Але чаму так баліць галава? Трэба хаця б сесьці.

Я расплюшчыў вочы. Пакой быў ня мой і цалкам незнаёмы. Можа, гэта цяпер – сон. Ці працяг папярэдняга? Тады трэба прагнуцца ці павярнуцца на іншы бок. Вось толькі як гэта зрабіць, калі сьвядомасьць адзначае яву!? Спакойна. Давай спакойна. Тэлефон змоўк.

Я выцягнуўся з кухні ў сьвятліцу. Прыбраны, усе рэчы на месцы, але даўно не прыбіраны – у пыле й павучыньні – пакой... Штаты ў варыянце галівудзкага

фільму пра нячыстую сілу. Не хапае толькі пачуць якіх-небудзь дзіўных гукаў ці крокаў хвантастычных істотаў. Лухта! Тут Беларусь, а ў яе ўласныя тлумы. Праз цьмяна-жоўтае ад закарэлага броду вакно точыцца дзень. На запыленай падлозе застаюцца сьляды – адзіныя сьляды ў гэтай хаце. На дзвяхрох заіржэлы ангельскі замок, які рассыпаецца ад першага дотыку. Можна выходзіць. Густое ліпкае паветра чапляецца за апратку. Цягне долу крысо палітону (і калі я пасьпеў яго апрануць?), бліскаюць лякаваныя чаравікі. Налягаю плечуком на брудны дэрматын і апынаюся на... сваёй лесьвічнай пляцоўцы. “Во й пацалуй у сраку”, – казала ў такіх выпадках адна дзябёлая кабета, зь якой мне давялося некалі пару дзён працаваць на мясакамбінаце ў Полацку. Што рабіць? Вярнуцца назад у чужую кватэру на маёй пляцоўцы? Пагрукаць да суседзяў, каб пераканацца, што я дома?

На шэрай вуліцы вецер гнаў па небе ірваныя хмары, шматаў апалае лісьце, кідаўся сьмецьцем, падганяў рэдкіх мінакоў схавацца, і тыя сьпяшаліся пад свае дахі й стрэхі. Куды цяпер? Я памацаў кішэні, але, апрача пляшкі брэндзі, там нічога не было. Заляскаў па рэйках стары трамвай. Я з палёгкай ускочыў у рас-

чыненныя дзверы. Тут, прынамсі, можна было сагрэцца й сабрацца з думкамі.

Калі тое, што цяпер адбываецца, – ня сон, а я ў тым пэўны, значыць, нешта здарылася. Што? Затэлефанаваць археолягу Z.? Спытацца, ці быў я ўчора ў яго на вячорках? Адшукаць Жору й плюнуць яму ў рыла? Глупства. За вакном нечакана праплылі Камароўка, “Белая вежа”, паказаўся оперны. Гэта што – новы трамвайны тор? Адкуль? Зрабілася ніякавата. Я выйшаў з трамваю й сабраўся на Траецкае. Скраем вока заўважыў, як следам за мной з нападўпустога вагону выскачыў чалавек і адразу ж пачаў уважліва разглядаць шыльдзку з назвай вуліцы. Хвост. За мной ніхто не сачыў з камуністычных часоў, а тут – на табе – дэмакратыя. Для пэўнасьці зьвярнуў за рог будынку. Шкада, на Траецкім няма пад’ездаў, каб схавацца й прасачыць. Давялося бегчы да наступнага рогу, спыніцца ды пачакаць, каб схапіць перасьледніка за грудкі, прыціснуць да сьцяны й вытрасьці зь яго ўсё, што можна. Раней я ніколі гэтага не рабіў, але цяпер быў іншы час.

Хвіліны цягнуліся доўга. Нагэтулькі доўга, наколькі трэба было, каб зразумець марнасьць майго намеру. Ніхто за мной ня йшоў... За гэтыя хвіліны я пачаў крэмзаць у думках сякі-такі плян. Пачынаць

трэба з таго месца, дзе згубіўся. Я выйшаў са сховы й падаўся шукаць учорашняй рэстарачыі. Уласна, шукаць не было чаго.

У пустой прыцемненай зале гучэла расейская папса. За стойкаю бязмэтна сноўдаўся ўчорашні барнік. “А каб табе пуста было, пане. Мне ўжо трыццаць гадоў, а ты кажаш – учорашні” – прыгадалася ўлюбёная ў дзяцінстве казка.

– Будзіце што-нібудзь заказываць?

– Але, – не здымаючы палітону, адказаў я, – мірабэль!

– Які мірабэль? – пужліва азірнуўся барнік, што ўдзень яшчэ быў, напэўна, і стольчым.

– Mirabel Reserve, – прашаптаў я й таксама пужліва азірнуўся, – за намі сочаць?

– За намі?

– Так, за намі. – Мае рукі цераз стол моцна ўхапілі яго за грудкі, ірванулі долу. На падлогу паляцела попелка, гучна праквактала недзе пад іншым сталом і сьціхла. – Хто такі Георгі Аляксанч?

– Ня ведаю...

– Думай! Прыпамінай! – шаптаў я на вуха, перахапіўшы пальцамі ягоны карак і прыляпіўшы твар да настольніка. Стольчы маўчаў, і я разумеў, што зараз згублю ўсялякія магчымасьці нешта да-

ведацца, калі слоўны наступ захлынеца на адным пытаньні. — Чаму ты спалохана азіраеся!? Ня чую адказу! Калі ты зараз жа не згадаеш, хто ён такі, я размажджэру тваю тупую галавешку!

Стольчы нечакана зарагатаў і выпрастаўся:

— Ты да каго гаворыш, сьмярдзюк! — Ягоны твар наблізіўся да майго. Моцны штуршок у грудзі, і я зьмеў пару-другую зэдлікаў, перш чым мая сьпіна адчула падлогу.

Стольчы набліжаўся досыць хутка. Моўчкі, бязь лішніх рухаў, спакойна, упэўнена. Я паспрабаваў падняцца, але ня змог і ўзяўся адпаўзаць, гледзячы вочы ў вочы. Праз момант ягоны позірк пачаў прабіваць мой, але я стараўся трымацца. Нечакана дужая здыхлячая рука схапіла мяне за апратку, узяла ў паветра, і ў гэты самы момант міжволі выдраная з кішэні бутэлька брэндзі апусьцілася на чэрап няшчаснага. Той войкнуў і заліўся крывёй. Я вываліўся зь ягоных пальцаў і кінуўся прэч.

Вуліца дыхнула сьвежым паветрам, якое дадало сілы, прасьвятліла глуды. “Куды цяпер, сраны дэтэктыў?” Лякаванья чаравікі сьлізганулі па мокрым бруку, але ногі ўтрымалі й панесьлі. “Зараз будзе музэй. Трэба забегчы да Алеся, пе-

радыхнуць, а можа й параіцца”. Я ўзьляцеў на высокі ганак. Дзьверы былі зачыненыя...

На Багдановіча той самы дзядзька разглядаў тую самую шылду. Ён што – звар’яцеў? Недзе збоку завішчэлі гамульцы. Таксоўка. Я ўваліўся ў салён і выдыхнуў адрас археоляга. Аўта рванула як шалёнае. Падазроная хуткасьць адразу ж насцьярожыла, але ашчадная ахайнасьць, зь якой возьнік кіраваў, прыгарнула пільнасьць. Цяпер небясьпекі трэ было чакаць зь іншага боку... у мяне не было чым плаціць. Я паўзіраўся на падлогу, ці няма там дзе малатка ці мутэрніка, якія абрынуцца на маю галаву, як толькі возьнік сыцяміць, у чым рэч.

– Прыгожая будзе ноч. Якраз поўня.

– Будзе, – пагадзіўся я, пазіраючы ў вечаровае й ужо бясхмарнае неба.

– У такія ночы, напэўна, добра пішацца?

– Скуль я ведаю?..

– Хто ж, як ня вы? – Возьнік на момант зірнуў у мой бок і зноў засяродзіўся на дарозе, – я вас адразу пазнаў. Вы некалі з Уладзімірам Арловым выступалі ў нашай школе. Вершы чыталі.

– Арлоў вершаў ня піша.

– А мне здаецца, чытаў.

– Дык тое ж вэрсэты...

– Не люблю паэзіі. А вось гістарычныя кніжкі... “Дзень, калі ўпала страла” два разы вывучаў. Амаль як падручнік... А вершы...

– А вершы адчуваць трэба.

– Прыехалі.

– Дзякуй. Цяпер мушу падняцца да сябра, запытацца грошай.

– Я пачакаю.

У кватэры археоляга панавала гулянка.

– Добра прыехаў, – сустрэў мяне гаспадар, – якраз пачынаецца самае цікавае! Жора ўчынае ілюзіён!

– Як, Жора?

– Ты што, ня ведаў, што ён прафэсійны штукар? Ды ты праходзь.

– Там возьнік грошы чакае.

– Пачакае.

– Не, трэба заплаціць.

– Колькі?

Я назваў суму. Археоляг падазрона глянуў на мяне, але праз хвіліну прынёс купюры:

– Ты што яму, за год вінаваты?

Калі я вярнуўся з вуліцы, Жора ўжо адштукарыў, і грамада ў шэсьць галасоў абмяркоўвала ягоны талент. Усе былі свае. Я азірнуўся, марна шукаючы абяцаных цікавых людзей, сеў за стол.

– Што піць будзеш? У нас сёньня вы-

бар. Ёсьць гарэлка, а ёсьць, – падышоў са сьпіны гаспадар і пстрыкнуў па пляшцы, – брэндзі.

– “Агдам”, – нечакана для сябе адказаў я.

– А вы шампанскага прыгожа захацелі, – з разгону пераклаў Еўтушэнку археоляг, – няма ў нас шампанскага. Суцэльная “Ізабэля” ды “Мускат” ад Вальжыны.

– Брэндзі таксама ад яе?

– Не, брэндзі ад Жоры.

– Нехта ўжо піў? – захваляваўся я.

– А ты што, з пачатых ня п’еш?

– Не, не хачу быць першы.

Я ўзяў чарку гарэлки. Пачакаў астатніх. Пілі якраз за загадку сэзону – той самы камень з васьмёркамі лініяў.

– Што б гэта магло быць?

Адны пачалі казаць, што васьмёрка – гэта паказьнік мудрай гармоніі чалавека з прыродай, са сваім разумовым і фізычным “я”. Іншыя, што яна – выябражэньне ўнівэрсальнасьці. Археоляг аддана трымаўся ідэі, што выкапаны камень – старажытны падручнік, паколькі Старэйшы Футарк дзеліцца на тры васьмірунныя групы, альбо восем групаў – па тры руны кожная, і спасылаўся на дзьве песьні “Старэйшай Эдды”. Я назіраў, як зь цікавасьцю сочыць спрэчку Жора, бе-

зуважна лунае недзе ў аблоках Вальжы-на й захоплена ловіць кожнае слова студэнт-філэляг Віктар. Божачкі! Як усё звычайна й будзённа. Каб не было тае рэста-рацыі на Траецкім, можна было б паду-маць, што жыцьцё йдзе набітай каляінай. Цікава, як там стольчы? На Захадзе ў такіх выпадках пра вынікі свайго супэр-мэнства дазнаюцца з тэлебачаньня. У нас усё йнакш. Нашыя людзі любяць стабіль-насьць. Варта перарваць які-небудзь “Сельскі час” нават дзеля ўрадавага па-ведамленьня, як усе пачынаюць нэрвавац-ца... Зрэшты, адбылася ўсяго толькі рэс-тарацыйная бойка. Хто ж будзе з гэтай прычыны парушаць маральны спакой грамадзянаў? Нават каб там забілі чала-век зь дзесяць...

– Андрэй, скажы ты ім, – нечакана перарвала мае думкі Жана – маладая на-стаўніца гісторыі, якая паўсюль цягала з сабой Міхася, слабавольнага мужа-інжынэра зь нейкага сьвечкавага завод-зіку.

– Сказаць што?

– Ну вось ты, як літаратар... Што табе падказвае твая творчая фантазія?

Мая творчая фантазія не падказвала мне нічога, але, каб зусім ужо ня ўпасьці ў вачох кампаніі, давялося напружыць глуды:

– Я думаю, што гэтая каменная вась-мёрка... звычайны... плякат...

– Што-што? – адазваўся аднекуль з кута вечна замкнёны ў сябе археолягаў брат, якога, як на здзек, бацькі некалі ўзнагародзілі імечкам Фэрапонт. Хлопец саромеўся такога мяна й пры кожным новым знаёмстве называў сябе йнакш. Археоляг З. аднойчы клікнуў яго па-сямейнаму Фоня. Гэтага Фоню мы адразу ж перарабілі на Хвоню ці Поню – як калі.

– Я кажу, гэта быў плякат. Рэч у тым, што нашыя далёкія продкі, Жана маня не дапусьціць, таксама ладзілі акцыі пратэсту. Відаць, той пікет, ад якога застаўся плякат, Жана, папраў, калі што, праводзілі тагачасныя фэміністкі супраць дыскрымінацыйнага сьвята Восьмага сакавіка.

– Ідзі ты! – абурылася Жана, але дыкусія разладзілася.

Пайшлі жарты. Прынеслі з кухні, дагледзелі ж, гарачую бульбу, якая ў зьвязку з гурочкамі, грыбочкамі, селядцом ды квашанай капустай атачала кілішкі. Засьпявалі адну песьню, другую...

Ізноў усё было як звычайна, хіба толькі Вальжына праз увесь час была нейкая ненатуральна-ўрачыста-сумна-маўклівая. От ужо мне гэтыя рамантычныя мартаплясы, гэтыя беларускія выя-

вы баламуцтва. Дзе яшчэ ў сьвеце жанчына, замiж усьмiхацца, дражнiцца, падмiргваць, замiж аддаляцца настолькi, каб своечасова наблiзiцца, будзе сядзець як вашчэц i такi даможацца свайго... Цiкава, да каго яна заляцаецца? Хiба не да мяне? Цi да намётнай гiсторыi абавязкова патрэбнае паслоўе?

– Андрусь, – вывалак мяне з задуменьня голас гаспадара, – можа што-небудзь пачытаеш?

– Пасьля пятага кiлiшку?

– Пасьля шостага, – удакладнiла раптам Вальжына.

Ага, значыць, ахвяра ўсё ж такi я... Ну, ну.

– Тады можа пасья сёмага, – сказаў Жора, – кажуць, пасья сёмага што нi чытай – усё генiяльнае.

– Тады я лепш зараз.

Вясельны звон. Пярсьцёнкi, чаркi, бомы...

Ахутаны сьвяточнай мiтусьнэй

Упарты лёс штурхаў мяне да стромы
Кунежнай, але цьвёрдай даланей.

Абшар рунеў, сплываў чырвонай барвай,

Ляпiўся сьнег... Адкуль улетку сьнег?

Аблуда-страх чарнеў самотнай лярвай,

Крываваю вьстункаю кунег.

– Самотнай лярвай? – здзівіўся Віктар.

– Расейская школа... Ты, напэўна, скончыў расейскую? – нечакана зьвярнуўся да яго Жора. – Лярва па-беларуску ня толькі жанчына.

Цяпер ужо давалося здзіўляцца мне. Штукар быў яшчэ той штучкай. Малады любаслоў пакрыўдзіўся.

– Няможна быць такім жорсткім, – пачала абараняць Віктара Жана, – ён жа толькі на другім курсе.

– Ужо на трэйцім, – яшчэ больш расхваляваўся Віктар.

– Прабач, на трэйцім.

– А мы гэтага яшчэ не адзначылі! – пачаў ратаваць сытуацыю археоляг.

– Калі я быў на трэйцім, – Міхась выразна хацеў дапамагчы, – мае аднакурснікі-радыёаматары вырашылі дзеля забавы зрабіць нізкачастотны інфрагукавы генэратар. Дасталі схему, дзе-якія дэталі, пачалі літаваць. Як заўсёды, нечага не хапіла. Група развалілася. Застаўся толькі адзін упарты. Нават на зімовыя вакацыі не паехаў. І вось гэтага ўпартага знайшлі мёртвым у інтэрнацкім пакоі... Пачалося сьледзтва. Нас усіх цягалі, але пыталіся больш не пра нябожчыка, а пра выкляты ўжо ня раз генэратар... Дзіўная гісторыя.

– Ну й да чаго? – спыталася Жана.

– А да таго, што ня ўсё трэба ведаць, нават калі ты на трэйцім курсе.

– Неяк цьмяна, – прайшоўся па пакоі археоляг, – невыразна.

– А мне выразна, – азваўся раптам з кута Фэрапонт, – галоўнае заўсёды схаванае ў слоўным. Слухай, пра што кажуць, і пачуй несказанае, вось табе й уся мудрасьць.

– А як звалі таго ўпартага й што сталася з генэратарам? – зацікавіўся нечакана доўга маўклівы Жора.

– Таямніца генэратара такой і засталася. Хадзілі чуткі, што яго забралі гэбісты, але я ў тое ня веру... Маленькая недаробленая штучка наўрад ці давала больш за дзесяць герцаў... Яны што, самі такой не маглі зрабіць пры іхнай уладзе? А прозьвішча – Смугляк... Аўген Смугляк.

– Дык як з тостам за трэйці курс?

Гаспадароў напамін узьняў нашыя чаркі, але перад тым мне здалося, што прозьвішча Смугляк апынулася зусім няўтульным для Жоры: той азірнуўся й прыціх усім сваім выглядам, што ўжо зусім не было ягоным.

Нарэшце пачалі піць аглаблёвую. Я хацеў быў запытацца пераначаваць, але невядомая сіла, як ваўка, цягнула мяне

на месца злачынства. Можа папрасіць Жору падкінуць да Траецкага? Калі тут сапраўды йдзе нейкая брудная гульня – гэта магло б зьбіць з панталыку, але каго? і што з гэтага буду мець я? Толькі тое, што зламысьнікі пачнуць шукаць асэнсаванасьці ў маіх дзеяньнях, а я атрымаю час разабрацца ў падзеях.

Жора ў вознікі не набіваўся, але й не сьпяшаўся зьехаць. Хадзіў вакол машыны. Падняў дбшак, паглядзеў на рухавік, апусьціў. Засмаліў цыгарку, закерхаў, кінуў. Нарэшце сеў, стартануў рухавік, пад’ехаў:

– Падкінуць?

– Куды?

– Куды хочаш.

– Тады на “Дынама”, да галоўнага, – сказаў я, увальваючыся ў салён.

– Паехалі.

Я марна паспрабаваў злавіць на ягоным твары якога-небудзь адказу, але ён не здзівіўся, не зацікавіўся, нібыта ведаў усё наперад. Калы зашамецелі па грунце, выкацілі на асфальт...

Трэба зьнікнуць. Зьехаць, зашыцца кудысьці ў непралазную нетру. Падзеі, якія раптоўна абрынуліся на маю галаву, і поўнае неразуменьне таго, што адбываецца, вымагаюць побач некага дасьведчанага й мудрага. Адчуваецца, тут

няма выпадковасьці, нейкі нябачны рэжысэр тузае вяровачкі майго лёсу, блутае іх зь вяровачкамі іншых пэрсанажаў задуманага ім спэтаклю... Прадзед Антон напэўна мог бы разблутаць гэты вузел, а потым прыгожа напісаць пра яго сваёй Амілі. Шкада, што людзі так рэдка ведаюць сваіх продкаў і што вінаватыя ў гэтай няведзе тыя, хто адышлі бяз знаку, бязь сьледу. “Гэта кепска, што ты прыехаў”. Колькі часу мінулася ад таго дня? Год? Пяць? Болей.

– А што там, на “Дынама”?

– Ды так... Спатканьне.

– Жанчына?

– Добрая думка.

Нейкі час ехалі моўчкі. У бакавым люстэрку раз-пораз міргалі ліхтары “эскорту”. Жора заўважыў мае позіркi, насцьцярожыўся, азірнуўся:

– Ты ня думаеш, што за намі нехта пляцецца?

– Паедзем цішэй – пабачым.

Ён прыгамаваў. Таксоўка лёгка абыйшла нас і паімчала далей. На момант за вакном адчулася нешта знаёмае. Хто б гэта быў? Прамінулі Чэрвеньскі.

– Ты да арак не пад’яжджай. Стань каля касаў.

– Хочаш, каб пачакаў? Усё ж другая

гадзіна. Так позна ніякая Пэнэлёпа чакаць ня будзе...

— Дык то ж Пэнэлёпа.

— Ну як хочаш.

Мы развіталіся. Я падаўся на другі бок вуліцы, у сквэр. Сеў на лаўку, выцягнуў пазычаныя ў археоляга цыгарэты. Ехаць дадому было страшнавата, ды й ці ёсьць яна цяпер — мая кватэра. Добра было б дазнацца, што са стольчым, але як?

Чорная птушка апусьцілася на ходнік. Ноччу ўсе птушкі чорныя. Не, здаецца, гэта Кажуць пра котак... Тройчы ўдарыў гадзіннік. Трэба нешта вырашаць... “Гэта кепска, што ты прыехаў”... Значыць, на вакзал ісьці ня варта... Праз шаты дрэваў пазірае поўня. Яна такая сьляпушча-зыркая й таямнічая, што робіцца не па сабе. Досыць. Трэба выйсьці на праспэкт, дзе лятарні крадуць сусьвет да рэальнага малюнку. Я ўжо перайшоў Карла Маркса й амаль дацягнуўся да сьвятла, калі на маім шляху як зпад зямлі вырас чорны цень.

— Хто ты?

Цень маўчаў. Я азірнуўся. Адчуў, як усё навокал пачало йначыцца: зашамацелі дрэвы, загусла цемра. Жоўтыя фасады будынкаў ператварыліся ў брудныя заслоны-дэкарацыі, пад якімі хавалася яшчэ

больш дэкаральнае жыцьцё зь ягонымі дзяціннымі праблемамі, з вартым шкадобы: выжыць, заміж жыць, з дробнымі разборкамі й мізэрнымі набыткамі.

– Хто ты?!

Гэтая фраза не давала мне прыпадабніцца альбо ператварыцца. Яна была маім самавызнаньнем, і яна трымала мяне ад таго, каб жахнуцца й кіннуцца наўцёкі... Усё... Больш нічога... Пастамэнт быў пусты. Я выразна бачыў фасад з чатырма калёнамі, за якімі хаваліся шэсьць вокнаў другога й трэйцяга паверхаў, – цалкам прыймальны сэктар абстрэлу ў нашай, казаў той, безнадзейнай сытуацыі... Вось яна – кроў продкаў! Калі сказанае пытаньне азначае ня больш чым пусты гук, бо ты выразна ведаеш, “хто ён”.

Фэлікс прайшоўся. Хада камэрніка бездакорна адмервала роўныя крокі сюды-туды. Сьмецьце з ходніку ня ліпла да паземнага крысься ягонага шынялю. Шаматнула за сьпінай скрыдламі птушка. Недзе высока а блізка сутыкнуліся дзьве сілы, два імпэты, ад якіх залежалі лёсы кожнага зь іх, гэтага места, гэтай краіны.

– А ты?

– Антон Шуляк-Абруч-Жахоўскі!.. Ну!

– Фэлікс Дзяржынскі.

– Бачу.

– А памятаеш, як ты, яшчэ студэнтам, за маёй сьпінай наўзацмачкі цалаваўся з фантастычна прыгожай паэткай Л.?

– Гэта было ня тут, і мне за тое ня сорамна.

– Во як!

– Я не зьбіраюся табе дакладаць свае думкі пра гэтую жанчыну, але, у разе патрэбы, ніколі не запырэчу, што ня толькі цалаваў, а й палка трызніў ёю.

– Мана. Ты хацеў ейнай крыві.

Хацеў крыві? Тое захапленьне жыло ў памяці йстотнай толькі для мяне кінастужкай. Ейныя валасы пахлі дажджом. “Як памылася ў чыстай купелі”, – прашаптала прыгажуня, калі нашыя вусны на момант пакінулі адно аднаго. А потым была кватэра, раскладанка на кухні, ранішняя кава, пададзеная мне (!) павабнай ручкай з блакітнага пэньюару. Так, я хацеў ейнай крыві, але тое была кроў дзявоцкасьці, сагрэтая маімі пальцамі ў тахкім сэрцы. Божа! Дык яна ж была падобная на маю вандроўную незнаёмку! Іншы колер валасоў і толькі. Не. Ня толькі. Тая абуджала ўяўленьні, а гэтая разварушвала явай, тая была загадкай, а гэтая разгадкай, у якой хаваліся яшчэ большыя таямніцы.

– Так. Я хацеў ейнай крыві.

– Голас продкаў.

– Што ты маеш на ўвазе?

– Толькі тое, што ў тваіх жылах цячэ рэха Нбдажды. Вас вельмі мала... вельмі мала.

– І што з таго? – крыкнуў я, але мой голас разьбіўся аб глухі граніт пастамэнту. Жалезны Фэлікс ізноў быў на сваім месцы. Чорная постаць ночы адыходзіла на захад, хавалася ў лябірынтах вуліцаў, прытойвалася ў лёхах.

– Як пагулялі?

Я азірнуўся. Учорашні возьнік, апусьціўшы вакно таксоўкі, пыхкаў цыгарэтай.

– А што табе?

– Ды нічога. Еду ў гараж. Магу падкiнуць дадому.

– Ну што ж, рызыкнем.

Мы ляцелі вуліцамі ранішняй сталіцы. Сонны міліцыянт папхнуўся быў спыніць, але перадумаў і толькі паправаджаў нас стамлёным позірам.

– Адкуль ты ведаеш, дзе я жыву?

– Такая служба. Прыехалі.

– Цікавая служба.

– Мне зноў пачакаць?

– Ведаеш – не. Калі можаш, падыміся са мной, як кажуць, ня ў службу...

Мы ўвайшлі ў пад'езд. Я стараўся трымацца ўпэўнена, але гэтай упэўне-

насьці хапіла толькі да дзвярэй. Рукі дрыжэлі. Ключ не хацеў устаўляцца ў шчыліну й ужо разы са два бразнуўся аб падлогу, пакуль вознік нарэшце даўмеўся прапанаваць свае паслугі. Пстрыкнуў замок. Я глянуў з-за сьпіны й выцягнуў з кішэні грошы. Неспадзяваны ратаўнік здзіўлена паглядзеў на мяне, але забраў належнае ды падаўся ўніз.

Спаць, спаць, спаць... Як ёсьць і ў чым ёсьць, думаў я, сунучыся да ложку, які гэтым разам нават ня рыпнуў пад стамлёным целам.

* * *

Спаць, спаць, спаць... Гадзіньнік паказваў шостую. Гэта блізу таго, што сон доўжыўся альбо дванаццаць, альбо ўсе дваццаць чатыры гадзіны. Добра, яшчэ хвілінку й можна падымацца. Не. Яшчэ хвілінку, а ўжо тады... і яшчэ й яшчэ. Я прахапіўся. Стрэлкі йзноў былі адна ўгары, а другая ўдоле. Яны нагадвалі начную чорную птушку, якая, пакуль я спаў, падламіла адно крыло й цяпер трымаецца над падстрэлкам часу пры дапамозе нейкай магічнай сілы.

Вох! Як хочацца піць. Недзе там, у лядоўні, мусіў быць гранатавы сок. Ага,

вось ён... Стала лягчэй, але не настолькі, каб схадзіць яшчэ й па сурвэтку. Некалькі кропляў упалі з вусаў на стол. “Ты хацеў ейнай крыві”... Я дацягнуўся да ванны, скінуў ненавісны гарнітур. Калі нехта паходзіць ад малпы, то я ад рыбы. Варта легчы ў ваду, як цела пачынае адчуваць незвычайную вольніцу, а думкі рабіцца сьвежымі, лягічнымі й выразнымі. Пра гэта падумалася, калі праз гадзіну я ўжо сядзеў у фатэлі з дакладна прадуманым плянам на пару наступных дзён. Але перш чым пачаць нешта рабіць, трэба было скончыць “Чорных варанцоў”. Рукапіс чамусьці валяўся на падлозе разгорнуты акурат у патрэбным месцы.

Частка 3 ФЭЛІКС

I

Прайшло дзесяць гадоў.

За вокнамі красаваў і пеніўся цёплымі сьнежнымі россыпамі чаромхі 1892-гі травень. За ўвесь гэты час я ні разу не наведаў Дзержынова. Мая прысутнасць там была неабавязковая, а ехаць у такую далечыню на пагасьціны не дазвалялі неадкладныя справы. Пасьля нашай каляднай сустрэчы з панам Эдмундам той пражыў яшчэ некалькі месяцаў і 20 траўня адышоў. Пані Алена адразу па сьмерці мужа напісала, што яго пахавалі ў Дзераўным, а ксёндз Казімер на нейкі час заапекаваўся малымі.

“Асабліва цешыцца з гэтага Фэлікс, які раней хацеў быць паўстанцам і марыў пра “шапку-няўгледку”, якая б дапамагала “біць маскалёў”, а цяпер замарыўся на сьвятара. Альдона навучыла яго чытаць па-польску й зьбіраецца вучыць па-расейску. Характар у Фэлікса ўпарты да навукі, хаця яму ўсяго толькі пяць.

Справы, зь якімі да вас прыжджаў пан Эдмунд, неяк вырашыліся. У хаце спакойна. Часьцей ідзем да касьцёлу, дый

айцец Казімер – стрыечны брат мужа – цяпер у нас бывае досыць часта.

Стасік і Казік ужо зусім вялікія, і Габрусь навучае іх страляць. Казік, праўда, сам трымаць стрэльбу яшчэ ня можа, але з дапамогай старога пахолка стараецца не адставаць ад брата.

Крыху непакоіць Ядзя. Ёй ужо адзінаццаць, а яна нічым не цікавіцца. Што зь яе будзе – ня ведаю. Пра іншых – Ванду, Ігнася й Уладзіка – казаць зарана. Яшчэ малыя. Зрэшты, прыяжджайце з радзінай – самі ўсё пабачыце...”

Прыяжджайце... Я адклаў пазалочаны часам ліст і падумаў, што ўжо пару гадоў ня меў ніякіх паведамленьняў зь Дзержынова. Ліставаньне абарвалася неяк само сабой, і я нават ня змог прыгадаць, хто каму не адказаў апошнім.

Зрэшты, Дзяржынскія ня зьніклі з майго далягляду цалкам. Стась і Фэлікс вучыліся ў розных клясах той самай Віленскай гімназіі, што й мой сын Макар. Зь ягоных расповедаў першы выглядаў спакойным, сур’ёзным, руплівым хлопцам у процівагу другому – упартаму да фанатызму маленькаму каталіку, які нават за сяброў стараўся мець набожных гімназістаў. У вузкіх колах Фэлікс заўсёды ўсчынаў дыспуты, падчас якіх горача пераконваў іншых у патрэбе жыць так,

як жыў ён: вывучаць Сьвятое Пісьмо, маліцца аддана й шчыра, не трымацца, але выконваць заветы. Макар ня меў зь ім нічога агульнага й не казаў пра сваяцтва, бо падсьвядома ненавідзеў упартых да безагляднасьці. Яму больш падабаўся Стась, але той часту знаходзіўся пад уплывам брата й таксама выбіваўся з Макаравай кампаніі.

Ня ведаю чаму, але апошнім часам я ўсё часьцей пачаў прыгадваць Дзяржынскіх. Ці то гэта было звязана зь дзясятымі ўгодкамі сьмерці пана Эдмунда, ці то з адсутнасьцю лістоў, ці то зь нечым яшчэ. Сказанае некалі: “Хачу дапамагчы вашым дзецям” – усплывала ў памяці кожны раз, калі надаралася вольная хвіліна. Нарэшце, гэтая фраза пачала перасьледаваць мяне, і я сабраўся ехаць. Іншай прычыны не было. На зямлю пад Ярэмічамі ўсё яшчэ бракавала дакумэнтаў, таму гэтая справа была амаль пакінутая...

II

Прад тыдзень я быў ужо ў Дзержынове, якое за гэтыя гады зьмянілася да непазнавальнасьці. Ніякія апісаньні новага маёнтку, што дасылала пані Алена,

ня йшлі ў параўнаньне зь явай. Выглядала, што радзіна Дзяржынскіх узьбілася на добрую капейку. Ад старэнькай у чатыры хвасадныя вакны хаціны цэнтар двара перасунуўся да новага двухпавярховага маёнтку зь дзвюма шыкоўнымі, на чатырох драўляных слупох кожная, салькамі, адна зь якіх з чыстага боку зіхцела на ранішнім сонцы шасьцю, у тузін маленькіх шыбінак кожнае, вокнамі. Усім бакам сьвету новы маёнтак аказваў сябе ганкамі-блізьнятамі – парай вялікіх і парай маленькіх. Пры доле відаць былі вокны сутарэньняў, а ўгары, на ўсе чатыры крылы, будову вячалі стромыя, з паўколамі аддухаў, крытыя дранкай стрэхі.

Першы дзень пагасьцінаў прайшоў хутка. Адразу па лёгкім сьняданку цётка Алена загадала запрагаць, і мы выправіліся на могілкі ў Дзераўное.

Альдона, якая за гэты час пасьпела вырасьці ў прыгожую дваццаціаднагодовую дзяўчыну, разам з маладзейшай на год Ядзвігай засталіся дома. Зь месяц таму дзяўчаты былі на бацькавай магіле. Да таго ж трэба было даглядзець трынаццацігадовага Ігнася, які, гуляючы на вуліцы, застудзіўся, і яго пакуль не выпускалі з хаты. Станіслаў з Казімерам мелі сёньня вярнуцца з пагасьцінаў ад бабулі,

што жыла недзе ля Вільні, а малодшы, Уладыслаў, марыў дачакацца братоў, бо тыя абяцалі прывезьці цацку.

Набожны Фэлікс абавязкова хацеў у касьцёл. Ён нават распачаў спрэчку з Вандай, якая казалася, што Радаўніца ўжо прайшла, а да Дзядоў яшчэ досыць часу.

Абураная гэткім аргумэнтам пані Алена ад пачатку загадала дзяўчыне ехаць таксама, але тая спаслалася на галаўны боль пасля размовы з Фэліксам і пацікавілася, каму патрэбны лішні клопат у дарозе.

Спрэчка развязалася тарахценьнем каламажкі ды нараканьнямі Габруся на позьні выезд.

Да бліжэйшай вёскі ехалі моўчкі. Пані Алена яшчэ крыху нэрвалавалася пасля размовы з малодшай дачкой, Фэлікс засяродзіўся на малітоўным тэксце з падарожнай кніжкі, а я, як заўсёды, захапляўся краявідамі.

Калі наперадзе ўзьніклі вясковыя стрэхі, пані Алена паправіла сыну шапку, амаль незаўважна, але досыць глыбока ўздыхнула й сказала:

— Рудня Пільнянская. Зараз убачыце найлепшы млын у ваколіцах. Некалі мы з мужам нават хацелі набыць яго, але потым вырашылі, што перш трэба новая хата.

– І добра вырашылі панечка, – утачыўся Габрусь, – вялікай радзіне ў малой хаце няможна, ды й месца гэтае нядобрае, а, як на праўду, дык зусім благое... Я пану Эдмунду яшчэ тады казаў. Ды ён хіба вам расказваў?

– Можа й так. Ня памятаю.

– Не? – шчыра здзівіўся стары. – Хіба вы тады, даруйце, у цяжку былі, дык пан і паасьцярогся...

Тымчасам фурманка прамінула ўжо пару-другую хатаў, выкаціла на трыпуцьце. Справа, адразу за мостам праз рэчку, у нізінцы наўскрай дарогі грукацеў пад стромым дахам млын: вялікі мураваны камянямі ў два паверхі будынак з абкладзенымі чырвонай цэглай вокнамі й дзвярыма. Некалькі хурманак з рэшткамі леташняга збожжа чакалі сваёй чаргі. Побач, сабраўшыся ў ватажок, гаманілі завозьнікі.

– Дык чым жа тут блага? – вярнуўся да перарванае размовы я.

– Ведама чым, – азваўся Габрусь, – пра тое кожны ведае, але ня кожны скажа.

– Ну-ну, – паспрабаваў я падахвоціць старога, які адразу ж зірнуў на гаспадыню:

– Скажу, калі пані дазволіць.

– Ды кажы, што ўжо там.

— Ну, дык я ж і кажу... Дзякаваць Богу, сам ня бачыў... Ад дзеда чуў. Але й дзед таксама ня бачыў... Быў калісьці на месцы гэтага млына іншы, драўляны, з хаткай-трысьценкай. Гаспадарыў у ім Саўка-млынар. І былі ў яго валасы й скура белыя. Можа ад мукі, можа ад старасьці, можа ад доўгай працы ў змроку, а можа...

Аднойчы ўночы пачуў Саўка пошчак капытоў. Глянуў у патаёмнае вакенка, а ноч была месячная, нібыта тры манахі на конях мост цераз Вусу пераехалі. Часы тады былі неспакойныя. У вакно падглядаць даражэй, як ня ведаць. Ну, ехалі, ну, праехалі. Хацеў быў Саўка йзноў пайсьці легчы, аж у апошні момант убачыў, як коньнікі з дарогі на строму зьехалі й з коней зьлезлі. Узяла Саўку цікавасьць далей глядзець. А манахі пастаялі крыху, пагаманілі, пашапталіся, з парожняга каня покладзь зьнялі й у рэчку чабохнулі. Потым ізноў мост пераехалі ды ля млына затрымаліся. Пагрукалі ў дзьверы й на Саўкава: “Хто?” адказалі, што яны манахі-тампалеры, што нясуць у сьвет веру Хрыстову, што мусілі сеньня ў Івянцы быць, ды па дарозе напалі на іх ліхія людзі. Пакуль адбіліся, ужо й ноч. Вось, маўляў, і давялося шукаць начлегу. Пусьціў іх Саўка ў сваю трысьценку,

а сам у млын спаць пайшоў. Толькі зым-жыў павекі, як чуе: знаёмы голас кліча. Прахапіўся, глянуў на вуліцу, а на млыновым коле Вадзянік сядзіць.

“Чаго табе?” – “Тут у Вусу нехта покладзь укінуў, дык я да цябе прыцягнуў, як у дамове напісана. А так нічога”, – адказвае.

А трэба вам сказаць, што кожны млынар з Вадзяніком дамову маюць, як жыць у суседстве. Ну, хто што перад кім. Гэта яны кожны па-свойму дамаўляюцца, у кожным млыне іначай. Забраў Саўка ў Вадзяніка покладзь і раніцой паабяцаў у рэчку талакна ўсыпаць, ізноў жа як у дамове напісана.

Ледзь завалок ён неспадзяваны набытак у млын, запаліў лучыну, развязаў мех, глянуў усярэдзіну й жахнуўся. У мяху быў мёртвы манах, акурат у такой самай апранасе, як ягонья госьці. Выскачыў Саўка на вуліцу. Пастаяў крыху, дыхнуў начнога паветра, супакоіўся. “Што гэта, – думае, – са мной? Тапельцаў сініх з ракі вывуджваў, гнілым смуродам дыхаў, а тут навец. Дык чаго ж баяцца?” Вярнуўся ён у млын – мяха няма, нябожчык ляжыць роўненька, як да труны сабраны, а вакол яго чорны кот ходзіць. Зьдзівіўся Саўка, бо ведама, што каты мёртвых ня любяць. І толькі ён так паду-

маў, як манах заварушыўся, расплюшчыў вочы, сеў ды загаварыў не па-нашаму. Кінуўся Саўка ў пакой да манахаў. Слова сказаць ня можа, толькі трасецца. А тыя з-за стала ўсталі, і бачыць Саўка, што гэта ніякія не манахі, а лыцары.

“Што ты нарабіў!?” – выгукнуў старэйшы ды замахнуўся мечам, але тут расчынліся за млынаровай сьпінай дзьверы.

Толькі й пасьпеў Саўка што ў кут кінуцца, як пачалася страшэнная бойка. Заляскаталі мячы па панцырах. Упаў адзін лыцар, другі. Доўга біўся трэйці. Нарэшце выбіў манах-нябожчык меч зь ягоных рук, але заміж забіць ворага, кінуўся да яго, сьціснуў у абдымках, ды так моцна, што лыцар неўзабаве абмяк і ўпаў на падлогу. Глянуў Саўка на манаха, а ў таго рот у крыві...

Габрусь замаўчаў. Пані Алена цяжка ўздыхнула й задумалася. Фэлікс упарта не падымаў галавы ад кніжкі, а я чакаў заканчэньня легенды. Нешта ў гэтым аповедзе мяне насьцярожвала, нешта змушала верыць, што тут ня дым без вагню. Вось толькі што? Я пачаў у думках аднаўляць толькі што пачутае, але не пасьпеў прыпомніць пары фразы, як пані Алена неяк нечакана нэрвова пацікавілася: “А што далей?”

– Дык я ж і кажу, панечка, рот яго-

ны быў у крыві. Вупар, значыцца. Ну, падышоў ён да Саўкі й загадаў нябожчыкаў у млын цягнуць.

Завалок Саўка тых, куды загадана. Чакае, што далей будзе, а сам трасецца як авечы хвост. “Ды ты ня бойся, – кажа яму вупар, – яны мяне зьвесьці хацелі, ды калком у сэрца ня трапілі. Але ўсё адно баліць. Дапамажы выцягнуць. І перастань калаціцца. Я не галодны”.

Выцягнулі яны калок. Павесялеў вупар і загадаў млынару падняць засаўкі – пусьціць вадку на млыновае кола. Заляскастаў млын, закруціліся жорны. Пачаў вупар нябожчыкаў на мліва сячы ды у вячай кідаць, пацёк праз рынок крыва-вы памол. На пах крыві пацягнуліся ў млын іншыя вупары. Усю ноч там балявалі, а на раніцу зьніклі.

Ужо ўдзень знайшлі Саўку завозьнікі. Жывога, але беллага-беллага. Можа ад мукі, можа ад старасьці, можа ад доўгай працы ў змроку, а можа...

А празь сем дзён згарэў Саўкаў млын разам з гаспадаром. Кажуць, Вадзянік падпаліў. Чакаў, чакаў талакна дый раззлаваўся...

– Трэба было маліцца, – перажагнаўся нечакана Фэлікс, які, здавалася, быў захоплены чытаньнем і ня слухаў аповеду. – Саўка ваш тупы як бот. Нават не

пераксьціўся ані разу! Крыж яго, далібог, уратаваў бы.

– А як ты, Габрусь, манахаў назваў?
– запытаўся я.

– Ніяк. Гэта яны самі сябе назвалі. Так і казалі, што “манахі-тампалеры”.

– Няма такіх манахаў! Мана ўсё гэта, – утачыўся ў размову Фэлікс, – так што гісторыя ваша, дзядзька Габрусь, – брахня!

– Фэлікс! – паспрабавала зрабіць сыну заўвагу пані Алена.

– Ну што Фэлікс, мама? Хіба ты ня чуеш? Яны зь нейкімі вадзянікамі вупара перамагчы надумалі. Ніколі ня чуў, каб адна нячыстая сіла ды другую спаліла. Таму я й кажу: брахня. А калі й было нешта такое, то толькі Божая кара... або анёл... вось млын і згарэў.

Нейкі час ехалі моўчкі. Затым цётка Алена парушыла няёмкае маўчаньне. Пачала распытваць мяне пра сям’ю й дужа здзівілася, калі пачула, што Макар вучыцца разам зь ейнымі сынамі.

– Вы мусілі б трымацца разам, – зьвярнулася яна да Фэлікса, але той толькі няўцямна паціснуў плячыма. – А як там мая пляменьніца?

– Вельмі добра! Каб усе былі такія, як мая Амілька...

– Вы б ня ведалі, з каторай ажаніц-

ца, а пабраўшыся, потым не знайшлі б, якая ваша.

– Дзякуй за навуку... І ўсё ж яна цудоўная. Лепшай маці для сваіх дзяцей я не ўяўляю. Узяць хаця б выпадак з Дамінікай. Закахалася дзяўчына, як кажуць, зь першага вока. Глянула на хлопца – і ўсё. А той таксама ад яе ні на зірк. Я разгубіўся, а Аміля пайшла па абазнаных. Тыя ёй: ані блізка. Хлопец можа й добры, але... Гэтага “але” мая Амілька до-о-оўга шукала. І знайшла. Малады паніч учыніўся няшлюбным сынам дзяржаўнага злачынцы. Ягоны бацька, Отан, два гады адбыў у Петрапаўлаўцы, а потым, пасля студзеньскага, памёр па дарозе ў Сыбір. Бацька паўстанца, Мікола з Арэхаўна, запісаў унука як спадкаемцу. І вось гэты ўнук, на дванаццаць гадоў старэйшы ад Нікі, узаемна ловіць ейнае сэрца. Што думаеце рабіць?

– А сам ён?

– Хто? Людвік? – Лепш не бывае. Мы ж зь ім у Спаскай царкве сустрэліся. Якраз на дзень Язахвата. Ён са свайго Арэхаўна, што пад Вушачамі, трыццаць вёрст адмераў. Мы ж вуніяты.

– Хіба яны...?

– А вы думалі! Спаская царква, праўда, праваслаўная, але ж Апрасія там нашая. Тут нам ніхто ня ўказ!

– Ну і?

– Ну і... рыхтуемся да шлюбу. Вашая пляменьніца дужа шчасьлівая!

– Прабачце, дзядзька Антон, а што гэта вы там пра паўстанца казалі? – зацікавіўся Фэлікс.

– Быў такі паўстанец Отан Грабніцкі. Вечны змагар. У Крыме разам з татарамі плянаваў цара скінуць. За гэта дастаў два гады Петрапаўлаўкі ды службу шарагоўца ў Сыбірскім корпусе. У трыццаць гадоў выйшаў у адстаўку. Вярнуўся ў Арэхаўна й ператварыў свой маёнтак у агмень беларушчыны. Ведаеце? – сказаў я ўжо больш для пані Алены, –

Вот ігрышча, дык ігрышча!

Не такое, як у нас:

У цымбалы б'е жыдзішча, –

Ну якраз, як Янка наш.

Два жыдкі у скрыпкі валюць,

Трэці моцна ў дудку дзьмець,

А ўсе разам як зайграюць,

Ажно цябе затрасець!

– Першы раз чую, – усміхнулася тая.

– То ж бо з гэнага асяродзьдзя. Хвэлька з Рукшэніц. Толькі напісаў ён гэта, здаецца, ужо пасьяля паўстаньня... Пан Отан тады аддзел сабраў, чалавек зь пяць-

дзясят. Найбольш моладзь. Патрыятызму звыш лобу, а досьведу – ані. Нават на сур’ёзнае паляваньне ня ўсе хадзілі, хіба што зайцоў пабіць ды курапатак. Першы бой усё й паказаў. Нейкую сілу на сябе адцягнулі – ня болей. Хвэлька з Рукшэніц ад карнікаў высльізуў, а пан Отан – не... Шэсьць гадоў Сыбіру дастаў, дый году не адседзеў. Сканаў у Екацерынбурзе.

– Ад ранаў? – запытаўся Фэлікс і пераксьціўся.

– Ня ведаю. Хадзілі чуткі, што была там нейкая таямнічая гісторыя, але што й як...

– Напэўна, стары быў, – сказала пані Алена.

– Паўстанцы ніколі не старыя, – уставіў раптам Габрусь, і я падзівіўся зь ягонай несьвядомай любамудрасьці: – Трыццаць пяць меў... Ці нешта каля гэтага...

– А як быў той вершык?

– Ды як жа, панечка, хіба й напраўду ня чулі? – адказаў заместа мяне Габрусь і задэклямаваў:

А паноў там, як на сходзе,

Калі член прыедзе к нам:

Ўсе прыбраўшыся па модзе,

Так прыгожа, куды там!

Акуляры, як два вочкі;
Тут тырчаць пад барадой,
Як сьнег, белыя сарочкі,
Нарукаўнічкі трубой.

А паненкі, хоць прыгожы,
Але ж мода – Бог ізь ей –
Да чаго яны пахожы?
Дадушы ж, не да людзей!

– Скуль ты гэта ведаеш?

– Ды хто ж яго, панечка, ня ведае...
Вось толькі хто склаў – першы раз чую,
– адказаў Габрусь і, глянуўшы з-пад рукі
некуды наперад, дадаў: – Хутка прыед-
зем.

Я глянуў у той самы бок і ўбачыў
вежу Дзераўнянскага касьцёлу.

III

Айцец Казімер, які сустрэў нас ля
ўваходу ў храм, учыніўся высокім моц-
ным мужчынам гадоў каля сарака. У яго-
ных манэрах трымацца было нешта вай-
сковае, таму я не здзівіўся, калі пані
Алена сказала, што ксёндз скончыў По-
лацкі кадэцкі корпус, але потым, нечака-
на для ўсіх, зьмяніў мундур на сутану.
Як я ўжо казаў, ён быў стрыечным бра-

там пана Эдмунда й таму асабліва прыхільна ставіўся да ягонай сям’і.

Зь непрыхаваным захапленьнем пазіраў на свайго дзядзьку Фэлікс. Адчувалася, што хлопец знаходзіў у ім прыклад самаахвярнасьці й адданасьці ідэі, ідэі служэньня Богу, у імя якой трэба пакінуць усе зямныя пацехі ды сумленна вельці за сабой іншых.

Пакуль я аглядаў касьцёл, айцец Казімер цярпліва тлумачыў Фэліску нейкае месца зь Бібліі, якое той аніяк ня мог, ці не хацеў, зразумець. Скраем вока было відаць, як хлопец нэрвуецца, як апанта на дыскутуе, як штораз у палемічным запале ўспыхвае ягоны твар. Захоплены размовай, ён усё часьцей і часьцей называе айца Казімера дзядзькам, а той неадменна спакойна вяртае гарачага пляменьніка ў рэальны сьвет. Міжволі маё вуха лавіла асобныя словы й сказы, зь якіх мага было зразумець, што гаворка круціцца вакол Кнігаў прарока Захары й прарока Ярэмы.

“І вывяргну кроў з вуснаў ягоных і брыдоцьці ягоныя з зубоў ягоных, і ён застанеца Богу нашаму”, – перакладаў як мог на лепш зразумелую падлетку беларускую айцец. “Хіба ж гэта ня тое самае?” – адказваў Фэлікс. – “Ня тое. Бо ты не глядзіш увесь тэкст, а засяроджва-

еся на сказе, нават на палове выразу.
Вось глядзі...”

Канца сказанага я не пачуў, бо адышоў занадта далёка, а калі йзноў наблізіўся, Фэлікс, разгарнуўшы Біблію, чытаў: “Lecz twoje oczy i twoje serce szukają własnej tylko korzyści i przelewu niewinnej krwi i popełniania krzywdy i gwałtu...”*

Слухаць гэтакія, хай сабе й біблейныя, выразы з вуснаў падлетка было неяк трывожна. Мяне пацягнула да дзвярэй. Я выйшаў на вуліцу, абышоў касьцёл, затрымаўся ля пары-другой дагледжаных магілаў ды вярнуўся да ўвойсьця, адкуль акурат пачалі выходзіць астатнія.

– Добры будзе ксёндз, – сказаў айцец пані Алене, дакранаючыся рукой да Фэліксавага пляча, і, павярнуўшыся да мяне, дадаў: – Цьвёрдасьць у веры незвычайная, а дапытлівасьці на дваіх.

– Пры добрым касьцёле добрыя й вучні. Дарэчы, войча, ніяк не магу зразумець, – сказаў я, пазіраючы на храм, – сьцены нібыта старыя, а вось вежа...

– Добрае вока. Вежа сапраўды зь мінулага стагодзьдзя, а сьцены...

– Зь сярэдзіны сямнацатага...

– З канца шаснацатага. Яшчэ каль-

---

*Яр.22:17 “Але вочы твае а сэрца твае адно да гбьлівасьці, да разьліцьця нявіннае крыві й каб рабіць уціск а ўсілства”.

віністы будавалі. Дзераўнянскі пробашч Войцех Сялява, на грошы Вішнявецкіх і Радзівілаў.

– Сялява, кажаце? Знаны род. Вуніяцкі й полацкі. Пра біскупа Антоняга хіба чулі? Можа й пробашч Войцех з тых самых. Дарэчы, Сялявы й цяпер маюць маёнтак у Вухвішчы, – глянуў я на пані Алену, – дзе аканомам працаваў Хвэлька з Рукшэніц.

– Тапчэўскі? – зацікавіўся айцец Казімер.

– Скуль вы ведаеце?

– Ды як жа мне ня ведаць, калі сяброў у тых мясьцінах маю яшчэ з кадэцкіх гадоў. Вы часам ня ведаеце такога Людвіка Грабніцкага?

– Ды паміж вамі гадоў зь дзесяць будзе, ня меней.

– Чатырнаццаць. І тым ня менш... Гэта ён мяне пазнаёміў з Тапчэўскім... Дарэчы, ці сам Тапчэўскі яшчэ жывы?

– Жывы! Яму ж толькі крыху за пяцьдзясят, здаецца... А Людвік Грабніцкі – жаніх маёй дачкі Дамінікі.

– Во як! Віншую. Вашую дачку, даруйце, ня маю гонару... Што ж да Людвіка – добры зяць будзе.

– Дзякуй.

– Ну, а цяпер на могількі й да мяне. Памянем майго брата сьвятой памяці Эдмунда.

Я, досыць ужо згаладнелы, гатовы быў пайсьці ў госьці да каго заўгодна, але цётка адмовілася ад пагасьцінаў – “наступным разам” – ды прапанавала пасьля могілак памянуць у Дзержынове, маўляў, чаркі ўжо налітыя й вячэра стыне. Пры гэтым яна чамусьці запыталася, ці ксёндз не забыўся, што акурат сённяя першы дзень поўні.

Іхная размова выглядала крыху сьмешнавата, бо цётка праз увесь час устаўляла ў сваю гаворку расейскія словы, на што айцец адказваў важкім дамешкам пальшчызны. Бядака Фэлікс, на чыю галаву абрынулася гэтая макаранічная залева, напружана стараўся злавіць нейкі сэнс і бяскоца матляў галавой пры кожным моўным пералучэньні. Ён нагадваў малое жарабятка, апанаванае ўсімі бацькоўскімі аваднямі, якія зьнянацку паставілі, што новая кроў усё ж лепей, ды ўзяліся джгаць маладзейшага.

Урэшце паехалі на могілкі. Пастаялі, памаліліся ля помніка з надпісам “Мирь праху справядливаго”. Цётка Алена выдрала леташнюю траву, і я, згадваючы словы Ванды, што Радаўніца ўжо прайшла, а да Дзядоў яшчэ досыць часу, падзівіўся – адкуль яна ўзялася. Падышлі да каплічкі. Памаўчалі кожны пра сваё й скіравалі да выйсьця. Ужо ля каламажкі

я заўважыў, што няма Фэлікса. Глянуў на цётку, якая адразу адказала на маё маўклівае пытаньне:

– Моліцца. Трэба пачакаць.

– Трэба, – неяк неспакойна азірнуўся айцец Казімер, які да таго напружана маўчаў, а ля магілы пана Эдмунда нэрвова перабіраў ружанец, нібыта хацеў сысьці як мага хутчэй.

– Што з вамі, войча?

– Ды нічога, – адказаў ён мне, – проста сякія-такія сьвецкія клопаты.

Тымчасам у браме паказаўся Фэлікс. Сонечныя промні падалі на гэтага хударлявага юнака так, што ад нашай каламажкі, пад могілкавым узгоркам, ён выглядаў як анёл. Трыніца ягонага бурносу ўздымалася на лёгкім ветрыку, патрапляючы ў падабенства крылам, і я ўжо гатовы быў выказаць ягонаў матцы свае пачуцьці, як раптам зразумеў, што анёл чорны. Дзеля паўнаты малюнку не хапала толькі даўгіх валасоў, якія...

– Чаму вы так рана выйшлі?

– Як рана, Фэлікс? Пабылі ля таты й выйшлі.

– Пасьля такой кароткай малітвы ягонаў душа будзе цярапець.

– Ягонаў душа ўжо ў лепшым сьвеце, – сказаў айцец Казімер.

– Ягонаў душа будзе цярапець! – упар-

та паўтарыў Фэлікс. – Я ведаю, што вы прачыталі: “Вечным спакоем абдаруй іх...” заміж “Божа, даўца дараванья”.*

– Мы прачыталі ўсё, што належыць. Каму, як ня мне, ведаць пра тое?

Фэлікс кінуў на айца Казімера пякельны позірк і ўжо хацеў быў нешта сказаць, як цётка Алена ўзяла яго пад локаць і запыталася:

– Ці маглі б мы пра гэта паразмаўляць у каламажцы?

Флікс тузануўся, але ўзяў сябе ў рукі, сеў у вазок і грэбліва надзьмуўся.

Добрую чвэрць гадзіны ехалі моўчкі. Выглядала, што грамада звыкла да падобнай цішыні, якую я ўжо пачынаў адчуваць фізічна. Сюды ж мяшалася пачуцьцё няёмкасьці, што ўзьнікае ў чалавека, раптоўна кінутага ў нязвыкласьць.

– Даруйце, войча, вы чалавек абазнаны й напэўна ведаеце, як выглядала адзеньне тампліераў?

---

* Фэлікс гаворыць пра кароткую малітву за нябожчыка: “Вечным спакоем абдаруй іх, Божачка, і сьвятло бясконцае хай сьвеціць ім. Хай спачываюць у міры. Амінь” і Малітву за нябожчыкаў бацькоў, крэўных і сяброў: “Божа, Даўца дараванья й Схільнік выратаваньня людзей. Літасьціва просім цябе праз заступніцтва Найсьвяцейшай Дзевы Марыі, узыч нашым бацькам, братам і сёстрам, нашым крэўным, сябрам і дабрадзеям, якія пайшлі з гэтага сьвету, удзел у жыцьці вечным. Просім цябе праз Хрыста, Спадара нашага. Амінь. Добры Ісус, Спадар наш, дай ім вечны спакой”.

– Тампліераў? – зьдзіўлена паглядзеў на мяне ксёндз. – Вядома як: рыцарскія латы, а наверх белая доўгая апранаха з чырвоным, накшталт мальтыйскага, крыжам.

– І доўга яны былі ў нас?

– Здаецца, яны тут наагул не былі... Хіба што місіянэры... Ордэн разьвязалі, калі не памыляюся, у 1312-ым. А перад тым Полацак быў як заліты немцамі. Магчыма, сярод іх і былі тампліеры... А чаму вы спыталіся?

– Ды ёсьць тут у вас вёска – Рудня Пільнянская...

– Дык вы пра млын?

– Пра яго.

Скраем вока я цікаваў астатніх. Першая ж згадка пра тампліераў змусіла Фэлікса ўзьняць галаву ад кніжкі. Ён адразу падаўся наперад, і я адзначыў гэта для сябе як прагу не прапусьціць. Пагатоў што й тэма была ягоная. “Трэба ўрэшце мець свайго беларускага параха”, – падумаў я.

Сьледам за Фэліксам “прачхнуўся” й Габрусь. Ён наўрад ці адразу зразумеў сувязь паміж ягонымі тампалерамі й рэальнымі тампліерамі, але цікавасьць да ўсяго новага, відаць, настолькі захапляла гэтага чалавека, што праз колькі хвілінаў ён забыўся і на коней і на пугу.

– Я сам шмат разоў думаў пра гэтую гісторыю, – працягваў тымчасам айцец. – Каб ня іхныя, – кіўнуў ён у бок Габруся, – тампалеры, ды яшчэ сёе-тое, можна было б прыпісаць яе да народных прыдумак.

– Сёе-тое? – зацікавілася й цётка Алена.

– Рэч у тым, што пры закладцы новага млына чысьцілі рэчышча й выцягнулі на бераг стары жарон. А на ім знакі. Нашыя людзі зазвычай невядомых рэчаў баяцца, але, дзякаваць Богу, не чапаюць: маўляў, ня мы зрабілі, ня нам і нішчыць. Вось жа й тут: падзівіліся, пагаманілі між сабой ды пакінулі. Па нейкім часе, едучы ў Дзержынова, завітаў я ў млын, каб глянуць знаходку. Павялі мяне дзядзькі на тое месца, дзе жарон кінулі, а там і знаку няма! “А што хаця намалевана было”, – пытаюся. “Ды не намалевана, а выбіта”, – адказваюць, а што – ня памятаюць. Малююць на пяску дубчыкам – кожны йнакш... Нарэшце дазнаўся я, што жарон адзін мясцовы чалавек у падмурак новае хаты ўклаў. Пайшоў да яго. “А што, – кажа, – камень добры, не прападаць жа, – і з гонарам дадае, – ён у мяне кутні, цэлы вугал у хаце трымае. Я, – кажа, – частку падвянец, а частку навонкі. Вельмі ж мая

баба любіць на ім пасядзець”. Глянуў я на тое “навонкі” й бачу, што нейкія знакі ўсё ж відаць. Шкада – ня ўсе, але й таго, што ёсьць, на цікавасьць досыць. Найперш – мальтыйскі, ці, па-нашаму, бабскі крыж. Затым дзьве хвалістыя лініі – знак вады, і далей, здаецца, бо частка пад вяном, знак сьмерці.

– Знак вады – гэта яшчэ й знак крыві... Думаеце, тут нейкі выраз?

– Наўрад ці. Але каб пабачыць канец надпісу...

– Шкада, таты няма, ён мог бы матэматычна вылічыць, што гэта ўсё азначае, – нечакана зацікаўлена ўставіў Фэлікс. – Але хто такія тампліеры?

– Тампліеры? – перапытаўся ксёндз і па невялікім роздуме пачаў апавядаць пра манаскі ордэн Рыцараў Храму, пра крыжовыя паходы, Ерусалімскае каралеўства й кубак Грааля.

– А нашыя рыцары там былі? – дамагаўся Фэлікс.

– Гісторыя пра тое маўчыць.

– А дзе ў сьвеце былі нашыя рыцары?

– Ды бадай што нідзе, калі тое не датычыла нашых земляў.

– Божая дамавіна датычыць усіх земляў, – не здаваўся Фэлікс.

– Я думаю, – сказала цётка Алена, –

што ў тыя часы нашыя рыцары мелі досыць працы й дома.

— Таму мы ня маем ніводнага, хто быў бы вядомы на ўвесь сьвет!

— Чаму ж ня маем, — не стрываў я, — усё залежыць ад твайго “ўсяго сьвету”. А ў нас табе й Гедымін, і Альгерд, і Вітаўт, і шмат хто з Радзівілаў.

— Ня тое... Усё ня тое... Яны былі рыцарамі Айчыны, а я пытаюся пра рыцараў... — Хлопец пачаў шукаць патрэбнае слова, і айцец пасьпяшаўся яму на дапамогу:

— Рыцараў духу, ідэі...

— Нешта такое, — адказаў Фэлікс, не зусім зразумеўшы, што меў на ўвазе ксёндз.

Тымчасам прыехалі ў Рудню Пільнянскую. Да Дзержынова застава-лася зусім блізка. Дзень хіліўся ў вечар. Плыткія воды Вусы зіхцелі. Мы затрымаліся. Вялікі мастак, прырода мяшала ў водных глыбінях зялёныя адбіткі ўзьбярэжных дрэваў з рачной сінечай, дадала ў яе блакіту бяздоннага неба. А па ўсім гэтым гулялі сонечныя блікі, у якія штораз то больш урывалася сконная барва дня. Шпаркія воды наплывалі на гэтую чырвань, неслі яе пад вербы, сівілі, але тая няўмольна ўзьнікала зноў і зноў. Пані Але-

на гутарыла з ксяндзом. Фэлікс, як і я, зачараваны відовішчам, да белага ў пальцах сьціскаў Біблію. Нарэшце ён павярнуўся да мяне, але сказаў як бы некаму няіснаму:

– Я буду рыцарам ідэі... Рыцарам духу...

Рэшту дарогі праехалі моўчкі – кожны пры сваім. Я на нейкі час заплюшчыў вочы, і ў мой кароткі сон уварвалася Вуса. Толькі гэтым разам яна была чырвоная-чырвоная, і ў гэтай чырвані стаяў Фэлікс, які шчасна паўтараў: “Я буду рыцарам ідэі... Рыцарам духу...”

Частка 4.

ВАНДА

I

Вячэра была на стале. Усе чакалі нас, і толькі Ванда, якая чулася нядобра, пайшла прылегчы ды папрасіла не будзіць, калі засьне.

– Нешта яна апошнім часам зусім ня есьць. І чым толькі жыве дзяўчына, – сказала гаспадыня й запрасіла ўсіх да вячэры.

Дзеці пад’елі хутка, нягледзячы на тое, што Стась і Казя распавядалі пра пагасьціны ў “бабулі Янушэўскай”. Пры гэтым ніхто не называў ейнага імя. “Якраз як у Талстоя”, – падумаў я, прыгадваючы словы, за дакладнасьць якіх, зрэшты, адказваць не бяруся: “Забыўся вам сказаць, шаноўныя спадарыні, што калі сэрбы падазраюць некага вупарам, то ўнікаюць называць яго мяном ці прыгадваць яго наўпрост, бо думаюць, што так яго можна выклікаць з магілы. Вось чаму Георгі, калі казаў пра бацьку, ужо нейкі час называў яго ня йнакш, як “стары”.

Ігнась, якому сёстры цэлы дзень не давалі ўстаць з ложка, чуўся значна лепш, а самі Альдона зь Ядзяй відавочна нудзі-

ліся нашай кампаніяй ды хацелі як найхутчэй сысьці. Фэлікс чамусьці быў не ў гуморы, і толькі адзінаццацігадовы Ўладзя бавіўся з прывезенай братамі кірмашовай цацкай – маленькай драўлянай жалейкай, на якой малы адразу ж пачаў вырабляць гук, падобны да ня раз ужо чутага незразумелага піску.

Нарэшце дзеці далі дабранач і сышлі. Цётка Алена неяк вінавата глянула ў мой бок і сказала:

– Звычайна меншыя ядуць асобна, але сёньня атрымалася крыху йнакш, – і, ставячы на стол букатку з гарэлкай, ужо зусім па-свойску дадала: – Налівайце, хлопцы.

Пакуль айцец Казімер выконваў “загад”, гаспадыня прынесла яшчэ некалькі букатак і пляшак. Затым на стала з’явіліся розныя закускі – паляндвіца, кілбасы, сыр, крамны селядзец і гатаваная бульба.

Памянулі пана Эдмунда, пагаманілі “ні пра што”, нават пажартавалі. Праз увесь час я чакаў зручнага моманту высветліць пытаньне, якое моцна-такі засе-ла ў маёй галаве. Нарэшце, калі за сталом на хвілю запанавала няёмкае маўчаньне, я запытаўся:

– А чаму вашу маці ўсе называюць “бабуля Янушэўская”?

– Старая гісторыя, – усміхнулася цётка Алена, – вы ж ведаеце, што маю маці клічуць Казімера, – тут яна глянула на ксяндза ды ўсміхнулася яшчэ раз, – у ейны гонар называецца й наш Казя. Пакуль дзеці былі зусім малыя, яны не зьвярталі на гэта ўвагі, а калі падраслі – пачалі кпіць з брата, маўляў, далі бабскае ймя. Вось бабулю й пераксьцілі.

– Без блаславення касьцёлу, прашу заўважыць, – дадаў айцец.

– Спадзяюся, за гэта не выклінаюць, – пажартаваў я.

– А варта было б, – адказаў ксёндз, наліваючы яшчэ па адной, – за сустрэчу...

Пасьля трэйцяй айцец Казімер рашуча адсунуў пляшку й, перакульваючы чарку на стол, сказаў да гаспадыні:

– Пакуль мы яшчэ, так бы мовіць, не ўпіліся, ці не маглі б вы што-небудзь зайграць?

– З прыемнасьцю. Вось толькі што?

Пані Алена села за піяніна, пальцы лёгка прайшліся па клявішах і грымнулі першымі акордамі. Урачыста-трывожныя згукі перабеглі ў гукавы ланцужок, паўтарыліся, на момант замёрлі ды йзноў пайшлі, але ўжо больш павольна, убіраючы ў сябе імпэт піяністкі й аказваючы нам усе надзеі нашага стагодзьдзя, усю

рамантыку нашых роздумаў-мараў. Яны ядналі нашыя лёсы зь лёсам Айчыны й урэшце сканчаліся там, дзе адчуваўся пачатак іншага, новага шляху*. Вочы ксяндза сьвяціліся шчырай радасьцю:

– А цяпер G moll, – ледзь чутна сказаў ён, і я адзначыў, што яму больш дадушы парыў, які пазьней пераходзіць у спакайнейшае рэчышча, дае магчымасьць атрымаць асалоду, дайсьці да сантымэнтальнасьці, амаль бесклапотнасьці, расьпесьціцца, каб нарэшце ізноў выбухнуць, але гэтым разам толькі лёгкай трывогай, ды зноў выйсьці на цьвёрдую роўнядзь...

Я ўзрушана падышоў да цёткі Алены й пацалаваў рукі:

– Дзякуй.

– Незвычайна! Вы чулі гэтае G moll! – не сунімаўся ксьндз. А як вам перад тым: там-тарам-тарам-тарам-там! Які ўжо раз чую й не магу наслухацца.

– Вы, войча, гаворыце як сьвецкі, – сказала гаспадыня й прапанавала вярнуцца да стала.

– Ат! – махнуў рукой сьвятар. – Дый што значыць як сьвецкі, калі ўсё краснае ад Бога! Пане Антоне, можа яшчэ па чарцы? Думаў, досыць, а цяпер гэтая музыка...

---

*Відочна, D moll Агінскага.

— А можа гарбаты, — прапанавала цётка.

— А потым ужо гарбаты, — не здаваўся ксёндз, напаўняючы чаркі, — за гаспадыню й за цудоўную музыку з-пад ейных рук!

— За гаспадыню, — падтрымаў я, — але давайце без гарбаты, бо я потым да раніцы не засну.

— Тады, можа, на добры сон яшчэ па кілішку, але вішнёўкі, — пад ухвальны позірк ксяндза ўлучылася ў раптоўную гульню цётка.

— Прызнацца, я даўно пазіраю на гэтую букатку.

— Вось добра, — сказаў айцец, наліваючы кілішак густаватай цёмна-чырвонай вадкасыці.

Мы йзноў чаркануліся. Салодкі ліквор таяў у роце. Здавалася, я нават нічога не глынуў, але лёгкі туман ужо расплыўся ў галаве й на момант перанёс мяне некуды далёка-далёка, куды рэальнасьць залятала хіба толькі выпадкова й дзе было хораша ды ўтульна стамлёнай душы вандроўніка.

Але гэта быў толькі момант, пасля якога ўсё стала на свае мейсцы, а ксёндз наліў яшчэ:

— Вам з дарогі трэба добра выспацца.

Я зноў кульнуў і скраем вока заўва-

жыў, што цяпер айцец Казімер сваёй нават не прывеціў. Гэтым разам палёту не атрымалася.

– Ну, і па соннай, – сьвятар ізноў пацягнуўся да букаткі, але я запырачыў:

– Дзякую. Пачуваюся так, што соннай была другая.

– Ну, вось і добра. А цяпер – адпачываць. Ложак ужо гатовы, – сказала цётка Алена й, даўшы “дабранач”, выйшла.

– Перад тым як пойдзеце, хачу вам нешта цьвёрда параіць, – сказаў сьвятар айцец, – ні ў якім разе не адчыняйце вокнаў. Тут, лічыце, у пушчы, можа што заўгодна здарыцца...

Ягоная заклапочанасьць патыхала неспакоем, і я, каб чуцца лепш, перапытаўся:

– Здарыцца што заўгодна?

– Напрыклад... прыйдзе мядзьведзь, – нявесела ўсьміхнуўся ксёндз. – Дабранач.

– Дабранач.

Я дацягнуўся да ложку. Вішнёўка ўдарыла па глуздох, і сон не замарудзіў. Але быў ён нейкі няўтульны. Я бясконца прачынаўся, варочаўся, засынаў, каб празь некалькі хвілінаў прахапіцца йзноў. Нарэшце, гэтая пакута стала нясьцерпнаю. Я сеў на ложку. Было горача. Здавалася, ва ўсім вінаватая менавіта гара-

чыня. Хацелася адчыніць вакно ці, калі ўжо так нельга, хаця б прытуліцца да халоднай шыбіны. Я паспрабаваў устаць, і мне стала страшна – ногі ня слухаліся, а па ўсім целе папаўзла ліпкая мляўкасьць. На момант падалося, што ў пакоі ёсьць нехта іншы. Скраем вока заўважыў рух... цемры. Дагэтуль не магу знайсці больш дакладнага апісаньня таго, што рухалася.

Намаганьнем волі змусіў сябе ўстаць. На ватных нагах дацягнуўся да вакна. Прыхінуўся йлбом да шыбіны. Адўчуў ейную прахалоду й... трымценьне. Адкуль яно? Ці гэта перабор у застольлі, ці невядомая хвароба? Я ўзьняў вочы да Бога й сустрэўся позіркамі з такім незвычайна сьляпучым месяцам, што адразу зрабілася млосна...

Ня ведаю, колькі мінула часу, напэўна, няшмат, бо калі я ачуняў на падлозе, месяц заставаўся на тым самым месцы. І тут у паветры пачуліся незнаёмыя галасы й знаёмы піск. Што гэта можа быць? А можа мяне ўжо няма? Можа я стаю на апошняй дарозе ў неба? Але чаму й завошта? На маім зямным шляху яшчэ столькі ўсяго...

Тымчасам галасы зрабіліся больш выразныя й неспакойныя. Трэба сабраць усе сілы ды пайсьці на гэтыя галасы. Я

пачаў уставаць і зразумеў, што ўстаю з ложку. Хіба ўсё бачанае было толькі сном? Тады чаму ж не змаўкаюць тыя, хто гаворыць?

Я дайшоў да дзвярэй. Галасы чуліся адтуль, з гасьцёўні. Я пхнуў палавінку. Штуршок атрымаўся кволы. Палавінка толькі прачынілася, але гэтага было досыць, каб бачыць і чуць. Я прыпаў вокам да шчыліны, усё яшчэ намагаючыся павялічыць атвор, але дзверы не паддаваліся...

Пасярэдзіне пакою стаяла пані Алена. Крыху далей ад яе айцец Казімер. Ля сьцяны, як бы прыкрываючы сабою меншых, Альдона. Паміж імі сыны Станіслаў і Фэлікс. Усіхныя позіркі былі скіраваныя ў дальні кут гасьцёўні, дзе самотна пераступала з нагі на нагу Ванда.

— Яна мяне ўкусіла, зьдзічэлая сучка! — крычаў Фэлікс. — Яна хацела ўкусиць за твар, але гамнула за руку!

Толькі тут я заўважыў, што хлопец заціскае рану на прыплеччы, адкуль праз пальцы капае кроў.

— Глянь, мама, — амаль закрычэў Станіслаў, — ён зараз сыйдзе крывёй!

— Што гэта азначае, Ванда? — запыталася пані Алена.

Ванда маўчала.

– Што гэта азначае? – спакойна й цвёрда перапыталася маці і, паказваючы на мае дзверы, дадала: – учора ты спрабавала ўкусіць яго, два дні таму мы знайшлі на гародзе разьдзертага Курту, і гэта не былі кіпцюры зьвера. Сёньня – Фэлікс, і я, здаецца, пачынаю разумець, што адбываецца.

– Што вы, мама, – адказала Ванда, – Курта быў маім улюбёным сабакам. Хіба вы ня бачылі, як я плакала ля ягонай магілкі. Яшчэ й сёньня сэрца маё разрываецца, калі я прыгадваю, як бараніў ён мяне ад ваўка, памятаеце?

– Плакала на магілцы? А гэта што? – пані Алена трымала ў руцэ нешта скамечанае й невыразнае.

– Скуль мне ведаць, мамачка, што вы там трымаеце.

– Што трымаю? А трымаю я, дачушка, хусьцінку, якой ты выцірала свае горкія сьлёзкі. А цяпер ці не хацела б ты даведацца, якога колеру былі гэтыя твае сьлёзкі?

– Пра што вы кажаце, мамачка, – Ванда зрабіла колькі крокаў наперад. – Хіба сьлёзы могуць быць каляровыя?

– Вось і я пра тое.

– Пра што пра тое? – умяшалася ў гаворку Альдона. – Малая паплакала й усё, а вось тое, што ўкусіла Фэлікса...

– Пачакай, дачушка, зараз пагаворым і пра гэта.

Я глядзеў у шчыліну, і мяне захапляла вытрыманасьць пані Алены. “Лічыць сябе за польку, а трымаецца як Аміля Плятар. Вось ён – голас крыві продкаў”, – пранеслася ў маёй галаве, і я зноў засяродзіўся на тым, што адбываецца ў гасьцёўні.

– Я даўно прыглядаюся да цябе, – працягвала пані Алена, – яшчэ з таго часу, як на Каляды калолі вепрука й ты зь нейкім асаблівым трымценьнем назірала гэтую сцэну... Потым у пушчы быў знойдзены бяскроўны труп аб’ежчыка Дабрановіча, потым па-дзікунску забітая жабрачка Акуліна, а ўжо потым Курта... І ў кожным выпадку ў нейкі спосаб узьнікала тваё імя... Мне працягваць?

– Ну, узьнікала. Што з таго, – раптам цьвёрда адказала Ванда, – хіба беларуская шляхта стагодзьдзямі не піла кроў адно аднаго?

– Мы – палякі! – адказала гаспадыня.

– Не сьмяшэце людзей, мама. Зірнеце ў наш радавод. Там што ні радок – то мясцовыя.

– Ванда!

– Не, мама, дайце й мне сказаць!

Перад тым, як у сярэдзіне сямнаццатага стагодзьдзя, а калі тата хацеў бы дакладна (яна глянула на дзьверы) – у 1663 годзе, наш заснавальнічак роду ратмістра Мікола Дзяржынскі набыў гэтую зямлю, – ён лічыўся тутэйшым шляхціцам. Але неўзабаве лічыцца тутэйшым стала нязручна... Такія людзі заўжды кепска канчаюць – ня ў першым, дык у дзясятым калене... Нас тут восем дзяцей, але род наш ужо згас. Нам наканавана захлынуцца ва ўласнай крыві – і гэта лёс. Супраць яго нічога ня можна зрабіць. Можна толькі адтэрмінаваць сваю сьмерць, але нашыя дзеці ўжо ня здолеюць працягваць нашага роду.

– Гэта чужыя словы, – спакойна сказаў ксёндз Казімер, – у чатырнаццаць гадоў нават ня кожны дарослы можа сказаць такое.

– А гэта й не мае словы. Я толькі паўтараю тое, што навучылася ад іх, – кінула ў бок вакна Ванда.

Усе павярнуліся, і я таксама кінуў позіркам туды, дзе, прытуліўшыся да ваконных шыбаў, пазірала на ўсё, што адбываецца ў хаце, вялікая грамада народу. Напраўду, у вакне былі відаць усяго некалькі твараў, але я чамусьці ня сумняваюся, што за імі ёсьць іншыя.

— Хто гэтыя людзі? — у жаху выдыхнула пані Алена.

— О! Сярод іх ёсьць і Дзяржынскія! Ужо бацька заснавальнічка — ратмістры, які яшчэ вывучыў дзяцей па-тутэйшаму, кінуўся ў гарэзію! Вунь ён — першы ў вакне! З сапегаўскай барадой і вусамі, у шапцы зь індычыным пяром, якое ён заўсёды называў сакаліным. А гэты — побач зь ім — яшчэ адзін тутэйшы: Гурка-Рамейка — тата. Гэты быў ужо дворянінам, і сыноч ягоны, якому няшмат засталася, клаў галованькі беларускіх паўстанцаў направа й налева. Нашае месца сярод іх, і яны чакаюць нас.

— Ванда, што ты говоришь и как ты можешь?* — сарвалася на фальцэт пані, зь якой умомант зьяццела ўся беларуская шляхотнасьць. — Я из хорошей дворянской семьи! Твой отец тоже!** — Яна неяк разгублена азірнулася й немаведама навошта дадала: Он учил математике самого Чехова! Да читаешь ли ты литературу?***

— Ня трэба, мама. У іх, — яна кіўнула на вакно, — усё ўлічана й падлічана. Сваю ганьбу мы можам забіць толькі разам з сабой.

---

* Ванда, што ты кажаш і як ты можаш?

** Я з добрай шляхоцкай сям'і! Твой бацька таксама!

*** Ён навучаў матэматыцы самога Чэхава (вядомы рас. пісьменьнік)! Ты хіба чытаеш літаратуру?

— Co Ty mówisz cógeczko? — раптам па-польску загаварыла пані Алена.

— Нічога, мама, цяпер ужо — нічога. Цяпер усё ў руках майго любага брата Фэлікса, калі толькі сёньняшняя ноч яшчэ падорыць вам жыцьцё на гэтым сьвеце. А маё жыцьцё паміж вамі скончанае...

Пры гэтых словах твар дзяўчыны зайначыўся, і я ўжо чакаў пабачыць пачварныя іклы ў роце, але заміж гэтага яна пачала... прыгажэць. Прыгажосьць была такой прыцягальнай, што я забыўся пра ўсё на сьвеце. Адзіным маім жаданьнем было глядзець на гэтае аблічча й бясконца паўтараць: “Ванда, Ванда, Вандачка!”

Між тым дзяўчына абмінула зьбянтэжанага ксяндза й накіравалася да скрываўленага брата. Ейныя вусны зрабіліся ненатуральна пульхнымі. На момант яна глянула на вакно й дала рукой: “Пачакайце”. Збоку ўсё выглядала так будзённа, быццам нічога й ня здарылася... Ванда падышла да здранцьвелага Фэлікса, схілілася да ягонай раны, і ў гэты момант грывнуў стрэл!

Яшчэ асядала на падлогу ўражаная куляй у сэрца Ванда. Яшчэ дымілася руля старой ручніцы ў руках Станіслава, а за

** Што ты кажаш, дачушка?

вокнамі ўжо пачаўся рух. Айцец Казімер, забыўшыся на моц крыжа, схапіўся за шаблю, якая вісела на сьцяне й, паказаўшы пані Алене на дзяцей, кінуў кароткае: “Наверх!” Я ізноў націснуў палавінку, і тая падалася. Толькі зараз я зразумеў, што праз увесь гэты час пад дзвярыма майго пакою сядзеў стары Габрусь, які цяпер ксьціўся ды адпаўзаў у кут, і гэтае: “учора ты спрабавала ўкусіць яго” – тычылася спалоханага старога.

– Дзе яшчэ зброя!?

– Дзьве стрэльбы ў калідоры, але да іх, магчыма, ужо трэба прабівацца. Габрусь! Нажы з шафарні!

Габрусь ня рухаўся, і я сам кінуўся корпацца ў кухонным прычындальлі. На шчасьце, нож трапіўся амаль адразу – шырокі, падобны да палаша й гойстры, як змяінае джала. Я стаў побач са сьвятаром, і толькі тут мы заўважылі Станіслава, які ўсё яшчэ быў з ручніцай. Сьвятар выхапіў у юнака зброю й гаркнуў:

– Стась! Набоі!

Але, заміж выканаць загад, той пачаў бязвольна апускацца на падлогу. Айцец Казімер перадаў мне шаблю, выдыхнуў: “Трымайцеся” й кінуўся на другі паверх. Я пераксьціўся ў думках і наблізіўся да дзвярэй, якія ўжо трашчэлі пад напорам звонку. Я гатовы быў прыняць бой,

хаця маё валоданьне шабляй было толькі прыблізнае. Нарэшце адна з дошак у дзьвярох ня вытрымала й падалася. Я секануў па пальцах, што зьявіліся ў шчыліне, і неспадзявана адчуў сілу. Я гатовы быў змагацца зь імі сам-насам, і калі ў шчыліну зазірнула нейчае вока – секануў яшчэ раз. Вось яна – кроў продкаў. Але... але на тым баку была тая самая кроў!..

Пасьля майго другога ўдару напор на дзьверы на момант аслаб, а потым узнавіўся з падвойнаю сілаю. Дзьверы застагналі й падаліся. У кожны зручны момант я спрабаваў дастаць нападнікаў. Калі гэта атрымлівалася, прага новай крыві яшчэ мацней напаўняла мае думкі.

– Ну, – крычаў я, – хто тут з Абруч-Жахоўскіх!? Выходзь! Хто з майго роду ўплішчыўся ў гэтую твань!

Раптам дзьверы войкнулі, бразнуліся на падлогу, але ў гэты самы момант са сходаў грывнула ксяндзова ручніца. Былы вайсковец і пушчанскі жыхар страляў выдатна. Натоп адкаціўся назад. Перш чым я зрабіў крок, стары Габрусь кінўся ў калідор і празь імгненьне стаяў перада мной са стрэльбамі. Айцец Казімер стрэліў яшчэ раз.

– Толькі не ў вакно, – крыкнуў я, бо заўважыў, што вокнаў яны не чапалі.

На нейкі час усё сьціхла.

— Раяцца, — сказаў сьвятар, — гэта толькі ў дурных раманах яны безразважныя.

— А можа нашыя іншыя?

— Можа. Там жа добрая частка адукаваных, сярод якіх, напэўна, ёсьць і не абы-якія вайскоўцы.

З вуліцы пачуўся піск.

— Ды што гэта ў чортах за гук?! — ня вытрымаў я.

— Гэта яны так дыхаюць, — уставіў свае тры грошыкі Габрусь, які да сінечы ў пальцах ашчаперыў стрэльбу.

— Дзе Стась?! — спахапіўся раптам сьвятар.

— Не турбуйцеся, войча, ён тут. Я дапамог яму прытуліцца да сьцяны ля шафарні. Вунь ён.

— Яго варта было б перавесьці да маці.

Я глянуў на юнака й толькі паспеў заўважыць, што ягонае аблічча стала мярцьвяна-блядым, як звонку ізноў пачаўся рух. Некалькі твараў адразу ж прыляпіліся да вокнаў і адцягнулі нашу ўвагу. Гэтага было досыць, каб зь дзясяткаў нападнікаў рынуліся ў дзьверы. Першым стрэліў Габрусь, але вялікай карысьці з гэтага стрэлу не было.

— Яны пусьцілі наперад панцырных, — выгукнуў айцец Казімер і ўляпіў набой

у першага. Той у падзенні зацапіў іншага, чарговы стрэл Габруся прыйшоўся яму акурат пад паху.

Я стрэліў таксама, але няўдала. Шабля лепш, – сьлізганула думка й згасла, бо проста на мяне сунуўся рыцар-тампліер. Я ліхаманкава пачаў укладаць набой, але рука ў жалезнай пальчатцы ўжо схпіла мяне за валасы. Другая ўчапілася ў гузно. Праз імгненьне я як перына ўзьляцеў у паветра. Апошняе, што зафіксавала памяць, гэта постаць Станіслава са стрэльбай. “Адкуль яна ў яго”, – пранеслася ў галаве, і ўсё згасла...

– Пане Антоне, пане Антоне, – пачуўся як праз сон голас цёткі Алены, – Дзякуй Богу.

Я расплюшчыў вочы й паспрабаваў сесьці, але нясьцерпны боль у патыліцы ня даў нават варухнуцца. Хацелася піць.

– Ляжыце. Пакуль нашыя мужчыны яшчэ трымаюцца, і вам можна не ўставаць.

– Мужчыны трымаюцца? – перапытаў я, яшчэ ня пэўны, што ўсё папярэдняе не было жахлівым сном.

– Так. Яны перанесьлі вас на другі паверх, а самі бароняць сходы.

Я зрабіў намаганьне, прыўзняўся на локці, агледзеў пакой і зразумеў, што мяне паклалі ў панскай спальні. Ля глу-

хой сьцяны сядзелі меншыя й ляжаў непрытомны Фэлікс. На ягонай руцэ праз павязку выразна прабівалася чырвоная пляма. Хіба можна страціць столькі крыві ад нейкага ўкусу?.. Старэйшыя Альдона й Ядзьвіга стаялі ля вокнаў. У руках большай, як мне падалося, быў той самы палашападобны нож, які я выцягнуў з шафарні, пальцы меншай сьціскалі камінны бусачок, і я, згадаўшы рыцара, змусіў сябе ўстаць.

– Да золку застаецца яшчэ з гадзіну, – сказала цётка Алена, – гэта той час, які мы мусім пратрымацца. Яны патрабуюць яе, – яна кінула ў бок стала пры дзвярох, і толькі цяпер я заўважыў на ім цела Ванды.

– Навошта?

– Яны патрабуюць яе, – паўтарыла цётка й пайшла да дзвярэй, ля якіх стаяла адсунутая ад сьцяны й павернутая старчаком да ўвойсця шафа.

– Я думаў, мы баронім сябе!

– Так, – павярнулася яна ў мой бок, – але нашае “сябе” ў ейных руках.

– Я нічога не разумею!

– Усё проста, – сказала Альдона, – яны патрабуюць сястру, каб заўтра яна вяла іх у хату...

– Калі сядзі іх ёсць нехта такі – хата

можа стаць лёгкай здабычай, – дадала Ядзьвіга. – Тады ўжо пасыплюцца вокны, абрынуцца сьцены.

– Хто вам гэта сказаў?

– Ціха! – азвалася ад дзьвярэй пані Алена. – Пасьля першых стрэлаў трэба быць гатовымі ўпусьціць у пакой мужчынаў і абрынуць шафу.

Няцьвёрдымі крокамі, бо галава ўсё яшчэ балела, я пасунуўся да дзьвярэй і пачуў, як збоку нешта ўпала. Аднаго позірку было дастаткова, каб зразумець увесь жах сытуацыі. У каміне варушыліся дзеці-крывасмокі, якія праз комін пралезлі ў пакой і цяпер уставалі на ногі, пазіраючы на нас чырвонымі галоднымі вачыма. Забыўшыся на боль, я кінуўся да маленькіх пачвараў і спыніўся... Тыя плакалі й маленькімі ручкамі прасіліся да мяне на рукі. Яны нават не пасьпелі заўважыць, як Альдона апусьціла нож на галаву першага, а Ядзьвіга ўдарыла наступнага. Трэці зь недзіцячым спрытам кінуўся мне на шыю, але я ўхіліўся й даў яму высьпятка. Малы праляцеў праз пакой і стукнуўся ў вакно. Звон пабітага шкла зьмяшаўся з залпам, які грывнуў на сходах. Я схапіў наступнага малога, шпурнуў яго сьледам за першым ды пабег да дзьвярэй, у якія ўжо ўбягалі айцец Казімер, Станіслаў і Габрусь... Шафа лёг-

ка ўвайшла ў пройму дзвярэй, але яе адразу ж пачалі штурхаць звонку. Мужчыны ўклалі набоі ды смальнулі ў шчыліны паміж вушаком і барыкадай. Габрусь, які цяпер быў з ручніцай, бабэхнуў у камін. Кавалкі дзіцячых целаў пырснулі па пакоі, пакрываючы жоўта-зялёнай вадкасьцю сьцены, рэчы й нашую апратку, якая ўжо была больш падобная да лахманоў.

– Стась! Ашчаджай набоі! – крыкнуў праз стрэльны дым Габрусь. Ён ужо заўважыў пабітыя шыбіны й кінуўся да вакна. Я таксама пабег зь ім. Аруда была своечасовай: над прываконьнем паказалася ашчэрная пыса, і я, перш чым ксёндз уляпіў у яе набой, заўважыў, што чаканых іклаў няма.

– Алена, Ядзя! Зьбярэце шкло й дайце малым! Будзе чым бараніцца! – удала кіраваў боем сьвятар.

Мы зірнулі ў вакно, да якога крывасмокі, а было іх на доле дзясяткі са два, як і трэба было чакаць, прыставілі драбіны. Відаць, першы пры падзенні абрынуў іншых, бо на зямлі варушыліся й намагаліся ўстаць найменш чацьвёра.

Я кінуў вокам на ўсход. Неба пачало сьвятлець, але да першых промняў яшчэ было досыць часу, каб раніцай нехта знайшоў нашыя целы, якія ўжо наступ-

най ноччу ўліюцца ў шэрагі гэтых. Нехта...

Пачвары ля драбінаў марудзілі.

— Калі палезуць — пяхнем разам з драбінамі, — пракрычаў я да пахолка праз гукі стрэлаў. Стась і айцец Казімер усё яшэ вялі вагонь. Пані Алена зь Ядзяй старанна шукалі паміж кавалкаў шкла тонкія, падобныя да нажоў ашкалёпкі, а Альдона паласавала прасьціну й рабіла да іх тронкі.

Ціск на шафу ў дзвярох спыніўся. Змоўклі стрэлы.

Праз хвіліну на доле пачаўся рух, і ўпершыню сьвіст дыханьня перарваўся неразборлівымі словамі, якія праз хвіліну набылі цела й душу, падобную да нейкай старадаўняй вайскавай песьні:

— Ва-а-анда, Ва-а-анда, — сіпата выводзілі пачвары, адна зь якіх ужо караскалася па драбінах.

Я міжволі зірнуў на Ванду й на момант замілаваўся прыгожым абліччам гэтай чатырнаццацігадовай дзяўчыны. Ейныя вусны йзноў набылі слухныя абрысы. Вока яшчэ пасьпела адзначыць досыць разьвітыя грудзі пад прастрэленай сукняй, як тыя, што былі за дзвярыма, пачалі ціснуць і таксама засьпявалі:

— Ва-а-анда, Ва-а-анда.

Грымнулі стрэлы. Я зірнуў у вакно.

Пачвара на драбінах была адна. Я ўгледзеўся ў ейны твар, і ён падаўся мне знаёмым.

– Што вы сталі!? – нечакана пачуўся ззаду голас Фэлікса, які зь вялікім крыжам кіраваўся да нас, у той час як Габрусь і пані Алена таксама пільна ўглядаліся ў твар крывасмока.

Фэлікс упёр крыж у прыступку драбінаў над прываконьнем:

– Дапамажыце!

На ягоны кліч кінуліся старэйшыя сёстры, але пані Алена загарадзіла дарогу:

– Стойце!

– Мама!

– Я сказала – стойце!

– Што там адбываецца!? – крыкнуў ад дзвярэй Стась і рынуўся да вакна, але нарваўся на мой кулак ды скурчыўся на падлозе.

– Фэлікс! Спыніся! – гэта ўжо пані Алена кінулася да сына, спрабуючы выхапіць крыж.

– Мама! – крычаў Фэлікс, – што ты робіш!? Яны зьядуць нас!

Альдона й Ядзя падаліся ў бок брата. Габрусь недвухсэнсоўна накіраваў на іх рулю. Айцец Казімер перастаў страляць, але я ўжо трымаў яго на прыцэле Стасевай стрэльбы. Шафа пасунулася, і

тыя, што былі звонку, пачалі праціскацца ў пакой. У вакне з'явіўся той, хто змяніў сытуацыю на карысьць крывасмокаў, — пан Эдмунд Дзяржынскі:

— Нічога ня скажаш, добрая сустрэча гаспадара... А-а-а, і пан Антон тут! Вас мне найболей трэба. Хочаце высьлізнуць з нашай сябрыны? Думаеце схаваць свой род ад агульнага лёсу?

Кола вупараў паволі сьціскалася. Першай ачомалася ад неспадзяванкі цётка Алена:

— Эдмунд!

— Ня бойся, каханая. Ніхто ня зробіць табе благога. Гэтыя людзі — мае сябры. Яны дапамогуць нам ізноў злучыць нашыя сэрцы. Мы йзноў будзем разам: ты, Альдона, Ядзя, Стась, Казя, Фэлікс, Ігнась, Уладзя й мы з Вандай...

Я ўжо прыйшоў да сябе, з надзеяй глянуў у вакно, прыкінуў, колькі яшчэ часу мушу бараніцца, як звонку пачуўся рып колаў ды звонкі ляск канчука. Вупары знерухомелі. У пакой увайшлі пан Уладыслаў Дыба й Бруна.

II

— Пане Антоне, апусьцеце стрэльбу. Супраць іх яна больш не спатрэбіцца, а супраць мяне яна — нішто.

– Дзякуй за параду, пане Дыба, але мне так спакайней.

– Ну, як хочаце, – і ён павярнуўся да рыцара, – чаму вы тут!?

– З хаты быў знак, ваша мосьць.

– Быў знак, кажаце? І хто ж яго падаў? Можа вы мне скажаце, пане Эдмундзе?

– Ня ведаю, але мы зразумелі, што прыйшоў час, ваша мосьць... Мы ратавалі Ванду.

Дыба прайшоўся па пакоі, глянуў у вакно, пачаў набліжацца да Ёладыслава. Фэлікс захінуў сабой брата й выставіў крыж. Вусны Дыбы скрывіліся. Ён досыць спакойна адхінуў абярэг:

– Хіба дзядзька Казімер не сказаў табе, што гэта не працуе? – прысеў ён ля Ёладзі, які нечакана сьмела накіраваў падораную братамі жалейку ў Дыбава сэрца. Цётка Алена з айцом Казімерам падаліся наперад.

– Сапраўдны рыцар, – усміхнуўся пан Дыба, – і зброя ў цябе цудоўная – *Viscum album*. Чуеш, Бруна, жалейка з амялы, зь вяхн па-тутэйшаму. Хто ж цябе так узброіў?

Уладзя маўчаў. Дыба асьцярожна ўзяў зь ягоных рук інструмэнт і падзьмуў. Па хаце паляцеў трывожны гук.

— Вось вам і знак. Прынамсі, вельмі падобна... Што ж вы не атакуеце? Вас абдурылі звычайнай жалейкай. І хто! Дзіцё! Як табе гэта падабаецца, Бруна?! Бруна!

— Хутка пачнецца дзень.

— Які яшчэ дзень! Хто сказаў дзень?!

— А хто вам дазволіў падымаць голас у гэтай хаце? — нечакана перарвала Дыбава абурэньне пані Алена.

— Даруйце, — сумеўся той і, глянуўшы на грамаду крывасмокаў, кінуў кароткае: Прэч!

Недзе ў двары тройчы прасьпяваў певень. Прамень сонца ўдарыў у разьбітае вакно, за якім адразу ж пачулася выцьцё й распачныя энкі. Тыя, што нядаўна праціснуліся ў пакой, цяпер шчаміліся назад. Адзін зь іх кінуўся да вакна, але трапіў на сонца й палыхнуў снім халодным полымем. Знадворны галас пакаціўся некуды далей ад хаты, у пушчанскую нетру, а можа й на тутэйшыя могількі, якія павінны ж былі недзе быць...

— Прыгожа, праўда? — запытаўся Дыба.

— Я хацела б, каб вы таксама пакінулі сьцены гэтай хаты! Пажадана назаўсёды, — асьмялела гаспадыня.

— Вось яна, чалавечая ўдзячнасьць! — блазнавата выгукнуў Дыба. — Ты разуме-

еш, Бруна? Мы пасьпяваем, можна сказаць, на апошні момант, каб уратаваць няшчасных чалавечкаў, а нас выстаўляюць за дзьверы. Ды апусьцеце вы ўрэшце стрэльбу, пане, выбачайце, спадар Антон. Вам тут чаго баяцца? А вы, сьвяты войча, даруйце, ня быў аказаны асабіста, чаму кінуліся ваяваць, заміж спыніць нячыстую сілу малітвай? Габрусь! Стары пушчанскі воўк! Ты ж ведаеш замовы на што заўгодна! Дзеткі...

Бруна назіраў гэтую сцэну зь відочным задавальненьнем. Ягоны гладка паголены твар, на якім наўрад ці магла б вырасьці прыстойная сапраўды мужчынская барада, расплываўся ў падлыжнай усьмешцы прафэсійнага кар'ерыстага. Ён ведаў, што ўсе глядзяць на Дыбу, і таму не кантраляваўся, а значыць, у кожным сэнсе аказваў сваё сапраўднае аблічча: круглявы й крышку пляскаты, але ня тлусты абрыс з амаль няўлоўным, схаваным у смуглявасьці, чыноўніцкім адлівам, чорныя вочы за шкельцамі акулераў, роўныя драбнаватыя зубы, якія, напэўна, і цяпер, як у часе мінулай сустрэчы, патыхалі гнільлём, ніякі нос, каротка стрыжаныя, без выразнага ўчосу валасы. Каб дакончыць малюнак, скажу, што быў ён хударлявы, сярэдняга росту й меў гадоў пад пяцьдзясят.

— Што вам патрэбна ў нашай хаце? — спыніла бясконцую Дыбаву прамову цётка.

— Нічога. Зусім нічога. Гэта — заўсёдная, як кажуць, барацьба дабрыні са злом. Узаемнае зьнішчэньне. Але ваша хата — памылка. Ніхто не зьбіраўся ўсчынаць тут вайну ці рабіць крыўды. Мы нагул ня маем звычкі ўрывацца ў хаты, адрозна ад іншых.

Апошнія словы выразна прагучалі ў бок ксяндза, і той адразу ж запытаўся, што Дыба хацеў гэтым сказаць.

— А то вы не разумееце? Ды варта вам толькі дазнацца, што недзе жыве вупар, як вы адразу ж прыбежыць з крыжамі, каламі ці вянкамі часныку й будзеце нішчыць. Брутальна, злобна будзеце йрваць бязьвіннае цела на кавалкі, паліць вагнём.

— Бязьвіннае цела? Вы, напэўна, не зусім добра ўяўляеце, што ёсьць віна. Вы ж першыя зьнішчальнікі!

— Мы — не... Мы даем вечнае жыцьцё целу. Мы не забіваем думкі, ня палім сваіх на вогнішчах, не катуем у турмах. У нас толькі вонкавая злачыннасьць і вонкавае зло, якое штодня пагражае нам сьмерцю.

— Дык, па-вашаму, адабраньне ў чалавека жыцьця ня зло?

— Зло. Таму сярод нас не бывае мёрт-

вых, пакуль не прыходзіце вы са сваімі абяцаннямі раю, у якім ніхто з вас ніколі ня быў. Гэта вашыя стодзівы навучаюць цяпець і верыць, а мы навучаем верыць і жыць, ня потым, ня заўтра, а сёння.

– Жыць у магілах? – запыталася цётка Алена.

– Ніхто не жыве ў магілах.

– І ня сьпіць у трунах?

– Я гэтага не казаў. Вупары сьпяць у трунах, але гэта ўсяго толькі пару сотняў гадоў. Труна – нешта накшталт чыстца, зь якога мы выходзім ужо цалкам гатовыя да вечнасьці.

– І ў гэтую сваю вечнасьць вы цягнеце розную брыду, – не стрываўся я, – здраднікаў, адступнікаў...

– Усіх, каго трэба ўратаваць найперш, – па-свойму працягнуў маю думку Дыба.

– Яшчэ скажыце, што сёння гэтыя праходзілі ратаваць нас, каб мы хоць ведалі, да каго належым.

– Я ж казаў – сёння была памылка.

– А колькі такіх... – ізноў загаварыў ксёндз, але пані Алена перапыніла яго рухам рукі:

– Выйдзіце!

– Хай спачатку скажуць, хто яны, – умяшалася ў размову Альдона.

– Сапраўды, мама, – падтрымала сястру Ядзя.

— Я не хачу ведаць, хто яны! Я хачу, каб яны пакінулі нашу хату!

— Не раней, чым скажу пару словаў Фэліксу, — Дыба прайшоўся па пакоі, падыйшоў да хлопца й падаў руку. — Хадзем!

Аглушальна грывнуў залп, і адразу паляцеў на падлогу са сьцяны роскрыж, зазьвінела ваконнае шкло. Рулі Габрусёвай ручніцы й Стасевай стрэльбы дыміліся.

— Сувора, — змрочна пасьміхнуўся Бруна.

— Цудоўныя стрэлы! І абодва трапныя! Брава! Глядзі, Габрусь, ты якраз пацэліў у божаньку. Гэта вялікі грэх, айцец Казімер? А вось Стасю пашанцавала менш... — разьвесяліўся Дыба й нечакана запытаў: — А як у цябе з чытаньнем?

— Я пацэліў! Я ня мог спудлаваць!

— Хіба я сказаў, што ты спудлаваў? Я сказаў толькі, што табе пашанцавала менш... Дык як з чытаньнем? Твой дзед, а ваш тата, — пры гэтым Дыба ветліва схіліў галаву ў бок пані Алены, — вучыўся разам зь Нікалаем Маклаем. Сын гэтага Нікалая, таксама Нікалай, здаецца, ужо нябожчык.

— Чатыры гады як, — упэўнена пацьвердзіў Бруна.

— Вось, чатыры гады як нябожчык,

дык ён стаўся вядомым падарожнікам і, між іншага, напісаў пра такую рэч, як бумэранг... Але досыць! Фэлікс.

— Я йду зь ім, мама... Ты ж чула — гэта ўсяго на два словы, — і перш чым уражаная цётка Алена пасьпела неяк адрэагаваць, Фэлікс, Дыба й Бруна падаліся да сходаў.

Напружаная цішыня павісла ў паветры. Мае рукі стомлена й дрыготка апусьцілі стрэльбу. Закрычы цяпер зьнізу Фэлікс, я наўрад ці знайшоў бы сілы кінуцца яму на дапамогу. Усё цела гуло. Напэўна, гэтаксама чуліся й астатнія. Скраем вока злавіў, як намагаецца нешта сказаць Габрусь, але заміж словаў з глоткі вырываецца толькі сіплае дыханьне. Айцец Казімер безудзельна глядзіць некуды ў кут, Ігнась і Ўладзя, схіліўшы галовы, нерухома сядзяць на падлозе, прыхінуўшыся да сьцяны, стаіць Казя, побач зь якім бязгучна апускаецца на падлогу Альдона, трымаецца за сэрца Ядзя, уражана глядзіць на стрэльбу Стась, і толькі цётка... Ляснуў на двары канчук, зарыпелі колы. У пройме дзвярэй паміж вушкам і праадсунутай шафай зьявіўся Фэлікс:

— Мама...

Пані Алена войкнула й страціла прытомнасьць. Казя адразу кінуўся да маткі. За ім пасьпяшаліся іншыя. У пакоі па-

чаўся рух – несъвядомы, яшчэ крыху за-
паволены, але што момант, то больш на-
туралёвы й асэнсаваны. Бязгучна плакаў
стары пахолак, маліўся сьвяты айцец, і
толькі Фэлікс пазіраў на ўсё нейкім замг-
лёным, але наўрад ці сьлёзным, пагля-
дам. На імгненьне мне падалося, што яго-
ныя вусны скрывіліся ў грэблівай усьмеш-
цы, але мае пальцы расьціснуліся... Браз-
нула аб падлогу стрэльба. Белая бездань
агарнула позірк, і я пачаў правальвац-
ца...

III

Як добра, што гэтае жахлівае зда-
рэньне было толькі сном, і як лёгка ісьці
ранішнім туманом па сьцежцы свайго дзя-
цінства, слухаць, як бяжыць Нача між
камянёў, адчуваць на сабе шырокі паг-
ляд стромкіх хвояў і разлапістых ялінаў.
Недзе там, зьлева, барвяніцца ўсход, а тут
яшчэ прыцемак і лапікі цямрычнай нач-
ной гушчэчы абачліва хаваюцца між ка-
ранямі дрэваў, запаўзаюць у зьвярыныя
норы, чорным туманом плывуць пад ва-
луны да наступнае начы. Блізка а блізка,
праваруч, старыя могілкі. Сьцежка вяд-
зе туды, дзе сьпяць продкі, даводзіць да
пахіленай агароджы, сьлізгае ў браму.

“Дабрыдзень, тата й мама!”. “Дабрыдзень, сыноч”. Яны выходзяць зь цемры, ідуць між магілаў, затрымліваюцца ля выйсьця. “Я прыйшоў запытацца вас пра нашых продкаў”. Чысты ветрык прабягае паміж намі, і бацькі ўсьміхаюцца. Гэтая ўсьмешка хавае ў сабе адказ, і я набліжаюся, каб не прапусьціць ніводнага руху вуснаў. За кароткае імгненьне перада мной праходзяць дзясяткі ценяў, а потым аднекуль зверху гучыць мой уласны голас “Хто тут з Абруч-Жахоўскіх?! Выходзь!” Адказу няма. Ёсьць толькі ўсьмешкі бацькоў, зычлівыя, прыязныя, лёгкія. “Хто тут з Абруч-Жахоўскіх”, – паўтараю я ў нейкім невыказным парыве й чую, як моцныя рукі хапаюць мяне за плечы, як не даюць наблізіцца да найбліжэйшых. Я азіраюся. На дапамогу мне бягуць дзеці Дамініка, Макар, Ганна. Потым бачу заплаканы позірк любай Амелі... А моцныя рукі трымаюць. Я пачынаю вырывацца й... расплюшчваю вочы.

– Дзякуй Богу, пане Антоне, дзякуй Богу, – ксёндз Казімер адпускае мяне, і я разумею, што сон быў гэты, а рэальнасьць – усё, што адбылося да яго. Я знаходжу сябе на ложку. Цётка Алена апрытомнела й сядзіць побач, а айцец ўжо дапамагае Стасю перавязаць скрываўленае плячо. Калі ён параніўся? Габруся няма. Я

ўстаю... Круціцца ў галаве... Але час прыйсці да сябе...

Разам з сынамі пані Алены адсоўваем шафу й спускаемся ўніз. Гасьцёўня нагадвае карчму пасля брутальнае сутычкі дзвюх загулялых кампаніяў. Ксёндз адразу ж грукае ў невялічкія дзверы за сходамі. Адтуль чуецца нейкае нязвыкла-мірнае бурчэньне, і праз хвіліну ў пакой упывае дзябёлая кабета. Выгляд гасьцёўні яе не бянтэжыць. Яна борзда бярэцца ставіць вакол стала раскіданыя па пакоі крэслы, зьмятаць сьмецьце.

Айцец Казімер, цётка Алена й я выходзім на двор.

— Хто гэта?

— Кухарка...

— Яна што, спала й нічога ня чула?

— Дзіўна, што пачулі вы, — адказвае ксёндз, — мы ўжо некалькі дзён чакалі разьвязкі й не хацелі лішніх сьведак. Таму ўчора, яшчэ да нашага прыезду, старой дазволілі пару кілішкаў вішнёўкі, як, даруйце, і вам.

— Значыцца...

— Хто ж думаў, што ўсё будзе менавіта так, як было... — кажа цётка Алена й глядзіць мне ў вочы. — Даруйце... і, я вельмі выбачаюся, выяжджайце.

— Але, магчыма, вам цяпер спатрэбіцца дапамога. Я судзьдзя й...

– Выяжджайце. Адзінае, чым вы можаце дапамагчы нам... гэта... забудзьцеся на ўсё, што бачылі.

– А вы?

– Мы сёння пахаваем Ванду й на ўсялякі выпадак падрыхтуемся да новых нечаканасьцяў. А далей – трэба неяк уладзіць дзяцей і пастарацца ўзяць удар лёсу на сябе.

– Даруйце, пані Алена, але вы назвалі ейнае ймя... У сэрбаў ёсьць прыкмета...

– Я ведаю. Гэта так, нібыта я яе клічу... Але пакуль яна ў хаце – гэта не працуе. Дый дачка ўсё ж... Ведаеце, яна была незвычайная... Там, на другім паверсе, ёсьць бібліятэка. Пакуль муж настаўнічаў у Таганрогу – шмат зь яе карыстаў... Але Ванда прачытала ўсё. Можаце не сумнявацца: калі яна сказала, што род пракляты – так яно й ёсьць...

– Напэўна, там бальшыня кніжак з матэматыкі? – паспрабаваў я зьмяніць тэму, каб сабрацца з думкамі.

– Хапае. Там нават ёсьць нават падручнік з аўтографам Лабачэўскага...

– Ведалі яго?

– Адкуль?

– А ён часам ня з нашых? Надта ж тутэйшае прозьвіша.

– Ня ведаю... Казалі, што бацька яго-

ны меў прозьвішча ці то Шабарчын, ці то Шабаршын, а Лабачэўскі – першы муж маткі, зь якім яны разам не жылі, хаця й былі ў шлюбe... Вось Ляйбніц – з нашых... Але такімі рэчамі больш Ванда цікавілася... Яна ведала...

Я адчуў, што цётка ўжо не адпусьціць гэтай балючай для яе тэмы, і каб усё ж вырашыць, што рабіць далей, папрасіўся глянуць на кнігазбор.

– Зрабеце ласку, – адказала яна й задумалася пра нешта сваё, а айцец Казімер тымчасам накіраваўся некуды ў глыбіню двара.

Бібліятэка была не такая вялікая, як уяўлялася са словаў пані Алены. Расейская й польская клясыка, кніжкі з матэматыкі, а далей “Живописная Россия” Кіркора, нейкія часопісы, карацей, усё тое, што зазвычай ёсьць у бібліятэках адукаванае шляхты. Я ўзяў адзін з часопісаў і разгарнуў наўздагад:

“Толедо в то время был сборным пунктом магиков и волшебников... В XII и XIII столетиях там больше, чем где-либо в Европе, процветала математика. От математики в испанских городах до магии один только шаг... Спаланцо под руководством отца тоже занимался магией. Он вскрывал внутренности живот-

ных и собирал необыкновенные травы...”*

Фраза была падкрэсьленая чырвоным алавіком. Я глянуў, хто аўтар, згадаў словы цёткі пра пісьменьніка Чэхава й усміхнуўся. Трэба было нешта вырашаць. Але думкі ня йшлі... Іншыя часопісы таксама былі скрэсьленыя чырвоным... “Зрэшты, што я назалю? Яны мяне ня хочуць, а я як той добранькі Савачка... Ну, не. Хіба... спытаюся затрымацца на пахаваньне Ванды...”

На двары пад старым разгалістым ясенем корпаўся з рыдлёўкай Габрусь.

– Значыць, вырашылі хаваць ля хаты?

– Ля хаты, паночку, дзе ж яшчэ? – стары прыхінуў рыдлёўку да дрэва й пацёр стамлёныя далоні. – На могілкі далёка, дый небяспечна. Рану, канешне, схаваюць... А што як устане ўначы? Там жа не ўпільнуеш, а тут Бог дасць, – і ён, пазіраючы ў неба, пераксьціўся.

– А што, труну ўжо зрабілі?

– Дзе там, паночку, але пані загада-

---

*Таледа ў тыя часы быў зборняй магаў і чараўнікоў... У XII і XIII стагодзьдзях там больш, чым дзекольвечы ў Эўропе, квітнела матэматыка. Ад матэматыкі ў гішпанскіх местах да магіі ўсяго адзін крок... Спялянца пад бацькавым кіраўніцтвам таксама займаўся магіяй. Ён трыбушыў жывёлаў і зьбіраў незвычайныя зёлкі.

ла спачатку дол, пакуль там памыюць, прыбярुць... памерлую, дый мне так лепей. Крый Божа дождж.

– А хто будзе рабіць труну? – не сунімаўся я.

– Труну, паночку? Дык хто ж будзе? Больш няма каму...

– Я ёй не радня, магу дапамагчы.

– Ня панская гэта праца, – і ён зноўку схіліўся выграбаць жоўценькі, як сьпелы колас, пясочак.

“Навошта я гэта сказаў? Адкуль нават такая ідэя бралася? Судзьдзя – трунар. Каму сказаць – не павераць”. Але нешта ўсярэдзіне падказвала, што паста нова дапамагчы была слухная. Нешта мне ва ўсім гэтым не падабалася. Крывасмокі... Забойства... Патаемнае пахаваньне...”

Я падняўся на ганак і зайшоў у гасьцёўню. Ванда была ўжо прыбраная. Яна ляжала на лаве са сьвечкай у руцэ, і я здзівіўся, што побач нікога не было. Нашыя звычаі забараняюць пакідаць нябожчыка на самоце. Я пераксьціўся й падыйшоў бліжэй. Сеў на ўслон. Угледзеўся ў дзявочы твар: шэрыя, крыху выгнутыя густыя бровы, зграбны нос... “І як жа ты нарвалася, дзяўчынка? Якім коштам патрапіла ў лапы вупару? І што рабіць цяпер мне? Ніякі суд не паверыць. Не з чу-

жых словаў ведаю... Дый я не паверыў бы"... За сьпінаю рыпнулі дзьверы. Я хацеў азірнуцца, але незразумелася сіла прыкула мой позірк да дзяўчыны. Паміж лапатак прабег халадок. Я адчуў, як нехта альбо нешта бязгучна набліжаецца да мяне, і сьціснуўся ў чаканьні. Найбольш чужую прысутнасьць чамусьці адчулі ногі. Іх пачало выкручваць, як некалі ў школе, за момант, як мяне, не гатовага да заняткаў, выклікалі адказваць. Нарэшце нешта мяккае дакранулася маіх лытак, і я апусьціў-такі позірк...

Вялізны чорны кот, нават не зірнуўшы ў мой бок, неяк засяроджана прайшоў да нябожчыцы, скокнуў на лаву, прымацьціўся ў ейных нагах, соладка пазяхнуў ды ўтаропіўся ў мяне вялізнымі жоўтымі вачыма. "Зьдзівіўся Саўка, бо ведама, што каты мёртвых ня любяць" – згадалася раптам Габрусёва легенда. Я йзноў зірнуў на Ванду, і мне падалося, што ейныя павекі ўздрыгнулі, потым яшчэ раз... Тут не магло быць памылкі. Я пацягнуўся рукой да ейнага твару... У хаце пацямнала. Мае пальцы дрыжэлі. Паветра пакінула грудзі, лёгкія апалі некуды ўніз і не даваліся ўдыхнуць. Цяпер выразна было відаць, што павекі нябожчыцы дрыжаць, а ямкі вачэй напаўняюцца чырвонай вільгацьцю... Яшчэ раз рыпнулі дзьве-

ры. Я адторгнуў руку й азірнуўся. У сьвятліцу зайшоў Габрусь, пераксьціўся, падышоў бліжэй, азірнуўся, сеў.

– Даруйце, паночку... Можа ня трэба казаць, але больш няма каму...

– Што сталася?

– Дык я ж і кажу, што больш няма каму, толькі вы ды я – не радня... Можа ня варта чакаць той ночы? Уначы яны моцныя, а ўдзень як дзеці. Уначы мы зь імі ня зладзім.

Толькі цяпер я заўважыў, што ў руках старога быў калок. Невялікі, санты-мэтраў трыццаць даўжынёй і таўшчынёй з рулю бярданкі калок, заостраны на канцы.

– Ты што, Габрусь?

– Дык прыйдзе ж уначы, далібог прыйдзе! Чуе маё сэрца, паночку, ня справімся.

– А што як яна сапраўды памерла?

– То што ж? Памерламу гэта ня ў шкоду, а жывым жыць трэба.

Я завагаўся. Найгорш было тое, што ніякае шляхоцкае выхаваньне не падказвала, як трэба трымацца ў такіх выпадках. Па-свойму Габрусь меў рацыю, але, зь іншага боку, ягоная ідэя мела ў сабе столькі зладзейства, што думкі рассыпаліся й ніяк не маглі прыйсьці да нечага аднаго, апрача, што пастанову павінен

прыняць я. На шчасьце, ззаду пачуліся крокі, і ў пакой увайшла кухарка.

– Дзякаваць Богу, вы тут... Пані Алена загадала мне сядзець ля Вандачкі, але я мусіла на двор... І як жа гэта магло стацца, такая маладая, я ж яе так любіла, – старая заплакала, і я зразумеў, што яна нічога ня ведае пра начныя прыгоды, – а якая была ласкавая. На кухню прыйдзе, абдыме за шыю, ты, кажа, Паўліна, цудоўная, хаця й недалёкая.

– Недалёкая?

– Так, паночку. Тут жа да Пятрылавічаў і дзвюх вёрстаў няма.

– А дзе пані Алена?

– У пакоях. Напэўна, зараз прыйдзе.

– А іншыя?

– Дзеці сьпяць. Ксёндз сьпешна ў Дзераўное паехаў узяць што трэба. Якраз да вечара вярнуцца пасьпее... Сьмешна выглядаў у сутане а верхам, даруй Божа.

– Сьціхні ты, – ськнуў на яе Габрусь, – знайшла што сказаць.

– Ды я што ж, я ж нічога, – заплакала кухарка й ужо празь сьлёзы, згледзеўшы ката, дала яму: – А-псі-ік! Каб цябе! Даруй Божа!

– У нас такога няма, – глянуўшы на чорнага, прашаптаў да мяне стары.

– Ня слухайце вы яго, паночку. Учора ўвечары Вандачка й прынесла...

А цяпер во яе няма, а ён сядзіць.
А-псі-ік!

Кот не варушыўся. І калі Паўліна паспрабавала сьпіхнуць яго, ён пусьціў у ход кіпцюры. Старая адхапіла руку, на якой зазіхцелася цёмна-барвяная кропля.

– Ах жа ты, паскуда!

Кропля скацілася й упала на падлогу. Габрусь кінуў на мяне дужа сэнсоўны позірк, а я пасьпяшаўся глянуць на рану... Глядзець не было чаго. Белая нітка на смуглявай руцэ – і толькі. Нават скура не прадзёртая. Тады адкуль жа кроў? Я глянуў на нябожчыцу, але бачаная раней у ейных вачох чырвоная вадкасьць зьнікла.

Тымчасам за сьпінай рыпнулі сходы, і ў пакой спусьцілася гаспадыня:

– А што, айца яшчэ няма?

– Адкуль жа, панечка, – адказаў Габрусь, – хіба толькі да вячэры. У Дзераўное ж, самі ведаеце...

– А труна?

– Яшчэ й ня браўся.

– Дык вазьміся... Ты ж, Паўліна, пабудзі дзяцей... Досыць спаць... Хай прыйдуць... А вы, – цётка пачакала, пакуль мы засталіся адны, – не зьяжджайце... Калі можаце...

– Ды я й не зьбіраўся. Найперш праз Ванду. Ды й пану Эдмунду абяцаў.

– Пакіньце... Лепш скажэце, што, вы думаеце, будзе сёньня ноччу?

– Нічога... Я чамусьці давяраю словам гэтага Дыбы. Напэўна, пры жыцьці ён трымаўся сказанага... Думаю, спакойна будзе, ціха. Дый айцец Казімер чытаць будзе, – адказаў я й у памяці чамусьці ўсплыло: “Пусть три ночи молится по грешной душе моей. Он знает...”*

– А Фэлікс паможа, як трэба.

– Не, мама, – пачулася раптам са сходаў, – няхай дзядзька сам чытае, а ня хопіць сілаў – хай Бог дапаможа.

– Што сталася? – Голас цёткі Алены дрыгнуў, і я раптам зразумеў, які цяжар абрынула жыцьцё на гэтую яшчэ не старую шляхцянку. Іншая парынула б у адчай, пачала б наракаць на лёс, а гэтая маўчыць, трывае, жыве паводле нейкага свайго, толькі адной ёй ведамага пляну, нейкага свайго патаемнага раскладу, нязнанага закону, у якім знаходзіцца месца ўсяму, што адбываецца навокал. Яна нават не загаварыла са мной пра пана Эдмунда, якога яшчэ колькі гадзінаў таму мы разам баранілі ад ягонай сям’і. Чаму? Ці яна, таксама як і я, ня можа даць рады пачуцьцю, што змусіла нас узяць бок вупара, ці яна ведае гэтае пачуцьцё? Зрэш-

---

*Хай тры ночы моліцца за грэшную душу маю. Ён ведае...

ты, са мной усё больш-менш зразумела. Мой інстынкт узяў бок гаспадыні, і кулак супраць Стася быў толькі несъядомым працягам ейнага супраціву... А можа яна папросту дурная баба, якая ўбачыла мёртвага а жывога й паверыла вачам сваім? Гэтая думка, напэўна, заехала мне аплявуху, бо цётка, не дачакаўшыся адказу ад Фэлікса, уважліва глянула ў мой бок:

– А што з вамі? Вы часам не захварэлі? У вас твар чырвоны, як у...

– Нічога, дзякуй. Гэта... бывае, – схлусіў я й накіраваўся да дзвярэй, у якія акурат перада мной высльізуў Фэлікс, – трэба пабыць на паветры й усё.

IV

На беразе Вусы было ціха й утульна. Сеўшы пад ніцую бярэзінку, я, здавалася, толькі на хвілю прыснуў, але, ачуўшыся, убачыў, што сонца ўжо села. Над вадой паслаўся белы саян туманоў. Недзе на тым беразе, на абалоні, чуўся вясёлы сьмех – гулялі русалкі. Я часту назіраў іх на беразе Начы й таму падзівіўся, як здалёк яны падобныя на нашых прыдзвінскіх. Праваруч далей ледзь палымнела цяпельца. Выглядала, што нех-

та з зацятых вудалёў сённяя абавязкова патрапіць у цянёты прыгажуняў і знойдзеца за пару-другую дзён нашчэнт заказытаным, але, магчыма, яшчэ жывым, ды безнадзейным.

З рэчкі цягнула золкаю прахалодаю. Я мацней захінуў на грудзёх палітон. Ісьці ў маёнтак не хацелася. Стомная мляўкасьць расплывалася па цэле салодкай прагай адпачынку. Яшчэ ніколі ў маім жыцьці содні не былі такія доўгія й такія поўныя на падзеі. Недзе бухнуў пугач. З далёкай балаціны адазвалася да яго гібейла, а зусім побач пачуўся плёскат вады. Можа сом, а можа й Вадзянік гуляў у халодных плынях.

Трэба было йсьці. Цалкам гатовы быў устаць, я раптам пачуў, як недзе за сьпінай луснула галінка, — нехта йшоў да ракі. Найчасьцей зманнае прадчуваньне гэтым разам не падвяло, і я ня надта здзівіўся, калі пабачыў у месяцовым сьвятле хударлявую постаць Фэлікса.

Хлопец выйшаў на строму, хвіліну пастаяў, зьняў зь сябе крыжык, які на момант адбіў зыркае сьвятло месяца, патрымаў яго ў руцэ й, размахнуўшыся, шпурнуў у халодныя воды... Два кажаны нажніцамі крылаў крамзанулі паветра. Кавалак цемры трыніцай апусьціўся на

плечы маладзёна, які шыбаваў ужо ў бок маёнтку.

— Фэлікс!

— Дзядзька Антон? Што вы тут робіце?

— Ды вось іду да рэчкі. А ты?

— У хаце цяжка. Ванда ж мая най-лепшая сяброўка.

— Была.

— Была? Так, была... А вы даўно тут?

— Ды кажу ж, што толькі йду.

Фэлікс з палёгкай уздыхнуў. Напэўна, хлопцу ўсё ж хацелася, каб ніхто не заўважыў яго нага ўчынку, і я “не заўважыў”. Далей ішлі моўчкі. Ля старой гаспадарскай хаты ўвайшлі ў двор. Спыніліся.

— Не магу.

Я маўчаў. Зьявілася адчуваньне, што Фэліксу трэба адкрыцца альбо папросту выгаварыцца, і скажы я цяпер слова, ён замкнецца надоўга. Нават бязьвіннае пытаньне “Што?” магло конча адбіць у яго ахвоту гаварыць. А хлопец, відавочна, чакаў гэтага, каб мець магчымасьць буркнуць нешта ў адказ і сысьці. Ён ужо шкадаваў пра сваё “Не магу” й адначасна спадзяваўся пачуць мой голас. Барацьба ў ягонай душы адбівалася ў адвольных рухах: ён рабіў паўкроку ў бок маёнтку, вяртаўся, разы са два страсянуў пясьці, сьцепануў плячыма.

— Не магу. Яна там. Халодная, апошняя... Вы думаеце, чаму Стась стрэліў? Ён ведаў, што яна п'е, а яна ведала, што ведае ён. Стась стрэліў са страху... Ён ня надта спадзяваўся на крыж... А я верыў... Але ж вы бачылі, што крыж не дае рады ... Я разумею: брат, Ванда, але чаму я? Навошта такія выпрабункі мне? Д'ябал, калі ён ёсьць, прымае адразу... І гэта не мае словы... А што, вы думаеце, сацыялісты? Я сустракаў іх у Вільні. Яны што — напраўду ня вераць у Бога?.. Ці можа яны ўжо сустракаліся з вупарамі?

— А што табе сказаў пан Дыба?

— Сказаў, што ўсё будзе добра, — адвёў вочы хлопец. — А вам навошта?

— Я абяцаў вашаму бацьку...

— Цікава, што б вы паабяцалі яму цяпер? — Нэрвовая ўсьмешка мільганула на ягоных вуснах, і я падумаў, што ня маю адказу. На шчасьце, дзьверы ў маёнтку адчыніліся:

— Фэлікс! — нягучна паклікала пані Алена.

— Ды мы тут зь дзядзькам Антонам...

— Хадзеце ў хату. Ноч на двары... Там у кухні сякая-такая вячэра.

— А што айцец Казімер? — запытаўся я й заўважыў тую самую ўсьмешку Фэлікса.

– Адпачывае. У яго цэлая ноч наперадзе...

Мы ўвайшлі ў маёнтак. У чырвоным куце сьвятліцы, ужо ў труне, ляжала Ванда. Побач сядзелі Альдона, Ядзя, Казік, Ігнась і Ўладзя. Прыхінуўшыся да сьцяны, стаяў Габрусь. Мне падалося, што пад маскай жалобы стары хавае прытоены спакой. Няўжо ўсадзіў-такі кол? Я падышоў да нябожчыцы й уважліва прыгледзеўся. Твар заставаўся “жывы”, а пад грудзямі зьлева нават не было намёку на нешта лішняе. Тугаватая сукенка роўненька абдымала дзявочы стан.

Фэлікс быў ужо на кухні. Голад, які апанаваў мяне яшчэ па дарозе ад рэчкі, адступіў. Я ўзяў шклянку гарбаты:

– А дзе Стась?

– Ляжыць у ложку. Яго ванітуе, – адказала цётка Алена, падкладаючы сыну скрылёчкі каўбасы.

– Можа трэба па лекара? – недарэчы запытаўся я, і Фэлікс адразу ж пагардліва хмыкнуў, але цётка не зьвярнула на гэта ўвагі, як, зрэшты, і на мае словы. Яна толькі цяжка ўздыхнула й пайшла ў сьвятліцу.

– Слухай, шчанюк, – узяў я за вуха маладзёна, – ты можаш хмыкаць дзе заўгодна й на каго заўгодна, але на мяне –

нідзе й ніколі. Калі б ты быў старэйшы, я давёў бы табе гэта ў іншы спосаб, а пакуль ты яшчэ гаўнюк, хаця й са шляхты, я дарую табе гэтую памылку. Ты чуў?

– Пан Дыба сказаў, што мяне чакае вялікі лёс, – нечакана адказаў Фэлікс, вызваліўся з маіх рук і дадаў: – Гэтага досыць, каб пакінуць мяне ў спакоі?

– Ад лёсу не ўцячэш. А вось ад шляхотнасьці можаш.

– Дзякуй за навуку, спадару Антоне.

– Няма за што, – і я падаўся сьледам за цёткай. Сеў побач зь ёй пры труне. Гэтае: “спадару Антоне”, прымальнае для мяне зь іншых вуснаў, цяпер насцьцяржыла. Крыжык, Дыба, сацыялісты, спадар... Выглядала, што хлопец кідаўся, апантана шукаў сябе й не знаходзіў. Трэба, напэўна, вярнуцца, пагаварыць... Але што я яму скажу? Што сьвятар зь яго не атрымаецца? Што Дыба вупар, а сацыялісты – гаўно, ці што спадар гэта не прафэсія й не любамудрасьць? Не, я ў сама-тужныя пэдагогі ніколі ня шыўся й ня буду. Калі чаго патрабуе – сам запытае.

– Хаваць будзем заўтра, – ціха, менш як напэўногласу, сказала да мяне цётка Алена.

– Як заўтра?

– Каб не было непатрэбнага розгала-су. Дойдзе да гімназіі – хлопцы могуць

не давуцьца. А яшчэ, крый Божа, прыедзе сьледзтва. Што мы ім казаць будзем?

– А як пазьней прыедзе?

– Скажам – самагубства. Айцец Казімер у касьцельную кнігу запіша, ды й вы, дзеля пэўнасьці, свой подпіс чырканяце. Суд і касьцёл – не абы-што, можа неяк абыйдзеца.

– Сьледзтва можа прызначыць эксгумацыю. Такое хуткае пахаваньне таксама досыць падазронае.

– Тады ўся надзея на вас... Няўжо ў законе няма ніякай дзюркi?

– Тут ня так ад дзюркi, як ад абставінаў...

– Дык што ж рабіць?

– Рабеце, як надумалі. – Я ўпершыню бачыў гэтую жанчыну ўстрывожанай, крыху разгубленай, але недзе ўнутрана пэўнай, што выйсьце заўсёды ёсьць. Мне падабалася ейная напорыстасьць, ейная разважная, але напраломнасьць, якая крэсьліла натуру незвычайную, здольную да безагляднае рызыкi, ды ўсё ж на нейкім трывалым невядомым мне грунце. Прызнаюся, я на момант нават згадаў колішні калядны аповед пана Эдмунда й уявіў яе ў ложку. “Не падыходзь. Нічога не кажы, а толькі слухай”. Напэўна, тут ейны муж казаў праўду...

Між тым, стома пачынала пакрысе

агартаць маю істоту. Пайсьці было няёмка, і я намагаўся трымацца. Заснуць ля труны – благая прыкмета. Нельга дзяліць сну зь нябожчыкам... Ціха ўсталі й пайшлі наверх Ігнась і Ўладзя, потым Альдона. Казік і Ядзя пра нешта шапталіся. Плюскаў чырвонымі ад недасыпу павекамі Габрусь, які мог бы даўно ўжо пайсьці да сябе ў каморку, але чамусьці марудзіў. Цётка адышла да вакна й размаўляла з ксяндзом, які колькі хвіляў таму зайшоў у сьвятліцу й цяпер раз-пораз кідаў позірк у мой бок ды згодна хітаў. Фэлікса не было. Няўжо яшчэ ня скончыў есьці? Нешта даўгавата. Трэба схадзіць глянуць ды ўзяць шклянку гарбаты... Гэта была апошняя мая думка перад тым, як нехта асьцярожна дакрануўся майго плечука:

– Ідзеце кладзецца.

Я расплюшчыў вочы й зразумеў, што добра прыснуў, бо ў сьвятліцы цяпер былі толькі я ды айцец Казімер.

– А дзе Фэлікс?

– Сьпіць, напэўна, – адказаў ксёндз.

– Вы таксама мусілі б адпачыць.

– Бадай што.

– Вам пасьцялілі наверху... Даруйце: гэта быў пакой Ванды. Зрэшты, я таксама там адпачываў... У іншых пакоях пасьля мінулае начы такі балаган...

– А дзе астатнія?

– Яны ў спальні Фэлікса. Якраз празь сьцяну ад вас будуць. Калі што якое – будзіць трэба... Нават Габрусь папрасіўся на версе ў калідоры легчы.

– Ну, дык я пайду.

– Вядома, вядома. Трэйці пакой праваруч ад сходаў.

– Дзякуй. – Я падышоў да труны. Трэба было б памаліцца, але малітва нават не прасілася. Ды й Ванда выглядала так, нібы толькі прылегла адпачыць зь недарэчнаю сьвечкаю.

Ксёндз тымчасам разгарнуў кантычку, і я скраем вуха злавіў, што ён чытае нешта зусім іншае, ніж належыць:

– Рапува-рапува, пыш, пыш – дагары. Зьявіся! На глог, на ядловец, на перасловец у рана-раненька. У рана-раненька як выйдзе Ярыла на дзень на бяленькі, што ночка накрыла раскрыць паціхеньку. Зьявіся!

Толькі пасья гэтага пайшлі належныя малітвы. Выглядала, што сьвяты айцец гатовы быў зьвярнуцца да каго заўгодна, абы вытрываць гэтую ноч і хоць на нейкі час змагчы страшную сілу, што прыйшла ў хату паноў Дзяржынскіх... Цікава, ці так было заўсёды, ці толькі пасья мінулае начы? Я ўпотаі зірнуў на ксяндза. Той, цалкам аддаўшыся сваёй справе, ужо, здавалася, ня бачыў нічога

навокал. Ягоная й без таго высокая постаць здавалася яшчэ даўжэйшая, твар зрабіўся гладкі й прасьветлены. Ён не глядзеў у тэкст, ён чытаў на памяць, шчыра, упэўнена, натхнёна... Я яшчэ раз глянуў на нябожчыцу й падаўся да сходаў...

V

Сон прыходзіў кавалкамі. Трывожныя думкі адганялі яго, а стамлёнае цела клікала, вяртала й не магло ўтрымаць. Я запаліў свечку, узяў са стала часопіс, зірнуў на ўжо знаёма скрэсьлены чырвоным алавіком тэкст:

“О, если бы она была мертвой! Живую я ее не выдам, нет! Но я выдал бы ее мертвой! Я обманул бы тех старых проклятых ворон и получил бы от них отпущение!”*

Божачкі! Няўжо ў гэтай хаце няма ніводнае прыстойнае кніжкі? А можа яны раскладзеныя паўсюль наўмысна? Можа быць, гэты Чэхаў... Не, трэба супакоіцца й яшчэ раз пастарацца заснуць. Свечка

---

* О, каб яна была мёртва! Жывую я яе ня выдам, не! Але я выдаў бы яе мёртвую! Я падмануў бы тых старых праклятых варонаў і атрымаў бы ад іх прошчу!

затраскатала, зайскрылася, нібыта на кнот упала сьляза ці кропля крыві. Чаму сьляза? Думкі блуталіся, сьвятлелі, абрыналіся некуды ў чорную бездань, ірваліся да сьвятла й згаралі. Я загасіў сьвечку. Цяпер яны гарэлі ў промнях месяца, што бруіліся праз шыбіну й падалі на шэрыя палавінкі дзьвярэй.

Змучаны парай гадзінаў такой барацьбы, я ўжо хацеў быў пусьціцца на пошукі славутай вішнёўкі, як раптам аднекуль зь цёмнага кута пачуўся слабы, падобны да далёкага дзіцячага плачу, голас. Напружаны слых лавіў ягонья кволыя ноткі, а тыя пакрысе мацнелі, аж пакуль ня стала зразумела, што гэта сьмех. Здавалася, недзе далёка-далёка дурэюць дзеці. На стале з трэскам успыхнула сьвечка. Сэрца шалёна закалацілася. Рука паднялася грымнуць у сьцену й абудзіць хату, але застыла на паўдарозе... У дзьвярох узьнікла Ванда:

— Я не магу заснуць. Там сьвечкі й дзядзька Казімер без канца балюча гаворыць.

Словы гучалі так будзённа, што ў іншых умовах я ні на момант не засумняваўся б, што перада мною звычайная жывая дзяўчына, якую яшчэ нават не пачалі наведваць палкія начныя фантазіі.

— Зусім нядаўна тут быў мой пакой.

Гэта так цяжка губляць свой пакой. Ты чуеш?

Я ўжо хацеў быў азвацца, як зь цемры пачуўся іншы голас:

– Так, Ванда.

– Ага. Я ведала, што ты прыйдзеш.

– А хіба я мог не прыйсьці?

– Мог.

– Але ж ты клікала, – голас наблізіўся, і я ўбачыў на асноведзі залітага месяцовым сьвятлом вакна постаць Фэлікса.

– Так. Я клікала. Але ты мусіш мне паабяцаць, што больш ніколі ня пойдзеш на мае словы... Сёньня я яшчэ не зусім іхная. Патрэбны час, і я нават ня ведаю, калі стану зусім небясьпечнай.

– А ўсё Стась – прыдурак. Як ён мог.

– Пакінь. Ніхто з нас ня ведае, што ён можа... Нават пан Дыба... Вось ты хіба ведаў, што можаш прыйсьці сюды? Заўтра ты нават не згадаеш нашай сустрэчы, бо насамрэч ты цяпер сьпіш, і тое, што я скажу, будзе ў табе не маімі словамі, а тваёй ведай. Тваё цела ляжыць у ложку побач з Уладзікам... Ніхто ня ведае, што ён можа.

Толькі цяпер я заўважыў, што Фэлікс і сапраўды як бы не зусім Фэлікс. Ягоная постаць вагаецца, зьлёгка расплываецца, трымціць. Гэта не гульня начных барваў

альбо маёй спалоханай мроі, гэта сапраўдны чалавек-дым ці чалавек-туман.

– Але мы тут не адны, Ванда. Бачыш, як спалохана глядзіць на нас дзядзька?

– Бачу. Пан Дыба казаў, што ў яго моцны абярэг – грабіна Нбдашды.

– Нбдашды?

– Так. Яна з найвышэйшага кола другога роўню. Гэта значыць, належыць да тых, хто не займаюцца зямнымі справамі самі, калі на тое няма вялікай ахвоты альбо добрай ідэі, як у пана Дыбы.

– Пан Дыба сказаў, што мяне чакае вялікі лёс, – паўтарыў ужо чутае мною Фэлікс.

– Напэўна, так і ёсьць. Усім нашым загадана цябе не чапаць. Мы з татам пакуль у апошнім роўні найніжэйшага кола. Мы – паляўнічыя. Калі табе прызначаны вялікі лёс – нам можа пашэнціць перайсьці ў сярэдняе кола. Гэта залежыць ад таго, як ты выканаеш сваё наканаваньне.

– Але што я мушу рабіць?

– Пра тое мне не казалі. Я й так нагаварыла лішняга, бо мусіла перадаць толькі, каб ты йшоў як ідзеца.

– Ну ўжо – не! Я буду йсьці, як лічу патрэбным. Але дзякуй, сястрычка.

Пасьля гэтых словаў Фэлікс пачаў распушчацца ў паветры, а Ванда паплы-

ла ў бок дзвярэй і, раней чым я адважыўся хоць нешта зрабіць, зьнікла...

Першай маёй думкай было кінуцца ў сьвятліцу, але перад вачыма раптоўна паўстаў вобраз айца Казімера з пракушанай скрываўленай шыяй. Божачкі! Навошта мяне сюды панесла?! Сядзеў бы сабе ў Дзічках. Там ціха, утульна. Там усё зразумела й няма ніякіх вупараў! Уцякаць... Гэтая думка шторааз мацней гучала ў сьвядомасьці. Я борзьдзенька апрануў нагавіцы, схапіў кашулю, але пальцы ня слухаліся й гузікі ніяк не хацелі лезьці ў пяцелькі. Ат! Якая розьніца! Расхрыстаны, я кінуўся да вакна, двойчы ірвануў палавінку, але тая нават ня рыпнула. За трэйцім разам рама падалася, выгнулася, і на падлогу пасыпалася шкло. Дзякаваць Богу, пасьпеў захінуцца й параніў толькі рукі. А зьнізу ўжо нехта бег па сходах на дапамогу.

– Вас жа прасілі не чапаць вокнаў, – кінуўся да мяне ад дзвярэй айцец Казімер. – Моцна параніліся?

– Ня ведаю, – злосна буркнуў я, аглядаючы скрываўленыя пальцы.

– Хацелі ўцякаць?

– Даруйце.

– Маглі б здагадацца, што рамы закалочаныя.

— А што загадаеце рабіць? Маліцца? Шмат вам дапамаглі вашыя малітвы? Ды вы мінулае начы пра іх і не згадалі... Затое гэтай ноччу, напэўна, пераканаліся ў іхнай сіле.

— Вы пра што?

— Пакуль вы там прамаўлялі да Бога, Ванда разгульвала па хаце!

— Вы звар'яцелі!

— А вы б не звар'яцелі? Ніхто нават не падумаў даць мне на ноч хаця б якую зброю.

— Навошта? Яны ня прыйдуць... Вы ж чулі: учорашняй ноччу была памылка... Зрэшты, маглі б самі ўзяць. Стрэльбы не замкнёныя, нажы не схаваныя. Асінавых калоў Габрусь найменш тузін настругаў... Да таго ж на вас абярэг... Як рука?

— Скуль вы ведаеце?

— Пляменьніца сказала... Я ведаю, што яна была ў гэтым пакоі. Але што я мог зрабіць? Устала й пайшла. Я перад ёй крыж, а яна толькі ўсьміхнулася, маўляў, ну што вы, гэта нават не абярэг, вось у дзядзькі Антона — іншая справа, і пайшла. Я сьледам. Пад дзвярыма стаяў. Усю гаворку чуў, толькі не разабраў, з кім яна гаварыла.

— З Фэліксам.

— Во яно што! Але пачакайце, як з Фэліксам?

– Ня ведаю як. Падшыванец зьявіўся й сплыў.

– Бачу, вы пра яго не найлепшай думкі.

Я змаўчаў. Пра крыжык казаць не хацелася, пра вялікі лёс – таксама. Кроў на пальцах пачала падсыхаць, а значыцца, вялікіх ранаў не было. Ксёндз запаліў сьвечку, зазірнуў у разьбітае вакно, прайшоўся па пакоі:

– Я вось усё думаю, чаму яны абралі менавіта менавіта гэтую дзяўчынку?

– Не варушы гаўно – сьмярдзець ня будзе... Вы толькі гляньце, што яна чытала. – Я падыйшоў да стала й узяў кніжку. На маё здзіўленьне, гэта была Біблія, але адступаць не выпадала, і я разгарнуў наўздагад. Вядома ж, чырвоны алавік пахадзіў і тут: ...bezlitosne zabijanie dzieci, krwiożercze - z ludzkich ciał i krwi - biesiady wtajemniczonych spośród bractwa...*

– Цяпер разумею, – сказаў айцец Казімер, – дзяўчына цікавілася рознымі крывавамі, нават ня ведаю, як і сказаць... У яе быў клёк на крыві...

– І ня толькі ў яе... Згадайце сваю ўчорашнюю размову ў касьцёле.

---

* Прыпавесьці Салямонавы. 12:5 ...бязьлітаснымі забойцамі дзяцей, і на ахвярных вучтах (бяседах) жэршымі вантробы чалавечага цела й крыві ў патаёмных сходках...

- Фэлікс... Вось чаму менавіта яго...
- Так.
- І Дыба, і цяпер гэтая.
- І Дыба, а яшчэ раней гэтая.
- Але чаму? Зь якога прынцыпу?
- Адно, што бачу: Фэлікс і Ванда – першыя народжаныя тут пасля Таганрогу дзеці, – адважыўся я вымавіць імя нябожчыцы.
- І што гэта, па-вашаму?
- Нічога. Проста іншага няма.
- Проста іншага няма, – паўтарыў айцец і пайшоў да дзэв'ярэй.
- Чакайце. У часе нашай апошняй сустрэчы з панам Эдмундам ён распавёў мне пра лекара Шванскага... Вы, напэўна, чулі гэтую гісторыю?
- Нават імя гэтага ніколі ня чуў, – здзіўлена глянуў на мяне сьвятар.
- Як ня чулі? – здзівіўся ў сваю чаргу я. – Ілья Шванскі гадоў зь дзясятак таму быў найлепшым лекарам у Івянцы. Займаўся вупарамі, выглядае, таму й загінуў.
- Займаўся вупарамі?! Загінуў? Далібог, першы раз чую!
- Магчыма, калі ад яго засталіся якія паперы, там нешта й ёсьць.
- Магчыма. Толькі ніякага Шванскага ў Івянцы ніколі ня было. Прынамсі за маёй памяцьцю. Зь дзяцінства там усіх ведаю.

Цяпер ужо я нічога не разумеў. Калі гісторыя са Шванскім – толькі прыдумка пана Эдмунда, тады навошта? А калі не – тады чаму? Цікава, ці ўсе тут заўважаюць мяне самога? Ці ўсе ведаюць пра маю прысутнасць і мой удзел, бо, выглядае, што й пана Дыбу, і Бруна, і вось цяпер Шванскага...

– А прозьвішча арандароў Дзяржынскіх часам не Капцэвічы?

– Часам не Капцэвічы... – Айцец Казімер павярнуўся да дзвярэй. – Трэба йсці наніз... Няможна так надоўга пакідаць нябожчыцу на самоце...

Калі празь некалькі хвілінаў я сышоў у сьвятліцу, ля труны, апрача сьвятара, былі Габрусь і... Фэлікс. Потым прыйшла й цётка Алена. Пачалі зьбірацца астатнія. Паўліна, якая ўвесь гэты час асьцярожна бразгатала посудам, таксама адклала працу, зайшла ў пакой і станула ля вушака.

Набліжалася раніца. Пырхнулі на вуліцы коні. Я насцьцярожыўся, але спакой астатніх неяк перадаўся мне. Бразнула клямка, і ў пакой зьявіліся тры змрочныя, старэйшага ўзросту чалавекі ў чорных магерках. Дзядзькі перажагналіся на нябожчыцу, цётка нешта шапарнула на вуха Габрусю, і той разам з Паўлінай павёў нечаканых мне візытантаў на

кухню. Па нейкім часе яны вярнуліся ў сьвятліцу. Падышлі да труны, лёгка ўзьнялі яе й панесьлі да дзьвярэй. Усе падаліся сьледам, і толькі я разгублена затрымўся ў чаканьні: хто возьме вечка, якое так і засталася стаяць прыхінутае да сьцяны. Загаласіла Паўліна. Нібыта крадком выцерла сьлёзы гаспадыня. Унурўшы галовы, сунуліся на двор астатнія... Чорны кот, які йзноў узьнік немаведама адкуль, неяк злосна ці то вастрў кіпцюры, ці то драпаў бялюткую накрўку. Я падышоў бліжэй. Сумневу быць не магло: апошні прытулак для Ванды Габрусь змайстраваў з асінавых дошак. Я зазірнуў за века. На сутыках аполкаў былі прымацаваныя галінкі вяхі, а ў верхняй частцы, недзе насупраць сэрца, бялеў востры, на палец, найменш трохцалёвы, асінавы кол...

Частка 5. ІЗНОЎ ФЭЛІКС

I

Пахаваньне прайшло як звычайна, толькі калі пачалі забіваць века, вялізны крумкачыска гучна прашамацеў крыламі над кустом бэзу ля хаты, ды нейкі невыразны гук пачуўся ці не з самой дамавіны. Габрусь (знайшоў сябра!) кінуў у мой бок выразны позірк: маўляў, чулі? – няма ёй назад дарогі, і, павярнуўшыся да аднаго з пахавальнікаў, ціха сказаў:

– Пацягні цьвік, відаць, на сучок трапіў...

Упалі на труну першыя жмені пяску. Спорна запрацавалі рыдлёўкі дзядзькоў. Пад канец стала відаць, што на ўзгорчак можа не хапіць. Галоднае жарало долу прагна глынала зямлю, і далакопы мусілі навярнуць крыху з бакоў, каб атрымалася хаця б якая магіла. У галаве паставілі крыж.

Нарэшце, усе падаліся за жалобны стол. Толькі стары пахолак пастаяў яшчэ крыху ля сьвежага насыпу, азірнуўся, выцягнуў з кішэні маленькую, нахшталт капшука, торбачку, рассыпаў зьмесьціва вакол магілы, ізноў азірнуўся ды пайшоў

даганяць іншых. На мой запытальны позірк Габрусь кінуў кароткае:

– Мак, паночку.

– Мак? Навошта?

– Знаная рэч ад вупара... Вакол магількі насыпеш, ён і пачынае лічыць. Пакуль макавінкі не пераліча, ад магільы не адыйдзецца.

– Ды ты, здаецца, і без таго абярэгаў наклаў.

– Лішнім ня будзе, паночку...

За сталом у гасьцёўні не хапала толькі мяне ды гаспадыні. Я сеў ля айца Казімера й ціха пацікавіўся, дзе цётка Алена.

– Пайшла на кухню разьлічыцца з пахавальнікамі.

– Дужыя дзядзькі, – сказаў я, каб неяк падтрымаць размову.

– Тры браты. І ўсе тры – нямыя. Зараз па шклянцы возьмуць, грошы атрымаюць і што, вы думаеце, зробіць?

У голасе айца мне раптам пачуліся даўна забытыя грэблівыя ноткі пана Эдмунда. Адказваць не хацелася. Куды ж зазвычай ідзе чалавек з жалобнымі грашыма, як не ў карчму. Трэба ж як сьлед памянуць адляцелую душу, забыцца на ўласныя турботы, паплакаць у няіснае рукаво камізэлькі. Скульля я яму адкажу. А яшчэ сьвятар! Не дачакаецца лішні

раз пацьвердзіць сваю дурную любамудрасьць.

– Прап'юць! – нечакана ўтачыўся Фэлікс.

– Э-а, – засьвяціліся вочы айца, – не прап'юць! У тым рэч.

Акурат у гэты момант у пакой увайшла цётка Алена, і размова спынілася. Бязь лішніх словаў нягучна памаліліся. Памянулі памерлую. Паціху пайшлі ад стала дзеці. Адзін толькі Фэлікс застаўся на месцы. Ён і парушыў няёмкае маўчаньне, што ўжо хвілінаў зь дзесяць панавала між намі:

– Дык куды ж яны падзенуць нашыя грошы?

– Мы тут пра пахавальнікаў гаманілі, – растлумачыў гаспадыні пытаньне айцец Казімер і адказаў: – Жабракам! Усё пойдзе ў торбы няшчасных і ўбогіх.

– Каб яны сталі шчаслівымі й багатымі?

– Не. Грашыма шчасьця ня купіш.

– Часам можна.

– Часам можна, – уллучыўся ў размову я, – але гэтым людзям не да шчасьця, пра якое думаеш ты. Іхнае шчасьце ў цёплым начлегу, лусьце хлеба й місцы капусты, яны...

– Скуль дзядзька ведае, у чым, па-мойму, іхнае шчасьце?

– Тады ў чым?

– Мне здаецца, што людзі падзеленыя на шчасьлівых і няшчасных наўмысна... Вось Ванда... Яна цяпер, можа, самая шчасьлівая.

Пасья гэтых словаў я міжволі напружыўся, скраем вока заўважыў, як уздрыгнула цётка Алена, як змяніўся з твару айцец Казімер. А Фэлікс па-цеце-руковаму закінуў галаву й працягваў:

– Якое шчасьце яна магла мець між нас? Можа гімназія, потым замужжа, дзеці, – ягоны твар успыхнуў ружовай хварбай, – і нарэшце ўсё адно сьмерць... А яна ўсё гэта памяняла на вечнасьць... Мама, ты разумееш, што тата й Ванда будуць жыць вечна? Нікога з нас ня будзе, а яны будуць. Нам усім варта зрабіць толькі крок! Адзін крок – і ты вечны! І во яно, шчасьце! І той шчасьлівы, хто зь імі. А іншая палова – гэта мы – чакальнікі шчасьця па сьмерці.

– Даруй яму, Божа! – прашаптаў айцец Казімер.

– А я не хачу шчасьця па сьмерці. Я не хачу вечнасьці для душы. Ды й дзе яна – душа? Што за ідэя вечнага цярпеньня? Хіба вам усім ня брыдка, не агідна жыць у бясконцай пакоры, каб зьвесці жыцьцё да існаваньня ў выглядзе душы... А што потым? Вечнасьць дзе? І чаму гэта варта?

– Фэлікс! – Пані Алена нэрвова прайшлася па пакоі.

– Што, мама, – нібыта збудзіўся ад сну хлопец, і мне падалося, што вось зараз ён стане тым самым Фэліксам, якога любяць і ведаюць у гэтай сям’і. Але сталася зусім інакш: твар маладзёна пачаў набываць васковае адценьне, зрэнкі звужыліся да маленькай чорненькай кропачкі, а вусны прыбляклі. У голасе зьявіліся нячутыя ад яго дагэтуль, але надта ж падобныя да Дыбавых, сіплаватыя ноткі. Гэта быў зусім іншы чалавек, і прамаўляў ён, відочна, ня той лёгкай, якую маглі нарадзіць думкі ў такім маладым узросьце:

– Вось вы патрапіце ў рай. І што далей? Якая карысьць будзе з вашага там існаваньня? А нехта апынецца ў пекле. Хіба гэта ня тое самае?.. Маўчыць? Ня маеце што сказаць?

– Маем! Толькі ад пачатку трэба, каб ты супакоіўся.

– Супакоіцца мусіце вы ўсе, мама. Ваш шлях цьмяны, а мой – слухны; бо ўсё, што я ні зраблю, будзе належным...

– І што ж такое належнае ты наважыўся зрабіць найперш? – запытаўся айцец.

– Найперш я вазьму шлях дзядзькі Антона. Зраблюся патрыётам усяго тутэйшага й уратую гэты край.

— Ператворыш народ у вупараў? — пацікавіўся я.

— Навошта? Яны ж адвеку няшчасныя. Я буду бараніць іх, і толькі абраныя атрымаюць з маіх рук вечнае шчасьце.

— Што ён кажа!? — узняла вочы ў неба гаспадыня.

— Супакойцеся, — наблізіўся да цёткі сьвятар, — вы ж самі чуеце, што гэта нейкае трызьненьне п'янога драмадэра. Дзіцячая натура ня ў стане вытрываць столькі.

— Дзіцячая натура, — раптам перадражніў айца Казімера Фэлікс, — гэта ў вас дзіцячыя натуры! Гэта вы чапляецеся за нейкую старую лухту, нейкае збавеньне ад грахоў. А хіба той, хто забіў ці ўкраў — грэшнік? Ён жа проста няшчасны, якога можна зрабіць шчасьлівым... Дзіцячая натура...

— Фэлікс! Гэта ўжо занадта! Ты мусіш добра перадумаць свае словы, — цётка Алена рашуча падыйшла да сына. Я ўжо чакаў пачуць важкую аплявуху, як жанчына раптам выразна паменшала ростам, сьціснулася, разгублена глянула на нас з айцом і дрыжачым голасам дадала: — Мне страшна за цябе, сыноч...

— Ды ну вас усіх! — Сыноч устаў з крэсла й пакрыўджана пайшоў да дзьвярэй у двор.

Звычайна ў кніжках пасьяля такіх сцэнаў жанчыны губляюць прытомнасць. Магчыма, гэта так і ёсць, але толькі ня ў нас:

– Фэлікс! Ты мусіш вярнуцца й перапрасіць!

– Ат!

– Добра, што ня бразнуў! – сказаў сьвятар, калі дзьверы за маладым нахабнікам зачыніліся.

– Зараз астыне й вернецца. Гэта бывае.

– Часта? – пацікавіўся я.

– Штараз, як нешта глыбока не пагонаму... Апошні раз узлаваўся на Габруся за тое, што той зрэзаў у двары асінку, маўляў, была ягоным любімым дрэвам... Але я думаю, – цётка прыцішыла голас і азірнула на сходы, – я думаю, ён папросту знэрваваны. Сьмерць сястры, начны бой... Ды што я вам кажу... Можна б вы зь ім пагаварылі, пане Антоне?

Я здзіўлена глянуў на гаспадыню, але не пасьпеў нават разявіць рот, як з вуліцы пачуўся стрэл. Мы выбеглі на ганак. У канцы двара стаяў з ручніцай Габрусь, а на зямлі, побач са сьвежай магілай, білася ў сьмяротных курчах і неяк па-чалавечы хрыпела вялізная чорная птушка.

– Што ты робіш? – крыкнула да старога цётка.

Стары глянуў на гаспадыню, спакойна ўклаў новы набой, злажыўся. У гэты момант аднекуль з-за ягонай сьпіны ўзьнік Фэлікс і схапіўся за рулю. Куля прасьвістала над нашымі галовамі. З вакна другога паверху пасыпалася шкло. Цётка Алена пачала асядаць на ганак, а мы з айцом кінуліся сунімаць маладзёна, які намагаўся вырваць у старога паляўнічага ручніцу.

– Стойце! – пачуўся раптам голас Альдоны.

Я азірнуўся. Усе дзеці былі на ганку. Хлопцы завіхаліся ля маці, а Ядзя, ухапіўшыся за сестрыну руку, шырокімі вачыма глядзела ў бок магілы. На месцы, дзе яшчэ хвілю таму канаў крумкачыска, цяпер ляжаў чалавек...

– О Божа, – прамармытаў ксёндз, – не хапала нам яшчэ аднаго нябожчыка, – і, павярнуўшыся да старога, клікнуў: – Габрусь!

– Ды, я што? Я ж нічога, – адказаў той і падбегам засьпяшаўся да ахвяры ды затрымаўся ля мяне. – Хто ж ведаў, што гэта... Верыце – не, паночку? Я з пуні выйшаў, а гэты мак дзяўбе, я крыкнуў, а ён нічога, ну я й смальнуў... Хто ж ведаў, што ня птушку страляю?..

Рана на грудзях незнаёмага, які ляжаў шырака раскінуўшы рукі, дымілася. У шкляных вачох тлеў водбліск зьдзіўленьня, а на вуснах застыла крывая гімора ўсьмешкі.

– Што ж цяпер рабіць? – не сунімаўся Габрусь, – хто ж мне паверыць?.. Прапаў стары, вох, прапаў.

– Не прапаў, – азваўся да яго ксёндз, – закапаем у лесе, і ніхто не дазнаецца. Чалавек ён быў невядомы. Вось і ўсё.

Мне стала ніякавата. Гэтая безаглядная гатовасьць сьвятара патаемна закапаць забітага непакоіла й бянтэжыла. Так бы ён і мяне закапаў, каб што якое. Ідзі потым шукай, куды падзеўся беларускі шляхціц, дзісенскі судзьдзя, уладальнік маёнтку Дзічкі Антон Абруч-Жахоўскі. Ніхто нават ня ведае, што я тут. Ды й каб ведалі, то што? Быў. Зьехаў. А ў пушчы рознае здараецца. Пад Дзісной вунь толькі лясы й бары, а людзі таксама прападаюць. Пайшоў – і як не было.

Пакуль гэтыя думкі круціліся ў маёй галаве, айцец Казімер рабіў зусім не сьвятарскую працу – аглядаў труп: мацаў пульс, пераглядаў кішэні. Спадыспаду шарака, разадраная стрэлам, бялела нашыўка, на якой некалі былі напісаныя месца вырабу й імя майстра. Апошняга было не разабраць, а вось першае выгля-

дала часткова чытэльным. Пакуль мы ўзіраліся ў надпіс, намагаючыся зразу мець – Выбарг ці Пецябург, дзеці апрытомнілі цётку Алену. Стомленая й блядая, яна падыйшла да нас і кінула позірк на нябожчыка:

– Не марнуйце часу. Там напісана Таганрог. Гэта лекар, які выправіў нас сюды. Ягонае прозьвішча Лакіер.

– Лакіер? Недзе я гэтае прозьвішча чуў.

– Магчыма, – глянула на мяне цётка. – Ягоны бацька, таксама лекар, бальсанаваў цела памерлага імператара Аляксандра Першага... Цёмная гісторыя...

– Што ж цяпер з табой рабіць, лекар Лакіер? – заклапочана сказаў ксёндз і глянуў у неба, нібыта, а можа й сапраўды, спадзяваўся адтуль адказу ці парады.

Я таксама зірнуў угору. Зьбіралася на дождж. Цяжкія абложныя хмары зачэпіліся за вершаліны дрэваў, набрынялі, прыціхлі. Вось-вось павінны былі ўпасьці першыя кроплі.

– Габрусь! Накрый нечым нябожчыка, пакуль вырашым, як і што, а цяпер у хату! – загадала гаспадыня.

Акурат з гэтымі словамі пачало накрапць. Усе кінуліся хавацца. Фэлікса ў двары не было. “Цікава, куды падзеўся

гэты ўладар шчасьця”, – падумаў я й засьпяшаўся даганяць іншых.

Апошні ў хату ўвайшоў Габрусь. Стары накінуў на сканалага дзяружку й цяпер калаціўся ці то ад халаду, ці то ад нэрваў. Гаспадыня загадала яму запаліць у каміне. Астатнія міжволі пацягнуліся да жалобнага стала.

– А дзе Фэлікс? – запыталася Альдона, але на ейныя словы ніхто не звярнуў увагі. Усе былі занятыя сваімі думкамі, і толькі меншыя Ігнась і Ўладзя, згледзеўшы Габруся з абярэмкам дроваў, падаліся да каміну дапамагчы.

– Што будзем рабіць? – пацікавіўся Стась. Яму было лепш, і ён пакрысе вяртаўся да нармалёвага стану, калі тое, што адбылося ў апошнія пару содняў, можна было назваць нармалёвым.

– Пахаваем гэтага Лакіера, ці як яго, – адказаў ксёндз, – і тады вырашым.

– Тут няма чаго вырашаць, – абвяла позіркам прысутных цётка Алена, – трэба як найхутчэй пакідаць маёнтак... Паедзем да мамы ў Ёды. Габрусь будзе вартаваць хату. Паўліна, як хоча, можа застацца тут, а можа пару разоў на тыдзень прыходзіць зь вёскі пакарміць старога. Пан Антон паедзе дадому й пастараецца забыцца на ўсё, а вы, войча, вернецесь у касьцёл.

— Вы думаеце, на гэта можна забыцца?

— Ну калі не забыцца, то хаця б пас-тарацца не прыпамінаць, ня думаць.

— Нецікавая ў нас размова.

— Вы маеце лепшыя ідэі?

— Я маю ідэю давесьці справу да канца, і калі вы, цётка, дазволіце, я застануся тут з Габрусём.

— Воля ваша.

— Але я б ня раіў, — умяшаўся ў размову ксёндз. — Апрача вашай волі, ёсьць яшчэ й Божая. Калі нехта й мусіў бы за-стацца, то — я.

— Ну, гэта неяк разьвяжам, а вось ваша ідэя пра Ёды цалкам нармалёвая. Я нават думаю, што зьяжджаць трэба неадкладна, сёньня ж, бо хто ведае, якая нас чакае ноч.

— Якая б ноч ні чакала, а трэба сабрацца. Голы й босы ў сьвет не пабяжыш, нанач гледзячы не паедзеш, ды й з Лакіерам яшчэ нічога не зрабілі.

— А што вы там казалі пра цёмную гісторыю з гэтым Лакіерам?

— Ня час, пане Антоне, ня час. Зрэшты, пакуль мы будзем зьбірацца, вам айцец Казімер можа сёе-тое распавесьці. Некалі мы з панам Эдмундам яму пра гэта аж два вечары апавядалі. Памятаеце, войча?

– Чаму ж не?

– Вось і добра. А мы збірацца пойдзем. Чуеце, дзеці.

– Мама, няма Фэлікса. Я ўжо казала, – падала голас Альдона, – мо ён дзе на вуліцы? Пайду клікну...

Я зірнуў у вакно. Дождж амаль перастаў, і толькі вецер гнаў ірваныя хмары па прыцемненым небе... Згадаліся Дзічкі. Здавалася, я ня быў там ужо цэлую вечнасьць. Як нешта далёкае, спалі на ўспамін ціхія вечары, калі мы ўсёй сям’ёй збіраліся ля каміну, чыталі “Шляхціца Завальню” й слухалі, як падвывае ў коміне вецер. Затым дзеці йшлі спаць, а мы з Аміляй яшчэ доўга глядзелі на полымя ды перагаворвалі сямейныя справы... Няўжо гэта некалі было? Жорсткі камяк падкаціў да глоткі, перахапіў дыхніцу. Да сьлёз балюча пракаўтнулася й падыйшло йзноў... Якія недарэчныя сентымэнты. Я адварнуўся ад ксяндза й убачыў, што чырвонае поле родавага гербу Дзяржынскіх, як некалі апавядаў пан Эдмунд, ізноў набрыняла. Рука паднялася змахнуць сьлязу, але ў гэты момант з вуліцы пачуўся ўскрык. Мы кінуліся да вакна, пачулі, як збоку з трэскам адчыніліся дзьверы. У сьвятліцу ўварвалася й пачала падаць на падлогу Альдона. Зверху, пад гучнае цётчына “Што сталася?!”

грукаталі па прыступках дзеці. Айцец Казімер злавіў на рукі амаль непрытомную дзяўчыну, якую пазьней, ужо з маёй дапамогай, давялося весці да канапы.

– Алена, вады! – адкінуўшы фармальнасьці, крыкнуў сьвятар і пырснуў з пададзенай шклянкі ў твар дзяўчыны. Затым падняў ёй галаву, даў папіць. – Што сталася?

Альдона паволі агледзелася й чамусьці затрымала свой позірк на мне:

– Яго няма.

– Каго няма? Фэлікса?

– Не, мама, – дзяўчына відочна прыходзіла да сябе, – таго дзядзькі.

– Габрус! Ты накрыў пана Лакіера?

– Так, панечка, – адказаў стары ад каміннага вагню, ля якога ён, скарыстаўшы момант, спакойна грэў сьпіну.

– Бачу, ты ня надта пераймаеся.

– А чаго пераймацца? Куля ж была звычайная... Думаў, скончыцца дождж – заганю кол, ды, выглядае, спазьніўся...

– Які кол!?

– Хіба панечка ня ведае, што яшчэ пан Эдмусь навастрыў зь дзясятка асіньнікаў? Вось толькі я ўтуліўся, прыгрэўся й, даруйце, прагапіў вупара... Аднаго калка хапіла б... Што ж гэта я...

– Супакойся. Выглядае, што спакой-

най ночы можа ня быць... – сказаў ксёндз і пайшоў па стрэльбу.

– Выглядае што, – пагадзіўся я. – Вы, цётка, калі можаце, забярэце Альдону наверх, а мы тут з айцом падрыхтуемся да абароны.

– Так, так, – адказала гаспадыня, – але... Дзе Фэлікс?

– Не турбуйцеся. Я выйду гляну.

– Не турбуйцеся, – паўтарыла сабе цётка, дапамагаючы стаць на ногі дачцэ. – Альдона тут, а дзе носіць гэтага вісуса?

Я ўзяў стрэльбу й падаўся на двор. Дзяружка, якая накрывала Лакіера, ваялася ў калюжыне. Я на ўсялякі выпадак калыпнуў яе руляй, хаця й без таго было відаць, што пад ёй нікога няма. Да ночы заставалася найбольш паўгадзіны. Дзе шукаць гэтага падшыванца? Я абышоў маёнтак, пастаяў ля таго месца, дзе мой самазваны пасьялоўнік перахапіў Габрусёву рулю, і асьцярожна падаўся да Вусы. Пабудка продкаў ажыла ўва мне так выразна, што момантамі я сам здзіўляўся свайму спрыту й умецтву: ніводнага гуку з-пад ног, ніводнага лішняга руху, ніводнага безуважнага позірку.

На беразе сьвяцілася цяпельца. Крыху воддаль стаяла знаёмая ўжо запрэжка пана Дыбы. Пырхалі коні. Я адчуў неадольнае жаданьне зьліцца з дрэвамі, рас-

пусьціцца ў паветры альбо ў які заўгодна іншы спосаб замашкаваць сябе, каб падбрацца бліжэй.

– Далучайцеся, пане Антоне. Ня грэбуйце прыстойнай сябрынай, – пачуўся раптам за спінай знаёмы голас, – вы цудоўна йдзяце па сьлядох... Гэта зусім ня лёстка. Прапаную вам адразу другое кола. Нашыя стагодзьдзямі пакутуюць у трэйцім, а вы, з такімі талентамі, і ў другім можаце не затрымацца... Шукаеце Фэлікса? Я падарую вам гэтае хлапчанё, як толькі вы дасьце згоду...

– Згоду на што? – Прыгаломшанасьць ад неспадзеўкі прайшла. Я злавіўся як сьляпое кацяня, але галава яшчэ на плячо і стрэльба ў руках. Трэба толькі выгуляць час, каб конча супакоіцца й узяць сваё.

– Тут, бадай, адным словам ня скажаш... Ды, я бачу, вам трэба супакоіцца. Хадзем да цяпла.

“Няўжо ён чытае мае думкі й... выдае іх без разьліку на ўражаньне? Але ж гэта азначае, што ніякія хітрыкі не дапамогуць. Гэта азначае, што трэба гуляць адкрыта...” Пан Дыба ўсьміхнуўся. “Прачытаў ці не? Гэтая ўсьмешка... Напэўна прачытаў... Напэўна...” Па целе прабеглі дрыжыкі.

– Ды не хвалюйцеся вы так.

— А я й не хвалюся. Папросту золка... Дык згоду на што?

— Рэч у тым, пане Антоне, што вы радаводна належыце да нас — Чорнай арыстакратыі. Існаваньне вашага роду ў пэўным сэнсе забясьпечанае гэтай прыналежнасьцю. Род Абруч-Жахоўскіх вечны, пакуль за ягонай сьпінай стаім мы... Ня буду хаваць: нехта з вашых продкаў наклаў моцны абярэг, і да нядаўнага часу мы не маглі вас нават парушыць. Сёньня вы ўжо не такі моцны, як учора. Мы знайшлі тып вашага абярэгу, але, прызнаюся, самога абярэгу пакуль ня маем. Між тым, вы — чалавек разумны й маглі б пасаваць нам у нашай працы... За гэтымі словамі слава й багацьце, а галоўнае — вечнасьць. Сьвет бясконца зьмяняецца да горшага, і ёсьць толькі адзіны спосаб зьмяніць яго. На тое трэба ўлада, якой у нас замала. На тое трэба магчымасьць, якой у нас няма, ужываць гэтую ўладу напоўніцу... Вашая згода далучыцца да нас, напраўду, зьменіць няшмат, але нам патрэбныя разумныя людзі.

— Вы нешта казалі пра абярэг?

— Так. Звычайна абярэгі бываюць рэчавыя, слоўныя й эмацыйныя. Апошнія — найбольш складаныя. Я нават ня ведаю, ці застаўся нехта, хто ўмее іх ужываць. Рэчавыя — самыя простыя, а слоў-

ныя – чырвоная сярэдзіна. Ад пачатку мы думалі, што на вас эмацыйны абярэг, але цяпер выглядае, што слоўны. Рэч за малым – знайсці тэкст, гэта значыць перагледзець пару сотняў замоваў і даведацца, якая канкрэтна ўжывалася ў вашым выпадку. Гэтаю справаю займаўся Лакіер. Цяпер яго амаль няма. Стары ліс уклаў у набой асінавыя кулькі. Нашыя лекары спрабуюць уратаваць няшчаснага, але надзея невялікая, дый часу шкада... Таму нехта мусіць пачынаць спачатку.

– А я думаў, што ўсе вупары – рамантыкі.

– Чорныя, – адказаў пан Дыба, – чорныя рамантыкі. Я нават сказаў бы – шарыя. Але сённяя гэта не для вас. Сённяя для вас ваша згода.

– Але ня сённяя...

– Вы гаворыце як чалавек з наступнага стагоддзя.

– А вы ўжо там былі?

– Так.

– Досыць сьціплы адказ, га?

– Досыць сьціплы. Але час выгуляны – так? Хіба вы не пра гэта марылі, пане Антоне? Час выгуляны й што? Мы ня можам узяць вас, але цэлая сям'я Дзяржынскіх сённяя ляжа ахвярай вашай упартасьці. Яны складуць раўналежнік

вашаму розуму. Толькі й усяго. А вы на-
заўсёды застаняцеся ў трэйцім коле – коле
нявольнікаў, дзе нявольнікі, вядома, так-
сама маюць шанцы...

– Даруйце, пане Дыба, але гэта тан-
ны шляхоцкі наезд.

– Толькі ня танны!

– Га! Ня танны! Якія істотныя дро-
бязі!!!

– Спынецеся, пане Антоне! Гэта двац-
цаць першае стагодзьдзе, а мы ў дзевят-
наццатым!

– Тады пакіньце ўсе вашыя выбрыкі
да дваццаць першага!

Дыба адыйшоў на бераг. Пастаяў каля
шпаркай Вусы й жвава павярнуўся:

– Хочаце Фэлікса?

– Не!

– Падыйдзі сюды, хлопча... Пан Ан-
тон ня хоча цябе...

– Гэта няпраўда! Мне патрэбны
Фэлікс... Скажам, тыднёвай даўніны.

– Таго ўжо няма.

– Што вы там казалі пра студэнта
Міклуху? – запытаўся я й узьняў стрэль-
бу.

– Ды бярыце! – штурхануў хлопца
Дыба й скокнуў у каламажку, – яшчэ ня
золак... Едзем, Бруна!

Шасьцёрка ляцела наўскапыт. Зрэд-час спатыкаліся ворчыкі, але дужы ва-корак валок іх праз час і не даваў упасьці. Дзябёлая Эўропа ізноў зачыняла брамы. Выпадковыя вандроўнікі жагналися й білі паклоны ля ўкрыжаваньняў на ростанях. Бясконцыя модлы зьляталі з распачных вуснаў, і Вышні астуджаў галаву халод-нымі пры?паркамі з рук падхлебнікаў. Ніхто не хацеў ажыўленьня!

Бацька загарнуў рукапіс. Маці маў-чала. Мы з Гануляй, ужо зусім ня дзеці, прыціснуліся адно да аднаго, і я раптам выразна адчуў, што мая сястра ня про-ста Ганка-балаганка.

– Але што гэта ўсё мае да адшукана-га табой дакумэнту?

– Усё проста, Аміля, усё проста... Бацька ратмістры Міколы піў кроў. Ён сядзеў у абложаным замку й піў кроў... у сваіх... Ён выжыў. Адзіны з усіх абарон-цаў. Але перад тым нягоднік адшукаў зам-кавыя скарбы й схваў іх... Яго судзілі, ды віны давесьці не змаглі, бо гэты даку-мэнт – згадкі адзінага, а на момант суду ўжо мёртвага, сьведкі – не разглядаўся. Яго схавалі, і гэта даводзіць, што род Дзяржынскіх даўно ўжо быў пад нейчай апекай.

– Ды пакінь ты Дзяржынскіх. Мне куды больш істотна, што гэты Дыба ка-заў пра цябе... Здаецца, Абруч-Жахоўскіх ахоўвае толькі нейкая замова. А што як яны гэтую замову здымуць? Што тады будзе з нашай сям’ёй?

– На гэты выпадак я сёе-тое маю, але баюся – маіх ведаў можа быць замала, хаця час яшчэ ёсьць.

– Думаю, варта папярэдзіць Дамініку й Людвіка.

– Магчыма. Яны абяцалі быць на Купальле. Тады й пагаворым. Макару й Ганьне, можа, яшчэ ранавата...

– А Фэліксу – не?

– Ну, падумаем...

Размова падыходзіла да канца, і мы высьлізнулі з пакою. У вокны падцікаўся золак. Мне хацелася думаць, што ўсё гэта дзіўны сон, які неўзабаве скончыцца й усё стане на свае месцы... Ня скончыўся... Ня стала...

Дзед Макар замаўчаў, потым наліў чарку:

– Пі, Абруч-Жахоўскі-Шуляк.

– А што было потым? І чаму вы не казалі бацькам пра той піск, які падняў вас з ложкаў?

– Дзіўна, што ты не спытаўся пра Дзяржынскіх.

– Я быў у піянэрскай дружыне імя Дзяржынскага.

– Тым больш. А пра піск мы сказалі. Толькі гэта ўжо іншая гісторыя, на якую цяпер няма часу. Зрэшты, я й так распа-вёў табе ці ня лішняе.

– Але чаму?

– Таму што я спадзяваўся скончыць гэтую справу на нашым пакаленьні. Ды, выглядае, ніхто не абаронены ад сваёй мінуўшчыны. Лухта, што сын не адказны за бацьку. У нашым сьвеце гэта, як бачыш, не працуе. Мы ўсе адказныя адказнасьцю роду. Можна, вядома, апусьціцца, ня мець дзяцей, зьвесці на нішто спадчыну, але тады лепш было б не нараджацца наагул. На жаль, гэта, Андрусь, не працуе нават тады, калі дзіце было зачатае не ў каханьні, чаго ў Абруч-Жахоўскіх, здаецца, ня было.

– Па-вашаму, калі бацька быў злачынца, то сын абавязкова будзе гэткі самы?

– Неабавязкова. Але ён заўсёды будзе сынам злачынцы, заўсёды будзе несці на сабе рэха мінуўшчыны. Нашыя продкі гэта добра разумелі. Яны адчувалі, што кожны зь іх – толькі зьвяно ў бясконцым ланцужку нараджэньняў і сьмерцяў, і калі гэтае зьвяно пайшло іржой – увесь ланцуг стае хібным альбо нявартым. Тыя, хто пільнаваліся свайго зьвяна, часам

станавіліся на глотку ўласнай песні, каб выратаваць род.

– Няроўны шлюб?

– І няроўны, як ты кажаш, шлюб, які чалавецтва зьвяло да паняццяў беднасьць-багацьце, маладосьць-старасьць. Некаму было дужа выгодна, каб няроўны шлюб выглядаў менавіта так. А няроўны шлюб – гэта нешта іншае. Няроўны шлюб – гэта калі адна палова зьвяна псуе ўсё, што выбіралася стагодзьдзямі. Памятаеш плякат, дзе чалавек з каменным тварам расьсякае ланцугі на зямной кулі? Угледзься ў ягоныя рысы. Што можа даць такая істота пасья паспяховага заканчэньня працы? Ланцугі трэба не разьбіваць, а ствараць. Іншае пытаньне, што гэта павінны быць за ланцугі.

– Чалавек на зямной кулі разьбівае кайданы.

– І што? І што ён даў заместа іх? Мільёны маленькіх кайданкоў, пасья чаго ягоны молат працягваў ламаць косткі, трушчыць галовы. Ды й што можна яшчэ рабіць з такой пысай?

– Па-вашаму, каб мастак намалюваў іншы твар...

– Ён ня змог бы намалюваць молата.

– Ха!

– Папросту малюнак ператварыўся б

у карыкатуру... Некалі я меў досыць часу, каб усё гэта перадумаць.

– А я думаў, што ў ГУЛАГу было не да любамудрасьці.

– Ха, даражэнькі, гэта й не было там!

Мы йшлі ў бок шашы, якую тут называюць вылучна бальшаком. Дзед Макара цвёрда ступаў па сьцежцы, а я глядзеў на ягоную моцную постаць, думаў пра пачутае, стараўся ўявіць свой лёс у аўрэолі сьмелых уяваў. Дайшлі да Субаўшчыны. Перад першай хатай дзед спыніўся й зірнуў на мяне:

– Далей праводзіць ня буду. Дзякаваць за тое, што прыехаў, – таксама. Магчыма, яшчэ й убачымся. Трымайся.

Ён падаў мне руку, потым парывіста пацягнуў да сябе, абняў:

– Цяпер ты – зьяно. Пастарайся, каб яно не заіржэла, а я зраблю, што магу.

* * *

Рукапіс быў разьлічаны на працяг, а калі працягу няма – жыцьцё аднойчы траціць цярпеньне й пачынае дапісваць недапісанае. Да сёньня гэтая думка была толькі рамантычнай забаўкай, але цяпер... Цяпер жыцьцё зацягвала мяне ў нейкі агідны вір насланьня, зданяў, мяшанкі

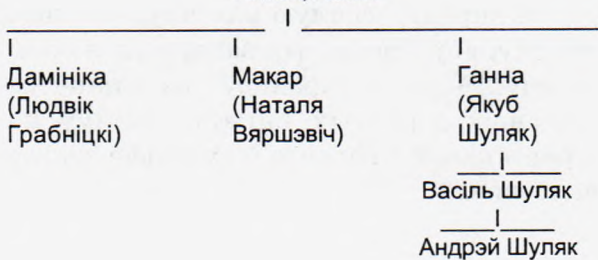

часоў, дзе я чуўся ніжэйшым ад вучня пачатковае клясы. Выразным было толькі пачуцьцё, што нехта спрабуе мяне ўжываць. Хто й навошта? Ад чаго мяне ахоўвае й што ад мяне хавае дзед Макар? “Вас мала”, – сказаў мне жалезны Фэлікс. А сэнс? Потым – начныя немарасьці, незнаёмка ў абліччы паэткі Л., Жора, бязглуздая бойка са стольчым, возьнік... Усё гэта неяк зьвязана паміж сабой, вось толькі як?

Я апрануў цёплую вязанку, джынсы, куртку, абуў скураныя вандроўныя боты, схаваў “Чорных варанцоў” на паліцу нечытаных дзедавых кніжак, акінуў позіркам пакой і падаўся ў сутоньне восеньскай ночы.

АБРУЧ-ЖАХОЎСКІЯ

Антон, Аміля

Зьмест

ЧОРНЫЯ ВАРАНЦЫ

Частка 1. АЛЕНА	19
Частка 2 ЭДМУНД	66
Частка 3 ФЭЛІКС	142
Частка 4 ВАНДА	168
Частка 5 ІЗНОЎ ФЭЛІКС	229

ХТО КАМУ ХТО?

Спроба збору тэрміналогіі сваяцтва й некаторых паняццяў, зь ім звязаных

Цётчынай прабабы залвіцы зяця сын.
Прадзед нявесткі дзедавага дзядзькі.

Падобныя моўныя канструкцыі абцяжарваюць мову, прымушаюць суразмоўцу задумацца, каб зразумець, хто каму хто.

Між тым, слоўнікі гаворак, дый літаратурнай мовы таксама, хаваюць у сабе шэраг тэрмінаў, якія спрашчаюць паказьнікі роднасьці да аднаго-трох, у скрайнім выпадку чатырох словаў.

Прапанаваны шаноўнаму спадарству слоўнічак – першая спроба аўтара параўнаць і абагульніць сабраную ў розных выданьнях тэрміналогію роднасьці.

Надрукаванае ня ёсьць канчатковая вэрсія. Хутчэй гэта праект, які патрабуе ўдасканаленьня й дапрацоўкі, што немагчыма без удзелу чытачоў, якія могуць падказаць новыя тэрміны й паняцці, дапамагчы вырашыць, што ў напісаным і прапанаваным ёсьць сапраўды беларускае, а што – бяздумна запазычанае.

Адразу прадбачу нязгоду некаторых чытачоў з тымі ці іншымі тэрмінамі й таму, як узор, распавяду пра падыход да выбару слова на прыкладзе:

Выбар паміж словамі зродны й стрыечны (дзеці родных сястры ці брата) быў досыць ня-

просты. Пагатоў што пераважная бальшыня Беларусаў ужывае заміж гэтых словаў маскалізм *дваюрадны* ў форме *дваюродны* (каб не зусім ужо па-расейску). У выніку я спыніў выбар на *зродным*, таму што *стрый* – дзядзька толькі па бацьку, а *вуй* – па матцы, слова ж *вучны* – нідзе не зафіксаванае. Да таго ж, *стрыечны* часам выклікае асацыяцыю з раднёй у трэйціх (с-тры-ечны). Слова ж *зродны*, па-мойму, паказвае, што чалавек ня родны, але з роду (з родных) найбліжэйшых. У некаторых мясцовасцях ёсць яшчэ цалкам магчымае слова *стрэчны*, якое варта было б абмеркаваць у пары са *зродным* і *вырашыць*, якое лепш. Добра таксама пішуцца ў сыстэму сінонімы *зроднага*: *у першай стрэчы*, *у першым стрэчані*.

Тое ж тычыцца й вызначэння роднасьці: *у трэйціх*, якое мае сынонімы: *у другой стрэчы*, *у другім стрэчані*. Але тады трэба пераглядаць лічбавую частку тэрмінаў: *у чацьвертых*, *у пятых*, *у шостых*...

Прадбачу крытыку ў бок слова *трохкаленны* (сапраўды нагадвае нейкіх членістаногіх). Але яно зафіксаванае ў шмат якіх выданьнях, а сынонімаў для яго няма (калі не лічыць такім маскалізм *унучаты*).

Аднакроўныя, аднародныя, – дзеці народжаныя рознымі маткамі, але ад аднаго бацькі.
Адналонныя, аднамацэрныя, аднаматныя, адначарэўныя – дзеці, народжаныя аднэй маткай, але ад розных бацькаў.

- Айчы́м, войчы́м** – няродны бацька, іншы муж маці ў дачыненні да ейных дзяцей ад ранейшага шлюбу.
- Баба, бабуля, бабулька, бабця** – маці бацькі або маці, жонка дзеда.
- Баба ў трэйціх** – зродная сястра дзеда ці бабы.
- Баба ў чацьвертых** – сястра дзеда ці бабы ў трэйціх.
- Бацька, тата** – мужчына ў дачыненні сваіх дзяцей.
- Бацька нарачоны** – бацька прыймачу ці прыймачцы, выхаванку ці выхаванцы.
- Бацька прыбядседны, пасаджоны** – мужчына, які замяняе на вясельлі роднага бацьку жаніха.
- Бацька хросны (кшчонскі)** – удзельнік хроснага (кшчонскага) абраду ў ролі духовага бацькі.
- Бацькі** – бацька й маці ў дачыненні дзяцей.
- Брат** – сын у дачыненні да іншых дзяцей тых самых бацькоў.
- Брат у трэйціх** – сын зродных дзядзькі ці цёткі.
- Брат у чацьвертых** – сын цёткі ці дзядзькі ў трэйціх.
- Брат хросны** – сын хроснага бацькі.
- Брат крыжовы, брат па крыжу, брат нарачоны** – асобы, якія памянліся нацельнымі крыжамі.
- Братан, братанік, браценья, браценік, брацельнік** – зродны брат.
- Братаніч** – пляменік па брату.
- Братаніха** – жонка зроднага брата.
- Братанна** – дачка брата, пляменіца па брату.
- Братавая, братава, браціха** – жонка брата.

Брацельніца – крэўная зродная, альбо дальняя.

Браціч – сын брата, пляменік па брату.

Вуй – дзядзька па маці.

Вялікая цётка – сястра дзеда ці бабы (зродная баба).

Вялікі дзядзька – брат дзеда ці бабы (зродны дзед).

Галіна – лінія крэўнасьці (радаводу).

Дачка, дачухна, дачушка – дзяўчына ці жанчына ў дачыненні да сваіх бацькоў.

Дачка нарачоная – прыйманка, прымучка, гадаванка.

Дачэр, дачэрыч – пляменік па цётцы.

Дачэрыца, дачэрка – пляменіца па цётцы.

Дзевер – брат мужа.

Дзед, дзядуля, дзядулька, дзядуня – бацька бацькі ці маці. (**Дзедаваць** – быць дзедам).

Дзед у трэйціх – зродны брат дзеда ці бабы.

Дзед у чацьвертых – брат дзеда ці бабы ў трэйціх.

Дзед хросны – бацька хроснага бацькі ці маці.

Дзедзіна, дзедка – цётка па дзядзьку.

Дзедзіч – наўпросты нашчадак па дзеду.

Дзядзька – брат бацькі ці маці, а таксама муж цёткі (гл. т.с. стрый, вуй).

Дзядзька ў трэйціх – брат бацькі ці маці ў трэйціх.

Дзядзька ў чацьвертых – брат бацькі ці маці ў чацьвертых.

Дзядна, дзядзіна – жонка дзядзькі.

Жаніма, жонішча – невянчаная чацьвертая жонка.

Жаніх – хлопец, які збіраецца жаніцца (пар. малады).

Жонка – жанчына ў дачыненні пашлюбаванага зь ёй мужчыны.

Залвіца, залоўка, залувіца – сястра мужа, часам жонка брата.

Зяць – муж дачкі, сястры.

Зродная баба – сястра бабы ці дзеда.

Зродная пляменіца – дачка зроднага брата ці сястры.

Зродная прабаба – сястра прабабы ці прадзеда.

Зродная прапрабаба – сястра прапрабабы ці прапрадзеда.

Зродная сястра – дачка дзядзькі ці цёткі.

Зродная цётка – зродная сястра бацькі ці маці.

Зродны – крэўны ў другім калене.

Зродны брат – сын дзядзькі ці цёткі.

Зродны дзед – брат дзеда ці бабы.

Зродны дзядзька – зродны брат бацькі ці маці.

Зродны пляменік – сын зроднага брата ці сястры.

Зродны прадзед – брат прадзеда ці прабабы.

Зродны прапрадзед – брат прапрадзеда ці прапрабабы.

Калена – разгалінаваньне роду, пакаленьне ў радаводзе.

Крэўнае сваяцтва – паходжаньне ад адных бацькоў.

Крэўны (крэўнік, крэўніца) – пра сваяцтва ў межах адной сям’і.

Кузынка – зродная сястра.

Кузэн – зродны брат.

Кум – хросны (кшчонскі) бацька ў дачыненні хроснай (кшчонскай) маці, а таксама бацькоў кшчомага дзіця.

Кума – хросная (кшчонская) маці ў дачыненні хроснага (кшчонскага) бацькі, а таксама бацькоў кшчомага дзіця.

Маладая – нявеста ў часе вясельля.

Малады – жаніх у часе вясельля.

Маладыя – хлопец і дзяўчына ў часе вясельля (пар. наважоны).

Малочная сястра – асоба жаночага полу, ускармленая чужой маці, у адносінах да ейных дзяцей.

Малочны брат – асоба мужчынскага полу, ускармленая чужой маці, у адносінах да ейных дзяцей.

Малы дзядзька – брат бацькі ці маці (зродны дзядзька).

Малая цётка – сястра бацькі ці маці (зродная цётка).

Маці, мама, мамця, матуля, матка – жанчына ў дачыненні сваіх дзяцей.

Маці малочная, мамка, карміцелька – жанчына, ня маці, якая корміць дзіцё сваімі грудзямі.

Маці нарачоная – маці прыймачу ці прыймаццы, выхаванку ці выхаванцы.

Маці прыбяседная, пасаджоная – жанчына, якая замяняе ў часе вясельля родную маці жаніха.

Мнук (дыялектн.) – тое, што і ўнук.

Мачыха, матчыха, мачаха, мацоха – няродная маці, іншая жонка бацькі ў дачыненні ягоных дзяцей ад ранейшага шлюбу.

Муж – мужчына ў дачыненні пашлюбаванай зь ім жанчыны.

Наважоны – хлопец і дзяўчына, якія толькі што ўзялі шлюб (пар. маладыя).

Нашчадак – чалавек, які паводле нараджэння паходзіць зь якога-небудзь роду, а таксама чалавек у дачыненні сваіх продкаў.

Нябога – тое, што й пляменіца.

Нябож – тое, што й пляменік.

Нявеста – дзяўчына, якая збіраецца замуж (пар. маладая).

Нявестка – жонка брата або жонка сына, а таксама жонка аднаго брата ў дачыненні жонкі другога брата.

Няшлюбны, няпраўнанароджаны, пазашлюбнік – народжаны ад непашлюбаваных бацькоў.

Падчарка, пасербка – няродная дачка аднаго з сужонаў.

Пакаленьне – радня адной ступені крэўнасці ў дачыненні агульнага продка.

Па кудзелі – радавод па матчынай галіне.

Па мячы – радавод па бацькавай галіне.

- Пасёстра** – тое, што й сястра ў трэйціх.
- Пасынак** – няродны сын аднаго з сужонаў.
- Паўнародны** – які паходзіць ад адных бацькоў.
- Пляменік** – сын брата ці сястры.
- Пляменік у трэйціх** – сын брата ці сястры ў трэйціх.
- Пляменік у чацьвертых** – сын брата ці сястры ў чацьвертых.
- Пляменіца** – дачка брата ці сястры.
- Пляменіца ў трэйціх** – дачка брата ці сястры ў трэйціх.
- Пляменіца ў чацьвертых** – дачка брата ці сястры ў чацьвертых.
- Плямяк** – радня, крэўны.
- Прабаба** – маці дзеда ці бабы.
- Прабаба ў трэйціх** – зродная сястра прабабы ці прадзеда.
- Прабацька** – першы вядомы прадстаўнік роду, ад якога ён бярэ пачатак, пачынальнік роду.
- Прабацькі** – першыя вядомыя сужоны з радаводу, ад якіх пачынаецца род.
- Прадзед** – бацька дзеда ці бабулі.
- Прадзед у трэйціх** – зродны брат прадзеда ці прабабы.
- Прадзед у чацьвертых** – брат прадзеда ці прабабы ў трэйціх.
- Прапрабаба** – маці прадзеда ці прабабы.
- Прапрабаба ў трэйціх** – зродная сястра прапрадзеда ці прапрабабы.
- Прабаба ў чацьвертых** – сястра прадзеда ці прабабы ў трэйціх.

- Прапрабаба ў чацьвертых** – сястра прапрадзеда ці прабабы ў трэйціх.
- Прапрадзед** – бацька прадзеда ці прабабы.
- Прапрадзед у трэйціх** – зродны брат прапрадзеда ці прапрабабы.
- Прапрадзед у чацьвертых** – брат прапрадзеда ў трэйціх.
- Прапратрохкаленная зродная пляменіца** – прапраўнучка зроднага брата альбо сястры, прапраўнучка брата або сястры.
- Прапратрохкаленная пляменіца** – прапраўнучка брата ці сястры.
- Прапратрохкаленная пляменіца ў трэйціх** – прапраўнучка брата ці сястры ў трэйціх.
- Прапратрохкаленны зродны пляменік** – прапраўнук зроднага брата ці сястры.
- Прапратрохкаленны пляменік** – прапраўнук брата ці сястры.
- Прапратрохкаленны пляменік у трэйціх** – прапраўнук брата ці сястры ў трэйціх.
- Прапраўнук** – сын праўнука ці праўнучкі.
- Прапраўнучка** – дачка праўнука ці праўнучкі.
- Прапратрохкаленная пляменіца ў трэйціх** – прапраўнучка брата ці сястры ў трэйціх.
- Пратрохкаленная зродная пляменіца** – праўнучка зроднага брата ці сястры.
- Пратрохкаленная пляменіца** – праўнучка брата ці сястры.
- Пратрохкаленная пляменіца ў трэйціх** – праўнучка брата ці сястры ў трэйціх.
- Пратрохкаленны зродны пляменік** – праўнук зроднага брата ці сястры.

Пратрохкаленны пляменік – праўнук брата ці сястры.

Пратрохкаленны пляменік у трэйціх – праўнук трохкаленага брата ці сястры.

Праўнук – сын унука ці ўнучкі.

Праўнучка – дачка ўнука ці ўнучкі.

Прашчур – бацька прапрадзёда, прапрабабы.

Продак – старажытны папярэднік роду, а таксама суайчыньнік зь мінулых пакаленьняў.

Прывянчаны – які паходзіць ад адных бацькоў, але народжаны да шлюбу, а потым у ім прызнаны.

Прыймач, прымуч – чужая асоба мужчынскага полу, узятая за сына.

Прыймачка, прымучка – чужая асоба жаночага полу, ўзятая за дачку.

Прымак, прымака – той, хто жыве ў сям'і жонкі.

Пястун – мужчына, які даглядае дзіця.

Радавод – пералік пакаленьняў аднаго роду, які высвятляе паходжаньне й ступень роднасьці.

Радаводства – генэалёгія.

Радзіна – тое што й род, сям'я.

Радня – крэўныя.

Разводнік, развадняк, развадны, развадзяга – мужчына, які разьвёўся з жонкай.

Разьвядзёнка, развадуха, разводніца, развадная – жанчына, якая разьвялася з мужам.

Род – шэраг пакаленьняў, якія йдуць ад супольнага продка, а таксама пакаленьне наагул.

Родапачынальнік, заснавальнік роду – тое, што й прабацька.

Родзіч – той, хто даводзіцца каму-небудзь раднёй.

Роднасьць – адносіны паміж людзьмі, створаныя наяўнасьцю агульнай бліжэйшай радні.

Родны – які паходзіць ад адных бацькоў, гл. т.с. крэўны.

Сват – бацька аднаго з сужонаў у дачыненьні бацькоў іншага сужона.

Свацьця, сваха, свацея – маці аднаго з сужонаў у дачыненьні бацькоў іншага сужона.

Сваяк – муж сваячкі (жончынай сястры).

Сваякі – асобы, пашлюбаваныя зь дзьвюма сёстрамі.

Сваячка – сястра жонкі.

Сестраніца – зродная сястра, дачка матчынай ці бацькавай сястры.

Сестрыч, сястрэніч, сястрычыш – сын матчынай сястры (пляменік па сястры).

Сірата – дзіцё альбо няпоўнагадовы (няпоўнагадовая), які страціў (якая страціла) аднаго ці абодвух бацькоў.

Стрыечны – тое, што й зродны.

Стрый – дзядзька па бацьку.

Сужон – муж.

Сужонка – жонка.

Сын – мужчына, хлопчык у дачыненьні сваіх бацькоў.

Сын нарачны – прыманец, гадаванец.

Сыновая, сынова – жонка сына ў дачыненні ягоных бацькоў, нявестка.

Сьвёкар – бацька мужа.

Сьвякроў, сьвякроўка, сьвякруха, сьвякрыва, свакрова – маці мужа.

Сям'я – група радні, якая жыве разам.

Сястра – дачка тых самых бацькоў, або аднаго зь іх да іншых іхных дзяцей.

Сястра ў трэйціх – дачка зродных дзядзькі ці цёткі.

Сястра ў чацьвертых – дачка дзядзькі ці цёткі ў трэйціх.

Сястрычка, сястрына, сястрычна, сяструха – зродная сястра.

Трохкаленная стрыечная пляменіца – унучка стрыечнага брата ці сястры.

Трохкаленная пляменіца – унучка брата ці сястры (пляменіца ў трэйціх)

Трохкаленны – крэўны ў трэйцім калене.

Трохкаленныя браты й сёстры – браты й сёстры ў трэйціх.

Трохкаленны зродны пляменік – унук зроднага брата ці сястры.

Трохкаленны пляменік – унук брата ці сястры.

Трохкаленны пляменік у трэйціх – унук брата ці сястры ў трэйціх (пляменік у трэйціх)

Удава, удавіца, удоўка – жанчына, якая не ўзяла іншага шлюбу па сьмерці мужа.

Удавец – мужчына, які ня ўзяў іншага шлюбу па сьмерці жонкі.

Унук (нуча, унуча, унучак, унучок) – сын сына ці дачкі, сын пляменіка ці пляменіцы.

Унучка (нука, унука, унучка) – дачка сына ці дачкі, дачка пляменіка ці пляменіцы.

У пятых – радня ў пятым калене з боку прапрапрадзедка – 3 пра...).

У сёмых – радня ў сёмым калене (па прапрапрапрадзеду – 5 пра...).

У трэйціх – радня ў трэйцім калене (па прапрадзеду) – гл. трохкаленны.

У чацьвертых – радня ў чацьвертым калені (па прапрадзеду – 2 пра...).

У шостых – радня ў шостым калене (папрапрапрадзеду – 4 пра...).

Халасьцяк, нежанаты, стары кавалер – немалады й яшчэ не жанаты хлопец.

Халасьцячка, незамужняя, старая дзевка – немаладая й яшчэ незамужняя дзяўчына.

Хросная – хросная маці, кума.

Хросная (кшчонская) маці (матка) – удзельніца хроснага (кшчонскага) абраду ў ролі духовай маці.

Хросьнік, кшчоньнік, хрышчэнік – хросны (кшчоны) сын.

Хросьніца, кшчонка, хрышчэніца – хросная (кшчоная) дачка.

Хросны (кшчонскі) бацька – удзельнік хростага (кшчонскага) абраду ў ролі духовага бацькі.

Цесьць – бацька жонкі.

Цешча – маці жонкі.

Цётка, цёця – сястра бацькі ці маці, а таксама жонка дзядзькі.

Цётка ў трэйціх – сястра бацькі ці маці ў трэйціх.

Цётка ў чацьвертых – сястра бацькі ці маці ў чацьвертых.

Швагерка, швагрэня – сястра жонкі.

Швагра, швагер, швагір – брат жонкі, а таксама мужыкі родных сясьцёр.

Швагрыч – сын швагры (брата жонкі).

Ятроўка – жонка дзевера (брата мужа).

С 59

Сокалаў-Воюш С.

Крывавы памол: Трылер / Сяржук Сокалаў-Воюш. — Мн.: Бел. кнігазбор, 2004. — 272 с.

ISBN 985-6730-61-9.

“Крывавы памол” – першая кніжка прозы Сержука Сокалава-Воюша, дасьледаваньне прыроды вупарства, выкладзенае ў жанры помірсу, які сур’ёзныя дасьледнікі называюць страхаморнікам, а несур’ёзныя – трылерам. У цэнтры аповеду пісьменьнік Андрэй Шуляк і крывасмок Фэлікс Дзяржынскі – творца й антыгэрой, нашчадак нобіляў і атожылак здраднай часткі шляхты. Канфлікт, які выходзіць далёка за межы шараговых канфліктаў паміж такімі асобамі.

Літаратурна-мастацкае выданьне

Сокалаў-Воюш Сяржук

Крывавы памол

Трылер

Рэдактар Вінцук Вячорка
Адказы за выпуск Генадзь Вінярскі
Набор Сержука Сокалава-Воюша, Ларысы Ваўчок
Вёрстка Віктара Корзуна
Карэктар Мікола Сыцьвіскі

Падлісана да друку 20.08.2004. Фармат 75x90 $\frac{1}{32}$.
Друк афсэтны. Папера афсэтная. Гарнітура SchoolBookCCT.
Ул.-выд. 5,49 арк. Ум. друк. 9,95 арк.
Наклад 700 асобнікаў. Замова 1288.

МГА «Беларускі кнігазбор».
220034, Менск, вул. Фрунзэ, 5.
Тэл./факс 220-70-27.
ЛВ № 02330/0056929 ад 1.04.04.

Надрукавана з дзяпазытываў замоўцы
ў друкарні ПУП «Ходр» ГА «БелТІЗ».
220004, г. Менск, вул. Вызвалення, 9.
ЛП № 02330/0056661 ад 29.03.04.

“Крывавы памол” — першая кніжка прозы
Сержука Сокалава-Воюша,
дасьледаваньне прыроды вупарства,
выкладзенае ў жанры помірсу,
які сур’ёзныя дасьледнікі называюць
страхаморнікам, а несур’ёзныя — трылерам.

У цэнтры аповеду пісьменьнік Андрэй Шуляк
і крывасмок Фэлікс Дзяржынскі — творца
й антыгэрой, нашчадак нобіляў і атожылак
зраднай часткі шляхты. Канфлікт,
які выходзіць далёка за межы шараговых
канфліктаў паміж такімі асобамі.

